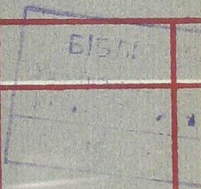

П Л У Г

8/9

Ціна 50 коп.

1930

„П Л У Ж А Н И Н“

ХАРКІВ вул. К. Лібкнехта

ред. "ПРАПОР МАРК'ИЗМУ"

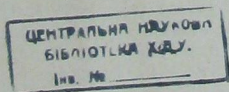
"Плун" на обмін і пр.

ПЛУГ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ
ПРОЛЕТАРСЬКО - СЕЛЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ“

РІК VI

СЕРПЕНЬ 8—9

ВЕРЕСЕНЬ

1 9 3 0

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЧЕ Т-ВО ПИСЬМЕННИКІВ
ПЛУЖАНИН

Бібліографічний опис цього
видавна вищено в „Літописі
Укр. Друку“, „Картковому ре-
вертуарі“ та інших показниках
Української Книжкової Палати

Укрголовдіт № 4583. 1/IX 1930.
Зам. № 2017. Тираж 1500.

С. ПИЛИПЕНКО

ВИСМОКТАВ

З анекдотів старого редактора

До відходу поїзда лишалося ще кільканадцять хвилин і Сашко мав цілковиту можливість ще раз напутити, водночас вилаяти Клепацького:

— Ну, нащо придбав місце в м'якому? Письменнику, та ще початківцю, треба завжди бути на людях, прислухатися, придивлятися, як губка всотувати вражіння, набувати матеріалу. А в купе, як у пляшці. Як ти й на Дніпрелестані маєш отак письменникувати — краще вдома сиди.

— Таж я в дорозі почитати хочу, підготуватися, — боронивсь початківець, — про турбіни там, генератори, передачу енергії... Треба фон, виробничий колір для сюжету та щоб не вляпатися десь із тою технікою. Робітничий читач не простить, як перебрешу. Йому реальні, справжні факти подавай, серйозний читач, вибагливий. Хтось там стругнув: „грізно гули височенні електричні стовпи, розносячи могутню соціалістичну енергію геть навкруги“, а йому відповідь: „у голові, мабуть, того писаки гуло, що таку дурницю сплів“.

— Це вірно, друже, але пам'ятай: гострий сюжет, цікава фабула, пекуча тема. Оцього шукай, без цього не виб'єшся в люди. Скажуть: недозріло, нема художньої викінчености, образи там бліді, мова кострубата, алеж (чуєш — алеж!) автор відгукується на сучасність, іде в ногу з нею, пробує розв'язати болючу проблему, указує на інтересні факти, потрібні й корисні. Це, знаєш, досвідчений письменник уміє з нічого розмальовувати: там ліричний відступ, тут історична згадка, паралель, там пейзажик, інтер'єрик, тут портретик з порівнянням: „у нього, мовляв, обличчя, мов редька і,

дивлячись на нього, здається, що на язик щось пекуче попало - так і кортить плюнути". А ти хлопець молодий, редьки, може, й не вигадаш. Тобі багато матеріялу треба в твір убгати, щоб читача за живе взяло, за дев'яте реберце. Отож смокчи — мій заповіт тобі, смокчи усюди, повсякчас, невпинно і не зважаючи ні на що. Смокчи, кондексуй і ліпи. Без нагромидження матеріялу ти — ніщо: порожній лантух, вічне перо без антраменту, аероплян без пропелера, мильна булька..

— Сашко! Мене дивує, як ти досі не висмоктав великого романа...

— Іронізуєш? Глузуй, неймовіро... Сміється той, хто сміється востаннє, як мудро переклала недавно це французьке прислів'я (звичайно - з російської) наша розумна столична вечірня газета.

— Ну, Сашко, цього разу ти, справді, смієшся востаннє, бо вже другий дзвінок. Прощай! Спасибі за поради — без іронії, їй-право! Вір, що приїду з чудовим, багатющим матеріялом...

— Полапаю — повірю.. А поки що смокчи — чуєш? — навздогін ще раз погрозово підвів руку приятель.

Поїзд поволі рушив на Південь, покидаючи безтемну, бідну, бач, на матеріял столицю УСРР.

Клепацький зі східців вагону упевнено, бадьоро кивав головою приятелю на пероні, а поїзд, прискорюючи ходу, повторював Сашкову раду:

... кчи... кчи... кчи...

— Ви-смо-кчу! — стуливши руркою долоні несподівано гукнув назад Клепацький, намагаючись укласти в це слово весь запал непереможнього завзяття, всю молоду, невичерпану снагу, всю переконливість буйного бажання досягти своєї мети.

Гукнув і враз засоромивсь, углядівши здивоване обличчя кондуктора - що там цей пасажир смоктати збирається? Наче й не малий...

Але збуджене розмовою заповзяття не покинуло його й він лишивсь у тамбурі, зметикувати як краще використати коротку відпустку, як скоріше зав'язати знайомства, натрапити на інтересних бувальців, як виспитувати їх і з дізнаних фактів сплести каркас майбутнього твору.

... Сашко вірно говорить. Голівне — тему влучити злободенну: винахідництво, шкідництво, героїзм ударників, викриття бюрократизму... А найліпше шкідництво... Воно ж бо прибирає найрізноманітніших форм, найскладніші вигадє комбінації, найдивовижніші побиває витвори фантазії. Ніякий письменник — авантюрист не зможе конкурувати з вигадливістю шкідників. Вони, як ті мухи: здається однакові, а їх тисячі відмін, найрізнокаліберніших обсягів від майже невидної оку до гігантів з жучиним гудом; від сірої, звичайної до розфарбованої всіма кольорами райдуги: зелені, жовті, сині, червоні, чорні, смугасті, плямисті, тм'яні й яскраві. Невинно збирають крихітки на столі — і до сказу доводять дужого бугая. Ласують поряд мирної бджоли медвяним соком і ятрять криваві уразки під хомутом крижастого ардена. Лякливо злітають від помаху дитячої руки — і на маленьких лапках несуть смертодайну страшну заразу неповинним людям. Дзижчать на дворі, в хаті, ось тут у поїзді, разом з людьми мандруючи за тисячі кілометрів, в аероплані летячи з відважним пілотом через океан. Дзижчать у лісі, в полі, на луках, над хвилястою річкою. Дзижчать на вікні гупої ночі в палаті хорої людини, дзижчать тонко й грубо, довго і з перервами, поодинокі й купами. Навряд чи дослідники вивчили всі сорти мух, навряд чи перелічили їх. Мільйони інших тварин живляться мухами — і не можуть їх винищити. На місце згиблих повстають нові міріади і дзижчать, кусають, шпигають, дrouchать, заражають, шкодять, навіть убивають... Кляті шкідники! Мерзота!

Клепацький раптом перервав ходу думок:

— Що це я? Дурне порівняння, нікчемне. Гаразд, що сам себе впіймав, а то десь у творі був би вкрутив — і сказали б: автор не вірить у перемогу соціалізму, не вірить, що можна шкідників позбавитися, прирівнює їх до неодмінної ланки в системі природи, вийнявши яку порушиш увесь ланцюг. Адже загибель усіх мух віщує загибель тисячів корисних тварин, що живляться ними. Ні! Обережно з порівняннями. Це слизька справа, кульгава... А шкода: шкідники — вони ж тому й шкідники, що в природі теж чужоїди, паразити. Старий термін набув нового значіння... Чекай, чекай, любий, та ти знов дурниці верзеш! Виходить так: каррозшук

корисна установа, але загине, як не буде злодіїв. Існування лікарів потребує хороб... От чортівня!.. Тьху, заплутавсь!.. Треба, мабуть, піти в вагон та, дійсно, замість розв'язувати мушину проблему, чогось корисного почитати, підкуватися...

Зідхнув і викинув недокурок.

— А все ж таки шкідники чудова тема, невичерпання, хоч скільки про неї тепер не пишуть, — думав Клепацький, шукаючи свого купе. — За добрим шкідником не то що на Дніпрельстан, де вони, безперечно, мусять бути, бо деж його й шкодити, як не в електросерці країни, — а хто зна й куди подряпаєшся, на північний бігун, як про це написав один із сучасних гумористів.

Асоціація миттю відновила в пам'яті знайомого ентузіаста-ученого, що подався був десь на береги далекої сибірської річки в холодну Якутію, зачувши, як там весняна вода вилила заledenілого мамута.

„Збереглися шматки шкіри, вкриті густим, довгим волоссям“ — повідомлялося в телеграмі.

Цього було досить, щоб відомий ентомолог миттю зібрався у далеку експедицію.

— Якщо збереглася шкіра — на ній можуть бути і заledenілі мамутові паразити, мамутові блохи. Це буде чудове поповнення для моєї колекції бліх.

І поїхав шукати мамутову блоху з багатотисячлітнім стажем.

Ах, шкідники! Доберуся до них, викрию, опишу, розфарбую і створю собі ім'я, змушу говорити про себе, а там... там новий твір, ще кращий, досконаліший... І пішло, і пішло! Письменник Клепацький, відомий письменник Клепацький, улюблений масовим радянським читачем письменник Клепацький! Переклади на інші мови... Європа... Америка... Всесвіт...

Замріяний, з піднесеною головою і блискучими, трошки примруженими з призириливості до звичайних людей очима ввійшов у купе і мало не відрекомендувався пасажирам:

— Відомий письменник Клепацький!

Але підвищений настрій хутко спав, як живе срібло на морозі. На одній із горішніх полиць лежала якась виснажена

фігура і, байдуже глянувши на нового пасажира, ліниво перегорнула сторінку грубезної книги. Поміж аркушів стирчав край довгого бльокноту і гостро заструганий олівець. Виснажений фігурі, видимо, не було ніякісінького діла до відомого письменника Клепацького. Вона почувала себе тубільцем у купе і чхати хотіла на всякі спроби інтервента порушити її спокій, експлуатувати, використати, як матеріал для якихось рядків майбутнього художнього твору. Незалежний вигляд пасажира і присунута близько до очей з телескопічного гатунку окулярами грубезна книга ясно про це свідчили. Прочитавши скоса на палатурці імпровізованої ширми золоті літери — „Оборудование коксовых печей“, Клепацький зрозумів, що з цього кокусового інтересанта нічого, мабуть, не висмокчеш. Кокусові печі йому абсолютно не потрібні, хоч шкідництво, безперечно, може бути і при обладнанні кокусових печів. Алеж це така спеціальна тема — як мамутові блохи...

Долішні пасажири теж почували себе старожитцями, що ніяк не хочуть поступитися якомусь непроханому новаків. На привіконному столикові пишалася жовтава напівповна пляшка з багатозначними зірками на наличці. Коло неї цілий похідний буфет, що виказував неабиякий гурманський хист його двох організаторів.

Один із них, з обличчям старого моржа й хрипливим, басовитим голосом звернувся до Клепацького, що нерішуче спинився біля одвірка:

— Маємо надію, що молода людина ляже там угорі, а ми вже, старенькі, побудемо внизу.

— А ви, Миколо Полікарповичу, забули поновити собі келішок, — не звертаючи уваги на новоприбулого мовив скрипучим тенором другий, із шпакуватою бородою віялом і вузенькими щілочками похитрих, масних очей, черевань.

Клепацькому не треба було більш догадуватися, що й долішні пасажири не потребували знайомства, навпаки, — заздалегідь недвозначно цуралися й будуть, очевидно, гурманувати незалежно й самостійно, не зважаючи на його присутність. Матеріал теж малокорисний, хоч з вигляду подібний до шкідників на господарчому фронті.

— Кооператори, — мабуть, — вирішив він і, як міг увічливо, щоб продемонструвати свою моральну перевагу, вголос відказав:

— Будь ласка, будь ласка! Вечеряйте, а я ляжу й почитаю. Розподіл праці, так би мовити, — не втримавсь від уїдливого йому здавалося, натяку.

Відповіді не було. Череваням байдужки, як там цей новак до них ставиться.

— Ви, Миколо Полікарповичу, закусуйте ось рибкою: гарний баличок осетровий, ікорка чорна з цитринкою...

— Шкідники, безперечні шкідники, але якісь тупоумні, товстошкірі бегемоти. Це порода малоцікава...

Розгорнув брошуру — проект інженера Александрова — і взявся роздивлятися на загальну схему Дніпрельбудівських споруд.

Сусіда на горішній полиці скоса позирнув на брошуру, запалив цигарку і витягся горілиць, виказуючи гострий, худорлявий профіль, на якому опуклилися телескопічні окуляри в масивній чорній оправі. Найменшого натяку на бажання завести розмову не було.

— Сашко таки практикований хлопець: тут ні чорта не вколупнеш! — Рвучко повернувся спиною до виснаженого сусіда й спробував заглибитися в малозрозумілі креслення й довгі таблиці для когось красномовних чисел.

Але скрипучий тенор бородатого череваня не давав змоги концентрувати увагу й настирливо дзижчав десь там унизу, остаточно псуючи настрої молодому письменникові.

— Ось ви кажете, Миколо Полікарповичу, скрізь неполадки, розтрати, крадіжки. А чому, дозвольте вас поспитати? Кожне явище має свою причину, своє коріння. Без коріння й мазоль не росте. І, я вам скажу, шерше ля фам — ось де голівна причина. Баба найбільше тут шкодить. Од баби життя на землі, ну й од баби всяка пакость і нечисть. Так було й давніше, а тепер, як вільніше ото бабам стало, закони, значить, свободні, так од бабів зовсім пропасти можна. Покрутить перед тобою стегнами, спідничка — режим економії, панчішки і все таке інше світяться, аж нікуди очей діти, — ну й пропав чоловік, закурив, завихрив. Дивись — нестача, фальшовані документи, незаконні видачі і все таке інше...

— Так, так, — підтакнув басовисто морж, — від бабів багато народу пропало, замість ченців моляться богу на Білому морі... Вип'ємо ще, або перегодом?

— Ох же й мамути доісторичні! — мало не скрикнув Клепацький: дійсно на вас тільки для колекції бліх шукати. От розмовочки — саме перед революцією років за тридцять отаких раритетів домостроевських вишукувати та описувати. Найшли причину соціального лиха — жіноцтво, бач! І де вони взялися на радянській землі?

Переліг на другий бік і повернувся до візаві, шукаючи співчуття своїм думкам у зміні виразу обличчя абощо. Але виснажена фігура вже щось мовчки нотувала в блокноті, підклавши під нього „Оборудование коксовых печей“.

— Е, йому стільки діла до цих виродків, як жабі до дирижабля! Наче слон на вухо наступив, — досадливо подумав Клепацький, не находячи відгону своєму обуренню. Але дальші слова скрипучого долішника трохи розважили:

— Наше здоров'ячко, Миколо Полікарповичу! Хай, як кажуть, легко живеться й лихо минеться... От був у нашому Райсоюзі один голова, може чули — Рахновський, Петро Іосипович...

— Ага! Я відразу визначив — кооператорі допотопні, виробництва минулого сторіччя, що з попом та глitzем одну раду радили, один дуван дуванили, — зрадів своїм спостережливості Клепацький і почав дещо уважніше прислухатися: може щось і придасться. Ну, що ж у твоєму Райсоюзі, опудало блохоносне?

Але той не квапився:

— Закусуйте, Миколо Полікарповичу! Ось сливки мариновані жінчиного виробу, печіночка куряча, теж не купованг. Їжте на здоров'ячко, дорога ще далека. А пляшечку поновити теж можна...

— Еге! Історія довгенька буде, як повісті Нечуєві... Послала доля попутників, нівроку їй, — зідхнув Клепацький і знов спробував відшукати співчуття в свого візаві. Але той, заплющивши очі, лежав горілиць і, здається, збирався спати, хоч книги й блокнот з олівцем не заховав. На гострому профілі не було найменшої тіні невдоволення чи хвилювання.

— Стоп якийсь, а не людина, — розсердивсь письменник і згадав якогось пошитого у святі Єремію, що замучив себе, поклавшись на купу термітів. Цей теж, мабуть, лежав би отак стовбуром, поки йому кістки об'їдали б кусючі комахи...

— „Так ото був у нас Рахновський, Петро Йосипович. Хлопець ще молодий, нежонатий, до роботи беркий і з себе гарний, кучерявий такий... Як там у них, у комуністів його поважали, не знаю доладу (щось не дуже, здається) а ми його всі любили. Добряща людина! І діло робив і веселощів не забував. Цвів — процвітав при ньому наш Райсоюз. Немовби коло свого господарства ходив, піклувався кожною дрібницею. Бува, бухгалтер якогось карбованця не знайде, Петро Йосипович сам не свій:

— Якже це так, каже, де карбованець може загубитися, там і тисячі на слизькому. Це не діло. Будь ласка, знайдіть.

Ну і, звичайно, знаходили... На те й бухгалтери...

— Сидить ото він одного разу в своєму кабінеті, коли до нього якась відвідувачка проситься. Дамочка, як кажуть, мов лялечка. Розкішна дамочка! Десь ув Америці усі б кінофабриканти торгувалися за неї наввипередки. Волосся, як ото на реклямах патентованих засобів, густою короною ясніє, визлучується. Очі — блакитні безодні, темними віями оторочені. Гляне — нема тобі рятунку ніякісінького! Сама статурна, різьблена, немов бери в садок на п'єдестал за дріяду. Народжуються такі шейміні баби на спокусу людям! Що вже я, старий кобіт, і то, каюся, інколи думав: чи не так уже наполягати на вечері і все таке інше — може помолодшаю?

Прийшла до Рахновського та й каже:

— Не буду критися. Я — дочка поміщика і дружиною денікінського полковника була. Рина Чугай мене звуть. Усяких прав позбавлена. Два рази під арештом була за допомогу запальний контрреволюції. Тепер у мене нічого немає: котрого вбито, котрого заслано, хто на еміграції. Одна, як перстина. І хочу спокутати гріхи свої...

— Чим же я можу служити? — питає Рахновський і всміхається до неї. Хоче по-офіційному, холодно та безсторонне, а всміхається. Така вже в нас стать чоловіча — котяча: побачить ласовите, ніжне створіння, незвичайне личко

— і очі мружить. Губи якось особливо складає, наче хтось навмисно підсмикує їхні куточки. А вони, оті лялькуваті жіночки, добре наші вади знають, так і б'ють на те, так і б'ють... Не скаже просто, а чи плечиком особливо підсмикне, чи перед очима грає ручицею оксамитною, чи ніжку ніби ненароком виголить більше, ніж за етикетом слід, а вже очицями, бровами таке виробля, що й світова дипломатія, як її крутіями не вихваляють, позаздрити може. Тонко вміють, наче проходили спеціальну школу. І не покаже того, що в ней таке собі, звичайне, а зверне увагу, та так, що ти й не помітиш, яким це чином сталося, саме на те, що в неї найкраще, найпривабливіше. Шия гарна, мармурова, як кажуть — чорну биндочку почепить, щоб видавалося ще біліша. Груді показні — дивись посередині якийсь дармовісік бовтається, зір повертає сюди... Стільки гачків на нашого брата, що й не схаменешся, як зачепишся...

— То чого ж вона хтіла? — на радість Клепацькому, що його вже мало не вадило від мудрої філософії старого чобота, перепинив Миколо Полікарпович, бо й моржеві, очевидно, вже набридла лекція з цієї доморобної естетики.

— Так... Я, каже, народилася в селі Чугаївці, де був поміщикував мій батько. Там селяни заклали колектив, саме в колишній нашій економії. І от, уявіть собі, пожежа. Згоріло все збіжжя, нема чого їсти, не буде чим обсіятись на весні. Жах! Пухнуть діти, голодують батьки. Я вирішила допомогти... Ось прохання Чугаївського колективу Дайте борошна, дайте збіжжя для засіву, дайте матеріалів відбудувати погоріле.

Папірець кладе на стіл Рахновському. Рясніє він підписами. У кутку печатка синя.

— Чугаївка? Ага, станція... село... Великий там колектив заклався? Чому сами келективники не приїхали?

— Та, кажу вам, хочу я вигладити свої провини. Треба якось показати, що не мріє вже поміщицька дочка про своє майно, що бере участь у будові нових форм співжиття на руїнах свого колишнього добробуту. Розумієте? Коли б я мала тепер щонебудь — віддала б усе. А я не маю, казала вам, навіть звичайних радянських прав. Я не маю нічого, крім сумного минулого...

Голос у неї контральтовий, глибокий, у душу, як кажуть сам пливе. В руках духовиту хусточку мне, ось-ось до очей піднесе. А очі — ех, і очі!...

— Ви маєте чудові... мало був не з'їхав на компліментний жаргон Рахновський, мимоволі милуючись з незвичайної одвідувачки, та якось схаменувсь; — ви маєте чудові... здібності агітувати, громадянко, алеж усе це дуже мало стосується Райсоюзу. Крім того, потрібна ціла низка формальностей: посвідку міліції, Держстраху, протокол експертної комісії про фактичні збитки та майбутні потреби, згоду відповідних органів... Не робіться це так просто.

— Алеж там люди просто помруть! Невже не можна без тих непростих формальностей, любий Петро Йосиповичу? Адже це справа негайна. Пожежа, розумієте? Зимою... Все до щенту, до крихітки...

Дивиться благально — сама б гора до такого Магомета в спідниці рушила б... Де там — планети залишили б свої місця, збіглися б до купи..."

Моржуватий черевань басовито зареготав:

— Це вже ми багато, лебонь, допіру хильнули, що аж планети у вас закрутились круг вашої красуні. Поет ви, голубоньку, їй-право, поет. І чого це ви в Райсоюзі?

— Е, Миколо Полікарповичу, як би ви хоч разок бачили... Сами поетом стали б, мандоліну в руки, і, як чотири кавалери, знаєте, під вікном: „четверо, четверо, любим ми вас!"

Клепацький не витримав такого знущання з мистецтва і сердито запалив цигарку. Навіть візаві протер окуляри, наче це допомагало перенести без корчів скрипучу пародію на Бородинів мотив.

— Ага, взяло! — злорадо подумав Клецький, але відразу розчарувавсь. Виснажений сусіда меланхолійно взяв знов бльокнот і почав спокійнісінько щось вираховувати.

— Стоїк, їй-право, стоїк, — вже заздрісно стало письменникові і він безнадійно поклад під подушку проект Александрова.

Бородань скрипів далі, вже без співів:

— „Думаєте, Рахновський не встояв? Ні, уявіть собі, не взяла його дамочка, як не крутила, як не благала:

— Не можу, каже, громадянко, хоч ви мене ненароком і любим уже назвали.

Зашарілась вона трішки, що один гачок розігнувся — іще стала краща.

— Так, любим назвала, бо певна, що ви зробити те, що я прошу: допоможете бідним людям і... мені.

Малесенький наголосочок на останньому слові, а може, й здалося це Рахновському.

— Не можу, не просіть, — не здається.

— Зможете! Зробіте!

— Ні!

— Не відступлюся, спокою не дам.

— Ні!

Так і пішла з нічим. Не дав нарядів Рахновський, та й справді, сами розумієте, не робляться нашвидку такі справи.

Та другого дня, третього знов вона тут, як весна після зими неминуха. Нове слізне прохання приносить від колективу, опис погорілого, посвідку від держстраху: „майна Чугаївського колективу в списках застрахованого не значиться“.

— Бачите, каже, деж їм допомоги дістати? Бачите, он скільки погоріло... Дайте наряди, милий, хороший Петро Йосиповичу!

Уперся наш голова, як пароплав на мілізні, на своєму стоїть:

— Не можу не просіть, Рино Михайлівно! (чуєте — вже ніби до старої знайомої!).

Я грішна людина, думав собі: це він одмовляє навмисно, навмисно й не розкаже доладу їй іншого шляху, щоб вона отак щодня ходила до нього. Всі ж бо на неї задивлялися. Той чогось купив нову кроватку, той голитися щодня почав, той просить ближче до проходу поставити його стіл. А як зайде вона до Рахновського — чогось сила негайних справ з'являється. Все стукають:

— Дозвольте зайти на хвилиночку. Тільки одного папірця підписати. Дуже спішно. Вибачте.

— Ех, і довго ви це розводите, — позіхнув Микола Полікарпович на радість Клепацькому — (навіть моржа почало вадити!) — що ж: дав Рахновський наряди чи ні?

— Е, почекайте, Миколо Полікарповичу! Ясно, що дав, та як? Колись увечері вертає Рахновський додому. Бачить — коло будинку шпацірує якась жінка струнка.

— Я, каже, на вас давно чекаю. На службі перешкоджають нам говорити од серця.

Приймає й цю атаку упертий голова райсоюзу.

— Будемо говорити, якщо хочете, тільки не про ту справу.

— Ні, Петро Йосиповичу, тільки про ту справу... А вже тоді...

— Що тоді? — хоче піймати натяк настирливої красуні.

— А тоді вже поїду до своїх чугайців порадувати одержаною допомогою. От будуть щасливі, от дякуватимуть!

— А хто ж мене подякує? — заводить недвозначно Рахновський.

— Вас подякує радянська влада, що ви допомагаєте її улюбленій дитині — сільському колективу. Коли ви дасте наряди?

— Ні, Рино Михайлівно! Жарти набік. Серйозно повторюю і востаннє: нічого ви від мене не доб'єтесь. Цього я зробити не можу. І не візьміть всерйоз моїх брутальних натяків. Ви — жінка гарна, сами знаєте, і якось мимоволі збиваєшся на такий тон. Та й перевірити хотів — чи справді ви використовуєте свою красу, щоб уплинути на мене.

Голосом своїм глибоким і щирим:

— Петро Йосиповичу! Не треба хитрощів. Я завжди просто кажу, так і тепер: авжеж, я використовую все, що я маю, як жінка, щоб добитися свого. Не криюсь, бачите, і тому дайте мені руку та пройдемося трішки, бо це безглузда стовбичити так довго біля ваших дверей.

Вечір морозистий, бадьорий. Сніг там іскриться, м'яка постать попліч, тонкі пахоші, профіль і все таке інше... А розмова, Миколо Полікарповичу, незвичайна:

— Ви чули, хто я така зроду? Чули, що в мене нікого й нічого немає тепер? Ви праві, коли хотіли сказати колись — у мене залишилась тільки жіноча краса. Будь ласка, скажіть, що робити жінці в такому стані? Чи не вірно я чиню, добиваючись від вас нарядів? Це ж початок моєї реабілітації. А ви цього не хочете, злий!.. Ви хочете, щоб я залишилася безправною жінкою з самим одним гарним

тілом. Це ви такий комуніст? Штовхаєте мене на протиступ?

— Та, що ви, Рино Михайлівно! — щиро обуривсь Рахновський. Звідки ви це взяли?

— Бо не даєте нарядів.

— Ах, знов ці набридлі наряди!

— Вони мені ніколи не набридли, поки не дасте.

— Вимагаєте неможливого.

— А штовхати жінку на розпусту можливо?

— Ви знов своє?

— Іншого виходу немає.

— Ну, чому немає, мила Рино Михайлівно?

— Це ви ненароком „мила“ сказали?

— Ні, навмисно, щоб показати, що ви — одно, а наряди райсоюзу — інше.

— А для мене це — одно...

— Що це? Натяк знов?

— Ніяких натяків! І таксамо без ніяких натяків: невже ви не помічаєте, що я змерзла, і невже у вас не вистачить сміливості, як ото на початку нашої сьогоднішньої зустрічі, мене запросити до себе? Боїтесь?

— Ні, не боюсь.

— Боїтесь, таксамо, як нарядів дати чи, вірніше, боїтесь щоб їх після цього не довелося б так дати.

— Після чого?

— Після того, як я буду у вас гостею і говоритиму там знов про наряди.

— Ну ви й уперті, як... більшовичка.

— А ви зовсім не більшовик, бо боягуз, яких я мало зустрічала...

— Будь ласка, входіть!

— Отак би давно...

Двері рипнули. Холостяцька квартира з колись ревізваною у буржуїв м'якою меблюю. Тепло, затишно і все таке інше..."

Клепацькому терпечь увірвавсь. Навмисно голосно закашляв, зліз із полиці і вийшов у коридор. Поїзд саме проминав якесь промислове селище і в темному чотирикутнику вікна полум'яним жовтогарячим язиком дихав під

чорними хмарами димар і миготіли рясні ліхтарі, нагадуючи ще далеку мету подорожі.

Притуливсь чолом до холодного скла й намагавсь розвіяти безсилу злість проти скрипучого бороданя. А той, чути здалека, смакував далі подробиці роману голови райсоюзу з „розкішною дамочкою“.

— І все таке інше, — перекривив Клепацький нудного оповідача. — Ну, і мовочка, ну й порівняння: „як рекляма патентованих засобів визлочується“! І коли він кінчить? Трьома фразами можна переказати всю цю звичайнісіньку любовну історію, а як не трьома, так не так же по-мішанському. От не вміють люди оповідати! Псують тільки матеріал...

Думки взяли звичний напрям і Клепацький заспокоївсь. Поїзд знов гуркотів рівним степом, коли-не-коли жевріло десь в далені багаття поночівників.

Голоси в купе на якийсь час притихли. В коридор, сопучи, один по одному, виповли черевані й попрямували в його кінець.

— Це вже перед сном, — зрадів Клепацький і з полегкістю впірнув назад у купе. Пасажир на горішній полиці вже встиг роздягтися, але як і раніше, тримав перед очима свою грубелезну книгу. Бльокнот стирчав з-під подушки, чекаючи, видимо, на свою чергу.

Клепацький тепер уже з деякою повагою глянув на упертого кокусового подорожника і мовчки почав роздягатись. Йому теж, очевидно, треба було уважніше поставитися до проєкту Александрова. Вигоди м'якого вагону не використані. Треба надолужити.

Мужньо знов атакував складні креслення й безкраї стовпчики чисел. Намагавсь не помічати, як товклись унизу черевані, не чути, як сопли, лагодячи собі постелі, як трохи притишеним голосом бородань провадив далі своє оповідання.

— „Питаєте, Миколо Полікарповичу, звідки я знаю, як вони розмовляли, що робили? Та на суді Рахновський усе й розказав до цяточки. Жив він з тою Риною Чугай усього сім місяців, але висмоктала вона з нього все, що хотіла. На багато тисяч послали ми чугайвському колективу й

борошна, й збіжжя, й заліза, й мануфактури, навіть грішми закредитували. А цей колектив був такий певний, як люди на Марсі... Може тепер у Чугаївці і є, бо тепер, куди не плюнь, колективи, за колективами справжніх людей не видно... Одержували крам і все таке інше на станції Чугаївці підставні особи з фальшованими документами. Заарештували тоді цілу банду спекулянтів. Все одержане перепродували та давали добрий відсоток Рині Чугай (прізвища й минулого не перебрехала ніяк, все так точнісінько й було, тільки колектив вигала). У неї самої знайшли силу блянків усяких, печаток, документів і все таке інше, як належить таким павам.

А викрив усе Гаврило безрукий. Це колись прислали до нас висування такого, залізничника. Машиною йому десь руку помняло, відтяли до ліктя, ну й годі робітникувати. Хлопець собі кмітливий, у партії здавна. В розпорядження райсоюзу. Ми туди, ми сюди: куди його діти? З нашою бо справою людина необізнана... Поставили за кур'єра листи розносити, — адже письменний...

Дає йому одного разу Рахновський цидулку:

— Однеси мені на квартиру, передай дружині.

— А це, — питає, — в яких справах?

Спалахнув Рахновський гнівом:

— Не твоє діло! Неси, коли наказують!

— Товаришу Рахновській, я не в вас працюю, а в райсоюзі. Приватних листів носити не мушу.

Втямив голова, що спіткнулося, поправляється:

— Бачиш, це в справах Чугаївського колективу. Вона до них причетна. Клопочеться за земляків своїх. Розумієш?

Скорився Гаврило безрукий, несе цидулку, сам думає: вона — Чугаївна, станція — Чугаївка, колектив — Чугаївський... Погано, коли дружини керівників у діла установ зазирають, та ще про земляків клопочуться. Якби з цього іншого клопоту не було... Приходить — саме Чугаївна в прихожій з якимось гостем прощається, він їй в ручку цілує:

— Не турбуйтеся, Рино Михайлівно, ввесь крам миттю куди слід переправимо. Всі наші напоготові.

Ще раз у ручку — цмок, закаблуками — стук, через ліве плече — круть, пішов. „Мабуть, з офіцерів колишніх такий

верткий, — думає Гаврило, — гарні „наші“ в голови нашого Теж, може, з „земляків“? Не таким колективом тут пахне...

— Вам що? — Чугай до нього, на вустах зневажлива викривка. — Ах, від Рахновського! — протяжливо та з доукою. Ну що він там? — читає цидулку. — Якесь засідання! — гнівно папірця пожмакала та на підлогу. — Перекажіть йому, що я хочу сьогодні йти до театру. До театру, втімили?

— Чого ж не втімити? Так і скажу: „бариня, мовляв, гнівалися й хочуть до театру, а справи хай підождуть“.

— Що? Нахаба! Я скажу Петру Йосиповичу!

— Я й сам йому дещо приємного скажу.

І пішов грюкнувши дверима... З того й почалося. Щодня бюро осередку засідає, а там і весь осередок, правління наше, потім комісія, ревізія, слідство — і до суду докотилося. Шкодували ми за Рахновським чимало, ну а ті, більшовики, їм хіба жалощі? Б'ють, дихати не дають. Хоч чужий, хоч свій — колишній. У своїй хаті гнилизна, кажуть, гірше за околишне болото...

Питали слідчі Рахновського:

— Невже ви за скільки місяців ніяк не догадувались, вірили їй, як бузувір ідолу?

— Вірив, каже, саме як ідолу, вчадів од неї. Вона мені подячливі листи показувала. Десь їздила інколи, казала в колектив. Гадав — широ на новий шлях ступила. Якже не допомогти? Мана найшла...

— Не мана, кажуть йому, а забули ви обов'язок свій радянський, ще й комуністичний, і доведеться нам багато років про це метикувати, а їй, може, зовсім більше не думати.

Зблід Рахновський, аж губи трусяться, питає:

— Невже в неї ще є якісь підозрілі вчинки, зв'язки?

— Тільки ви вже на суді побачите, але от що цікаво — ні пари з уст, куди вона запропастила гроші. Не може бути, щоб тринькала все на себе. Ви ж її і годували, й зодягали, возили на всякі гулянки. А де тисячі? Тут і заковика...

— Невже Ка-ер?

— Можливо...

Похнюпивсь Рахновський. Так сірий до кінця процесу й був, тільки волосся чорне кучерявиться й смішно, що воно кучеряве — не до лица, коли справа така сумна...

А вона — геройська баба, їй - право! Ріже на суді вперто й просто, як ото Рахновському колись:

— Ви мене всього позбавили, крім мого тіла. Що я мала робити? Я тілом і заробляла...

— На що ж ви з спекулянтами плуталися?

— Щоб більше заробити. Не могла ж я бути звичайною повією.

— Ви ж шкодили радянській владі.

— Я її ненавиджу, вона одібрала в мене все. Я всіх вас ненавиджу.

— І Рахновського?

— І Рахновського ненавиджу, бо мусила йому продаватися.

— Ви бачите, як він страждає?

(А він, справді, як почув таке з уст колишньої коханки — аж ізнітився увесь, ось - ось заригає, як мала дитина. Любив таки її, видимо, не на жарт. Тішився з її фальшованих обіймів — якже тепер не страждати?)

— Я страждала більше.

— Де гроші, що ви їх наспекулювали?

— Я не скажу.

— Ви розумієте, що це викликає різні підозріння?

— Розумію.

— Деж вони?

— Я їх сховала.

— Нащо?

— Щоб колись мати змогу не продаватися.

— Ви їх мусите повернути, бо це гроші крадені.

— Ви в мене украли більше.

— Громадянку, ви ображаєте радянську владу!

— Я вам сказала — її ненавиджу.

— Ви розумієте, що вам загрожує?

— Я завжди це пам'ятала, роблячи те, що я робила.

— Ви повинні викрити всі подробиці ваших справ, бо, крім вас тут іще багато злочинців.

— Це вам не легко буде дізнатися.

— Але ми дізнаємось.

— Спробуйте!

Отак розмовляла злочинниця й морочила голову слідчим аж шість місяців. Що не питають — „не скажу“, „не хочу“,

„Спробуйте сами“. Вимокріли коло неї, виснажилися, а майже нічого більше, ніж при самому арешті, не викрили. Товче с оє:

— Я вас ненавиджу і ви мене ненавидите. Про що ж нам розмовляти? Була б я на вашому місці — знищила б вас, — та й годі...

Сама на вищу кару, як бачите, набивала я — ну до неї й засудили... Про що дбаєш, те і маєш... Але не думайте, Миколо Полікаровичу, що тут вже й хрест, що її тоді й до стінки. Ні! Тут найцікавіше й починається.

— Так ви б з найцікавішого й розпочинали, — напівсонним голосом попікнув Микола Полікарпович, що, витягнувшись бремким тілом на полиці, ще більш став подібний до моржа черевом догори, з пліскуватою головою без шиї, рідкозубим ротом, похилими, лосем налятими плечима, вужчими за роздутий тулуб, та наче одрубаними короткими ногами.

— Як можна, Миколо Полікарповичу, — заперечив його бородатий однопорідник, зануривши граблястого п'ястука в чорну бороду-віло. — Це ж ціла повість, можна сказати, а ви хочете швидко, чи саме найцікавіше. Цікаве — не буде цікаве, як що не знаєш, звідки йому початок. А солоденьке п'ють та їдять після гіркого та не так смачного. Проте всякі й смаки бувають... Казали раніше: кому піп, кому попадя, а кому й попа дочка. Огож не знаю — чи й справді кінець цієї історії вам уподобається...

— Та кінчай ти, стара мазнице, мершій, бо вже й спати, як хтось там писав „як із ружжя хочеться“ — мало не простогнав Клепацький.

Скрипуче дзиччання бороданя вкрай розгвинтило нерви, лізло не тільки у вуха, але десь вкручувалось просто в скроню, потилицю, перенісся. Кожне слово бороданя не минало роздратованого слуха, кожне слово новим гвіздком забивалося в череп і додавало нового болю. Клепацький перевертався з боку на бік і знов злісно позирав на виснажену фігуру сусіди, що без найменшої втоми й хвилювання періодично то лежав горілиць, заплющивши очі, але не знімаючи телескопічних окулярів, то виймав книгу, бльокнот і методично щось там вираховував, нотував...

А той, унизу, як циркулярна пила скрипить та рипить...
— Ох, Сашко, вірний приятелю, коритимусь відтепер твоїм порадам без вагань і заперечень...

Пи́ла робила своє діло:

— „Так от сиділа Рина Чугай перед ви́роком у бупрі аж шість місяців. Сиділа в окремій камері (сама добивалась!) і побачили б ви, що вона з тої камери зробила. Будуар, чисто будуар у заможній квартирі за старого режиму. Тільки без розкішної меблі, звичайно, хоч, коли б дозволили, вона і меблі в бупр притарабанила б, як сорока всяку блискучу непотріб. Занавісочки, килимки, скатертинки, туалетні причандалля, малюнки на стінах і все таке інше...

Зайде слідчий або хтось з адміністрації, ревізійної комісії якоїсь чи сторонніх відвідувачів - екскурсантів до камери Рини Чугай — та й стане, мов остовпілий. Невже тут ув'язнена?.. Начальник бупру похваляється:

— В нас, каже, бачите, як — краще за міську квартиру! Речі особистого вжитку дозволяємо.

Але тут не в тім сила, що дозволяють, що ні. Певно, що бупр — це не стара тюрма. В сірих халатах не ходять і на нарах не сплять. Але тут, Миколо Полікарповичу, ця жінка показала й доказала, що вона справді жінка в повному розумінні цього слова.

Не бачив її ніхто в бупрі погано зачісаного, нечепурно зодягнуеною, без духовитих, тонких пахощів, без рівного, безтурботного вигляду, наче, дійсно, десь у своєму будуарі господиня приймає гостей. І вона таки саме як гостей приймала й поводитися з усякими слідчими, начальством бупрівським, немов би вони приходили до своєї доброї знайомої, немов би захотіла вона, взяла котрогось під ручку та й подалася десь на прогулянку за місто, немов би не загрожує їй смертна кара...

— Слухайте,— каже начальникові бупр'у, я б на вашому місці ніколи б не носила такого широкого галіфе. Це ж тільки сухоногі, кістляві хочуть цим, бідолашні й наївні, обдурити нас, жінок. А ви, маю надію, крім кісток, маєте ще й м'язи непогані...

— Я не прийшов сюди розводитися про галіфе та жіночі смаки.

— Але ж ви говорите з жінкою! Дозвольте ж їй висловлювати свої погляди. Між іншим— чого це ще й досі жодного народнього комісара- жінки немає в союзному раднаркомі? Що це за рівноправність? Що це за висування жінок? Слухайте, а чи ви чули про якусь жінку-начальника бупру? Мені здається, що я була б доброю начальницею бупру... Подивіться на мене! Ну! В очі...

— Ще раз кажу— не прийшов сюди жартувати. Щонебудь вам потрібно від адміністрації? Задоволені своїм станом?

— Вибачте, дорогий начальнику бупр'у! Я гадаю, що ви саме й прийшли жартувати. Я, як і всі інші тут, страшенно задоволена зі свого стану— ну, просто, як гарненькі срібні рибки на чудовому, жовтому, гарячому пісочку. Зосібна я мушу вам заявити, що звикла щодня мати теплу ванну на 28 ступнів і поки ви мені її не даватимете— я всім казатиму, що зі свого стану тут я незадоволена ніяк. Чуєте, лицарю в галіфе?

— Щоденної ванни ми тут давати не можемо. Ви маєте і без того багато чого— чого інші ув'язнені не мають. Которі бідні— їм нічого сюди привести, як ото вам. Не подобається мені, правду кажучи, це. А ви ще— ванну!

Хоча начбупру суворо,— вона далі й знущається й заграє ніби:

— Але я маю таке препогане тіло, що вимагає клопітливої звички щодня купатися, інакше воно змарніє. Я вже тут страшенно змарніла, подивіться на мене. Не так з-під лоба, ясніше, мій лицарю!

А насправді вона не змарніла, а стала ще привабливіша, ще граційніша. Трохи зблідла й риси обличчя потоншали, постать стала стрункіша. Під очима залягли темнуваті тіні— і очі стали ще глибші, ще вразливіші... Чому жодний художник не натрапив на неї, як натурницю, та не увічнив її в своєму мистецькому творі!

У Рахновського була її картка, але, знаєте, Миколо Полікарповичу, недурно жінки вигадали тепер моду на низько насунуті на очі капелюшки й високі хутряні коміри в зимових убраннях. Не видно форми голови, нема лоба, одної з найхарактерніших і найшляхетніших частин обличчя. Не вгадаєш шиї— термометра молодощів і свіжости. Не добереш,

які плечі, тобто не знатимеш, яка буде уся постать. Хитро вигадано! Не такими, звичайно, як Рина Чугай — їй би Фріною ходити по землі, а не виконувати оті хитрощі модні... Проте саме така картка в Рахновського й залишилася — мов ластівчана голівка виглядає з гніздечка, би-стрими виблискує очима...

— Знов поезія, голубоньку! — чи то зідхнув, чи позіхнув, морж. — Чули вже, що дуже була гарна. А от що там незвичайного скоїлось, — ще не чув, хоч ніби ви парлографом сиділи в камері.

— Ех, Миколо Полікарповичу, женете ви мене, мов бігуна на гандикапі. Добре... Омину багато цікавого... А про парлограф це ви надаремно. Свідком я на суді був (другорядним, звичайно), ну і так іще, стороною, дещо дізнався.

Так про суд не говоритиму багато. Знов, як і на початку слідства, Рахновський плаче, кається, а вона, мов на трибуні відома, вславлена доповідачка полемізує з наївними опонентами. Що раніш казала, те й тепер каже. Чого не казала — ні пари з уст і на суді.

— Щирим визнанням ви можете полегшити свою долю, — кажуть судді.

— От я щиро й признаюся: я вас ненавиділа, ненавиджу й ненавидітиму. Якщо хочете, полекшіть мені за це долю, відпустіть на волю, — відповідає, а голосок такий, що ніяк не второпаєш: чи глузує, чи жартує, чи серйозно говорить.

Казав мені один знайомий виконавець багатьох присудів:

— Довелося одного бандита розмінювати. Одчайдушний забийголова! Людей давив, як курчат. Так і казав на допиті: узяв там того за шийку, притис трішки, а воно й ручки попустило, не тріпається. Тоді фінкою — смик, щоб вірніше було, — воно й холодне...

Так... Як вивели бандита до тину мурованого, очей просить не зав'язувати. Тільки хотіли стріляти, раптом як гукне:

— Стій, хлопці, щось скажу!

Спинились: може ще викриє якісь злочини, або що.

— Ой, держіть мене ззаду, бо упаду! — і регоче...

Такого, каже, песиголовця бачив, ну ця красуня тої ж породи, тільки вища від звичайного хамла. Тонко в'яже.

У того фінка, а у неї язик, мов бритва. Не задумується. Таку не сполошиш.

І, справді, не сполошилася вона й тоді, як суд вийшов і проголосив:

— До найвищої міри соціального захисту...

Пішла з суду зі сторожею, наче не сторожа її веде, а вона на чолі за командирку. Не здригнула. Не змінила й рисочки. Не про неї немов говорили. Аж у залі всі перешіптуються—оце так підсудна! Дехто навіть милується, дехто каже,—ну й стерво! А якась бабуся богомільна запевняла: має велику віру й надію на вищу силу...

І що б ви думали? Хоч не та вища сила, що про неї бабуся гадала, а таки допомогла злочинниці.

Вже готувалися виконати присуд—зненацька телеграма з центру: „Рина Чугай повідомила про свою вагітність. Згідно закона виконання присуду припинити. Факт вагітності підтвердити свідченням лікарської комісії.“

— Он чого,—метикуємо,—вона така спокійна була на суді. Алеж чому вона там таки про це не сказала? Невже надіялася на інший присуд? Дивно ще й те, що не помітив ніхто вагітності—адже півроку була в бупрі, поки йшло слідство. Мала б справа Рахновського, мовляють, уже й назверх визначитися...

Про самого Рахновського вже й не кажу. І плаче й сміється, зачувши про таку несподіванку:

— Як це, думає, сталося, коли Рина частенько говорила: „діти—це загибель для мене“. Бачити вагітну жінку не могла без страху й огиди,—це, казала, каліки. Це наше жіноче прокляття, найтяжча хвороба на світі. Це те, що робить нас, жінок, тваринами. І коли вже людство щось вигидає, щоб позбавити нас від цього лиха,—адже тільки тоді настане дійсно наша рівноправність з чоловіками...

Найменший натяк на вагітність—і вона в перестрасі летіла до своєї постійної лікарки, Розалії Семенівни, за негайною допомогою. Це було єдине, що виводило її з незмінної рівноваги, позбавляло звичайного кокетливо-іронічного тону й поведінки.

А Рахновський так хотів дитини, мріяв нею закріпити їхній союз і дивувався, що вона, маючи таку ніби довершену

жіночу вдачу в усьому іншому, була, здавалося, зовсім позбавлена матернього інстинкту. Навіть малих дітей бачити не могла без призирства й обридження:

— Жабенята! Шматки людського м'яса, що роблять жінку коровою, виривають із суспільства, притинають до ліжка, ночов і пелюшок, плюндрують найкращі роки життя — кати наші!

Не бачив ніколи, щоб Рина посміхнулася колинебудь дитині, не те, щоб побавилася з нею. І раптом — вагітна... Ясно, що від нього, Рахновського. Ясно, що за пару місяців він буде, як кажуть, щасливим батьком. Так, щасливим, хоч і він і вона ув'язнені, на багато років ізольовані від суспільства, затавровані ганебним злодіяцьким тавром. Та легше буде пережити ці роки покути тяжкої, знаючи, що після тебе лишиться частина твого ества, маленька нова істота, продовження твого життя. Це — йому, Рахновському. А Рині — це підвійне життя. Дитина, що її вона вважала за прокляття, загибель, трагедію — ця дитина її рятівниця, визволителька від неминучої смерті. Як вона повинна любити немовлятка, як пестити його! Як скрасить воно її карний період, полекшить його... А там, може, справді вона покається відкриється нове життя, чесною працею вони спокутають свою тяжку провину.

Рахновський вишукував способу передати коханці записку, де клявся у своїй незмінній любові, прощав усе зле, що вона, Рина, йому спричинила, прощав, що мало не довела до самогубства: хотів був у камері повіситись після її безжального, прилюдного визнання на суді, що вона його ніколи не любила, придурювалася, аби висмокати з нього все, що їй було потрібно... Адже тільки віра у взаємну любов допомогала йому переживати тяжкі хвилини перших днів арешту, коли перед ним розкрилась безодня ганьби й сорому. І от була рушилась безповоротно надія на сумирне життя... Кохана людина, виявилось, нещадно ошукала його, завела у безвихідну пастку — і тая пастка впала на нього, несподівано позбавила волі, зробила злочинцем...

Тепер все інакше, тепер знов можна дихати вільніше. Він любить Рину, як давніше, і сподівається, що майбутня дитина нерозривно пов'яже їх, викличе в неї хоч крапельку

любови до батька маленької рятівниці. Ах, як він її любить!

Цідулку Рахновського перехопили... Читали потім на суді... От я і знаю про неї... Та все це квіточки, Миколо Полікарповичу, яїдки були потім...

За скільки день нове здивовання обняло всіх, новий пішов поговор та поголоски, догадки та побрехевьки.

Була лікарська комісія згідно припису з центру. В складі тої комісії була й відома в нашому місті лікарка-гінеколог Розалія Семенівна, що про неї вже згадував. До неї в клініку завжди з бупру в родильних справах зверталися, бо не було в бупрівській лікарні такого відділу. Спритна така трясогузка з чорненькими очицями.

Оглянула комісія Рину Чугай і підтвердила її заяву. Вагітність, дійсно, є. Але, супроти загальних сподіванок та розрахунків, вагітності тій всього півтора-два місяці... Свіженьке, сказати б, діло... Оце так-так! Хто ж би це змудрував!?

Пішов акт лікарської комісії до центру. Звідти наказ: „вирішення припинити виконання присуду лишається в силі. Прокуратурі негайно розслідувати справу з вагітністю Рини Чугай“.

Прокурор, певна річ, насамперед до неї:

— Будь ласка, чи не можете назвати прізвища батька вашої майбутньої дитини?

— Який ви нечемний, прокуроре! Хіба в жінки питаються про такі інтимні справи? Це недікатно... Навіть у бупрі.

— Саме в бупрі це особливо делікатна справа, що правда в іншому, ніж ви гадаєте, значінні. Ви були весь час в окремій камері. Хтось міг використати таке становище і...

— І згвалтувати мене, ви хочете сказати, шановний прокуроре? Мені здається, що ви не щирі й думаєте: вона сама могла скористати з такого становища.

— Я повторюю: хтось із адміністрації чи наглядачів міг таке вчинити з вами і нема гарантій, що не повторить це з кимсь іншим, зловживаючи своїм службовим станом та безпорадністю ув'язнених тощо. Ви повинні допомогати нам відкрити таку особу.

— Мені смішно, прокуроре! Невже я можу допомогти карі мого рятівника? Хоч би він був дійсно брутально згвалтував мене. Ви поганой думки про мої сумління, а я кращої була думки про вашу кмітливість.

Бачить прокурор, що, дійсно, дурником вискочив, інакше питає:

— Хто до вас останнім часом сам один заходив?

— Ви оце, прокуроре, сам один у мене в гостях і виявляєте стільки упертої цікавості до моєї персони, що я сподіваюся вас бачити у себе ще один раз.

Почервонів прокурор, облизня з'ївши, більше й не заходив. Іншими способами поназбирав деякі відомості і в результаті заарештував начальника бупру (він, між іншим, собі другий костюм замовив — без галіфе).

Клянеться начальник бупру, що ніяк до цієї справи непричетний. А був він хлопець бравий, з робітників-червоногвардійців, орден мав, комуніст, кажуть, хороший. Аж ніяково було брати його — та всі докази звернені проти: і заходив до Рини Чугай часто, і лишавсь сам один у неї довго.

Бравий не бравий — забрали, хоч усе робітництво в місті заворушилося: не може бути, щоб він на таке діло пішов. Червоного ордена дурно не дають. Невже поміщицька дочка красою спокусила того, хто поміщицьке військо аж у Чорне море разом з іншими червонарами загнав?

Та нічого не поробиш. Як є підозріння — закон для всіх суворий і невідмінний.

Пахне діло безперечним криміналом, хоч пише начбупру заяви всім і всякому, просить старих бойових товаришів заступитися, не дати загинути по-дурному, за казнащо...

Посилає прокурор до Рини Чугай свого помічника молодого. Так, мовляв, і так, сам начальник бупру признавсь, що бував у вас тет-а-тет. Навіть казав, що ви сами з ним загравали, жартували з приводу галіфе і все таке інше. Одвертий, мовляв, хлопець, до цяточки все виказує. Кожне словечко.

Посміхається Рина Чугай до помічника прокурорового:

— Чоловіки, кажуть, одвертіші в інтимних справах і злегка наважуються на компромітацію жінок, а я — жінка

і викривати свого кохання не хочу. Якщо начальник бупру при мені сам скаже, що був близький зі мною, тоді, може, я й повірю, що нікому вірити не можна... Між іншим, я дуже вас прошу, високоповажаний помічнику прокурора: не носіть таких жаклих краваток! Ця пожмакана ганчірка надає вам вигляду перманентного неохайника, а це абсолютно ніякій жінці не може подобатися та й взагалі неестетично... Скільки вам років, до речі?

Пішов і помічник прокурора з облизнем, утямивши, чому його патрон сам до ув'язненої красуні не навідався, йому доручив... Прийшовши додому, став перед люстром і люто зірвав з шії дійсно препогану краватку.

— Чортова крутіяка! Не промине шпильку загнути хоч кому. Походи до неї—теж у якусь вплинеш історію...

Загрузла справа, як автомобіль на старій греблі після дощу. Ні назад, ні вперед. Живе Чугай у камері, як і підчас слідства, з усіма заможними жартує, посміхається і не втомно леліє свою жіночу красу: в нового, бач, начальства знов домагається щоденної ванни—тепер, мовляв, вона їй потрібна ще більше...

Дізнався Рахновський про наслідки лікарської комісії і зацікавився. Сидить у камері, недвижними очима на якусь шпаринку в стіні натрапить і так годинами. Боялися—деведеться вести до невропатолога. Потім зачав проситися геть із цього бупру в інше якесь місто:

— Не можу, каже, й через ґратку дивитися на знайомі дахи. Все життя перед очима встає, рве на частки серце. Хоч куди, аби звідси.

Змилосердилися з нього й кудись заслали. Більше ніколи Рахновського ми й не бачили. Скільки амністій після того різних—не вертав. Може помер з горя? Заподіяв собі лихе? Ніхто нічого не знає... Та й взагалі інтерес до нього зблід, розвіявся, як пара над гудком. Прогудів, прошумів своєю справою і зник, не чути нічого. Проте Рина Чугай ще раз звирувала все наше місто невеличке, ще раз дала матеріалу для поговору й мудрим і дурним...

Заходить одного разу доглядачка—Рина Чугай її покликала,—а в неї, у Чугай тобто, вся рука кров'ю багряніє. У вікні шибка розбита.

— Хотіла, каже, квартиру прочинити, оступилася з табуретки, порізала шклом геть усю руку. Ведіть на перев'язку.

Перев'язали їй руку. Подряпана неглибоко, нічогісінько серйозного. Просить лікаря бупрівського:

— Щоб вас не турбувати більше, дайте мені трошки йоду. Сама маститиму, воно й загоїться. Присохне, мовляють, як на собаці.

Сама довірливо так дивиться, ясно. Губенятами звивистими посміхається.

Посміхнувся і лікар з такого чудного собаки, повірив облесниці і дав шкляночку йоду та ще якихось спецій, хіни, тощо, для її „хатньої аптечки“, як Чугай просила... Дорого потім лікареві коштував цей подарунок.

— А не думали ви, що ув'язнена може отруїтися?— питали потім його.

Лікар кається, латинським прислів'ям виправдовується:

— Людина, мовляв, я і ніщо людське мені не чуже. Шкода стало цієї ніжної жінки та й казала вона так же ласкаво, так же благально! І найменшого сумніву не мав — от і все, що маю на виправдання. Карайте, заслужив...

Та зовсім не труїтися плянувала Рина Чугай. Надто вже вона любила життя, щоб зважитися на таке. Жартувала потім на допиті:

— Не карайте лікаря. Він ніяк не повинний. Для такої жінки, як я, труїтися — фі, як це неестетично! Коли б я вже обирала спосіб не бути — тільки морфій. Заснути й не прокинутися. Це я розумію, а отрута — брр...

Плечима здригає так природньо, наче й справді — а, мабуть, таки й справді — й думки не терпить про якусь „неестетичну смерть“.

Про життя, не про смерть вона дбала, обдурюючи лікаря, боролася за своє життя, мов ящірка, що ладна хвіст собі відламати, аби втікти.

За скільки день після того мала Чугай ванну (всі ув'язнені в лазню ходили, а їй таки дозволили в бупрівській лікарні купатися). Вийшла з ванної кімнати, скаржиться доглядачці:

— Щось мені крижі болять. Коли б не захоріти.

Вагітні жінки в інших жінок, котрі вже перейшли цей життєвий досвід, завжди викликають співчуття.

Втішає доглядачка Рину:

— Заспокойтеся! Це так воно й буває. Кісточки ваші розходяться, щоб було просторніше зародкові та щоб потім вам було легше. Це болить на гаразд, не на лихо.

Згадувала потім доглядачка:

— Я ж до неї, як мати до дочки, як сестра старша, а вона... Ех, і люди на світі—як у пісні: „Я до неї з щирим серцем, вона—з неправдою“.

Зайшла другого ранку доглядачка до камери чугаївниної а та на ліжку біда—біда й стогне. Доглядачка до неї перелякана:

— Що це з вами?

— Казала вам учора—болить мені. Мабуть ванна надто була гаряча. От і скоїлось... Не буде вже в мене дитини. Півтретя місяця тільки й носила...

Схлипує, руками затуляє страдницьке обличчя. Доглядачку теж сльоза бере. Жаль на розбиті матерні надії, шкода на злощасний випадок.

— Винесіть все це, будь ласка. Не можучи цього паху терпкого. Викиньте десь в убиральні, щоб ніхто й не бачив! Лікаря до мене поκληчте...

Понесла доглядачка закривавлене відро та не в убиральню. Чи її сумнів узяв, чому вилити загадувала так, щоб ніхто не бачив, чи цікавість жіноча підбила придивитися—сама не знає...

Покликав новий начбупру лікаря:

— Дивіться! От як нас обдурити хотіла Чугай.

Дзвонить прокуророві:

— Так і так... Симуляція аборту.

Прокурор—радий-прерадий, пам'ятає, як Рина Чугай з нього глузувала, як сів він маком на її справі, ніяк її не розплутавши за шість довгих місяців.

Наказує начбупрові:

— Ні словечка Чугай, ніби ми ні про що не догадуємося, ніби повірили їй. Попадеться аж тепер пташка в сильце!

— А вжеж попадеться,—відказує начбупру,—тепер її напевно розстріляємо. Адже не її, дитину милували.

— Ах, чорт!—скрикує прокурор.—Почекайте, сам приїду, бо тут знов якась хитра штука: чого б вона симулювала

аборт, як це їй несе неминучу смерть... Може й справедливий аборт, ви там не роздивилися. Привезу експерта, Розалію Семенівну абощо. Вона ж її і раніш оглядала.

— Та що ми — маленькі! — Образивсь начбупру. — Тут експертиза проста. Ось перед очима річевий доказ...

— Ну, так боялася, що далі критися в симуляцією вагітності неможна...

— Так нащоб їй прискорювати свій кінець, сами казали?

— Тьху, і то правда! Ну, то, може, вона помилилася — ніякого аборту немає, лишилась вагітна, а це якась там гінекологічна пригода. В цих справах ми з вами пас. Треба таки експерта. Іду...

Телефонна розмова кінчилась.

Начбупру затримав тим часом доглядачку: заплутавсь зовсім у здогадах — може вона провокує? Сам чорт у цих справах жіночих зломить ногу...

А до Чугай пішов бупрівський лікар, як просила, тільки попереджений, що робити, як триматися:

— Чув, що з вами лихо трапилось?

— Ах, докторе, біда! Вночі, сама, страшно... Боюся тепер захоріти. Дуже прошу направити мене до спеціаліста докінчити цю справу. До Розалії Семенівни... Ах, ось і вона! Як я рада!

Удвох з бупрівським лікарем огледіла спеціалістка хору, з нетямущого лікаря сміється:

— Ну, як не розумієте, служіть за санітара. Піддержіть хору. Отак. Спасибі! Все. Лежіть тепер, любо, абсолютно спокійно, не ворухіться. Я певна, що адміністрація негайно відправить вас до клініки. Там беруся за якихось три дні поставити вас на ноги. Забудете, як нічого й не було...

Посміхається до Чугайвни ласкаво, а та теж рясними війми глибокі очі прикриває, куточками звивистих губів ворухить. Старі ж бо знайомі, не вперше зустрічаються, хоч ті зустрічі були не в таких обставинах...

Прийшла експертка та до прокурора в кабінет начбупра, доповідає:

— Факт аборта безсумнівний. Огляд дав усі потрібні докази. Можу скласти медичинський акт. Надіюся, що його підпише й ваш лікар, що був присутній при огляді і бачив усе.

— Авжеж підпишу... Бачив усе...— Підтверджує лікар, переглянувшись покрадьки з прокурором.— Пишіть, Розаліє Семенівно! От папір, атрамент.

Недовгий був акт. Кінчався так: „хору обов'язково треба перевезти на скільки день до спеціальної лікарні, щоб не було зараження крові чи інших ускладнень“.

Подає прокуророві, чорними очицями грає, додає словами:

— Я, звичайно, в цьому офіційному документі не кажу, що можу рекомендувати свою клініку й власні послуги для дальшого лікування. Певна, що бупр, як завжди, користуватиметься саме моєю клінікою. Тут усі ці маніпуляції перевести майже неможливо. Раджу також не гаяти часу, бо жіночий організм дуже складна й ніжна машина. Попсувати її легко... Так от—чекатиму.

— Шкода, що ви цього не дописали,—з якимось незвичайним притиском мовив прокурор.

— Чому шкода? Хіба треба й таку формальність?—затурбувалась Розалія Семенівна.—Бачите, я квапилась, щоб мерщій поїхати до клініки й приготувати все для операції. Я ж думаю, що вже тут непотрібна й вільна?

— Ні, дуже потрібні і не вільні, Розаліє Семенівно! Я хочу вас затримати.

— Надовго?

— Це покаже дальший хід подій.

— Що ви цим хочете сказати?

— Те, що ви заарештовані, як запідозрена в співучасті нової злочинної справи Чугай... Товаришу начбупру, прошу папірця для офіційного розпорядження... Покличте сторожу.

— Ах!—Тріпнулася трягогузка й очиці під повіки законалися.

Довелося бупрівському лікареві мати справу зі справжнісінькою жіночою гістерикою. Лаявся на всі заставки, як його пацієнти з корпусу блатних:

— Ну й служба, бодай не казати! Краще самому в бупрі сидіти, ніж ці жіночі справи розплутувати.

— Скажіть краще—заплутувати й самим заплутуватись,—перепинив начбупру,—бо я однаковісінько нічого не тямлю в усій цій історії. Один уже звідси полетів турманом, боюся, щоб і нам не довелося з'їсти гарячого...

Як наврочив:

Лікареві за велику довірливість нагоріло дещо — не смій небезпечних спецій видавати ув'язненим. Колишній начбупру повернувся на свою посаду — задурно був заарештований, як і доглядачка. Зняли з нього й догану. Адже цілий місяць одсидів під ганебним обвинуваченням, — досить і тої кари. Новому начбупру довелося переводитися в інше місто, не встиг тут і звикнути.

А все Рина Чугай. ... Її цим разом і не допитували. Все Розалія Семенівна розповіла. Та як було й не розповісти, коли в неї на домівці знайшли приготовані для втечі валізи Рини Чугай, в них білизна з її ініціалами, грошей добрий оберемок (цілому райсоюзові вистачило б на місячну плату), документи на чуже ім'я. Справа ясна...

Вечорі прибула підвода:

— Казала Розалія Семенівна, що племінниця їхня має їхати до родичів на село. Далекувато, так я й спізнився трохи — набирав кормів. Усю ж таки ніч їхати. І що о б ото поночі?

Далі вже неважко було дізнатися, як доглядачці, що мала бути в одній палаті з Риною Чугай, заготовила була спритна лікарка сонного знадіб'я, як тамож у клініці було приховане стареньке, немодне убрання, хустка велика чорна на голову, як під подушкою лежав ключ від дверей на чорному ході.

За клінікою тінястий сад підходив до річки і там, на високому березі мала Чугай лишити дещо зі своєї одежі й записку на зразок:

— Не шукайте мене, я вже поза вашою волею. Рина Чугай.

Обмірковано все було до найменшої дрібниці. Навіть племінниця дійсно гостювала в Розалії Семенівні й мала вертати додому, тільки на другий день. Плян був складений по всіх правилах авантурного роману: втопилася, мовляв, і кінці в воду. Шукай, радянська владо, лікарчину приятельку!

Автомобілем у село, куди наймалася підвода. Це вже звільнений начбупру викликавсь. „Я, каже, тепер цю справу до пня розкопаю. Бач, який сором на мене навели“! В селі

накрили ще одного із спекулянтської банди: разом з Риною Чугай мав тікати далі, аж на Кавказ. Хитра машинерія, але, знаєте, що хитріша вона, то легше ламається, Миколо Полікарповичу“...

— Га? Що? — прокинувся морж, почувши своє прізвище.

— Е, та ви й не чули кінця!

— Чув, чув — лікарка всю справу викрила, — виправдовувався сонний слухач.

— Воно й не лікарка, поправді. Але ввірвалася вервечка.

— Зовсім?

— Зовсім! — з неприхованим співчуттям до героїні свого оповідання зідхнув бородань.

— Ну, а вмирала таксамо по-геройському?

— Е, ні! — ожививсь оповідач, радий, що таки викликав якийсь інтерес у свого одороблуватого слухача. — Знаєте, як кішка: шкодить, шкодить, всякі хитрощі вигадую, а як карають — верещить, вуха затуляй!

Як не прийшли забирати її з бупру до лікарні другого-третього дня (з центром переговорювали) розпач на неї напав. Уся подушка мокра. Ввійде доглядачка, за комір її.

— Чого мене не беруть звідси? Ти щонебудь знаєш? — Говори! Говори! Брешеш, що не знаєш!

Була натягнутою струною, тепер безсилою мотузкою. І зовсім ясно стало, як смерті вона боялася, як задавалася раніше, коли впевнена була, що викрутиться. А як замкнулася пастка, заметалася в ній вовчицею, завилала. Куди нахабство поділося, зухвалість уся — і не знати. Кріпко вірила, що втечє, обдурить усіх. Увірвалося...

Єдине в чому не зрадила себе: виходила востаннє з камери зачісана, мов тільки з модної перукарні, повіки й ті не забула припудрити, щоб не були помітні сліди від сльоз. Благала:

— Якби тільки не в лице! Якби не в лице!

А йти сама не могла. Ноги задерев'яніли...

Микола Полікарпович шумко позіхнув і сентенційно промовив:

— Як не вмирати — вмирати. Нема гіршої чи кращої смерті. Хіба од холери паскудно... Ну, спати вже пора. Ох-хо-хо!

Клепацький знов обурено підвівсь зі своєї полиці:

— Цього мамута, дійсно, тільки холерою візьмеш! — і вийшов з купе покурити. Дививсь у вікно, провожаючи очима далекі вогники десь на степу, а в думках повставали картини з підслуханого.

... Ось іде вона, хижка жінка, з гострими пазурями і оксамитовою шкірою. Йй нічого губити. Вона свідомий шкідник... Шкідник? Куди мені по шкідники їхати, як він ось тут, у цьому оповіданні черватого кооператора і шкідник неабиякий, романтичний, можна сказати, шкідник. Справді бо: вся ця історія так і проситься на папір. І фантазувати нічого — готовий матеріял. Погано, що шкідничка ніби трохи „геройська“, як той куркуляка казав. Ну так це ж з його погляду, куркулячого... Та не все ж і плохут описувати. Якби всі шкідники паршивенькі були — чого так іти проти них цілим радянським походом?.. Чого попередження завжди, як той поет писав: „гей не спи, робітнику, на панському смітнику вороги не сплять“?..

Вагон захитало на стрілках. Сила семафорів, ліхтарів. Велика вузлова станція. Двері деяких купе розчинялись. Заспані пасажиря перепитували назву зупинки, нашвидку пакувалися. З ліхтарем у руці попрямував до тамбура вже знайомий кондуктор, скося позираючи на кумедного пасажира-смоктуна.

— Чи довго стоятиме?

— Сорок хвилин.

— Ого! Це й повечеряти можна, — згадав Клепацький, що годувався сьогодні тільки розмовою гладких супутників „печіночка, ікорка, баличок, ще пляшечку“... Зассало, заканудило.

Зайшов у купе по шалку, пальто. Виснажений сусіда методично пакувався, засовуючи „Оборудование коксовых печей“ у маленьку валізку.

— Чого він тут встає? Адже до нашої індустрії ще далеко.

Не зважаючи на Клепацького мовчазний спутник вийшов із купе, блиснувши востаннє телескопічними окулярами.

За ним поплівсь і Клепацький. Шумкий потік приїжджих мов на хвилях приніс його до буфету. Кутеляв якусь печеню

й механічно роздивлявся розпис поїздів, що великими чорними й червоними літерами заповняв усю протилежну стіну. Поряд стояло: „З Харкова“ і „На Харків“.

— Хм... За чверть години буде зворотний поїзд. Кілька годин — і знов буду вдома. Чи не покинути к бісу надуману подорож? Адже шмат матеріялу вже є... От Сашко здивується!

Послужливий носильник миттю спроворив квиток. Речі на плечі — і за чверть години знов у шумкому потоці Клепацький побачив високу постать недавнього супутника.

— Їжджай собі до своїх кокусових споруд, момоте без'язикий, а я вже краще додому, просто до письмового стола. Ех, повістоська ж висмокчється!

Тепле, надихане повітря нового купе враз розніжило молодого письменника й він небавом провалився у сонну безодню зі спокійним сумлінням людини, що як слід виконала всі свої обов'язки й не потребує чим клопотатися. Мирне сопіння сусідів свідчило, що вони теж його нічим не клопотатимуть і не збираються ставати в пригоді, як матеріял.

Уві сні Клепацький чомусь посміхавсь, пучки іноді воружилися, ніби він уже сидів удома за працею.

Харкова він мало не проспав і, не вмиваючись, прожогом на перший вранішній автобус — до Сашка.

— Ні, ти не гримай, що так скоро вернув. Або бий, але вислухай, — мовляли античні глибокодуми.

— Таж слухаю, слухаю... Не зважай, що штани одягаю... Але що може бути доброго з купе м'якого вагона, — мовляю слідом за неменш глибокодумними іншими антиками.

— Чув уже про твою демократичність, але цього разу ти помиливсь: саме в купе я й натрапив на чудовий матеріял. Почув його з вуст товстелезного мамута... Розібрало навіть моржа...

— Що верзеш? Часом не тее в дорозі? — покрутив пучками коло лоба. — Тому й повернувся, не доїхавши.

— Сашко! Вислухай, благаю!

Довго сиділи невмиті приятелі, ласуючи цербкоопівською ковбасою з невідомого варива і сьорбаючи бліденький чай.

Обличчя Сашкове дедалі хмарніло.

— Це чорт знає що: іде людина в індустріяльний район, шукає сучасного матеріалу, справжньої пролетарської теми, а привозить якісь контр-революційні спогади. Не бити, душу з тебе витрусити мало! Халамидник нещасний, розтяпа, ота сама, що їй ненароком дишло заїхало в рот! Щеня недоросле — ти його в миску з молоком пхаєш, а воно писок верне. За кого піклувався, його напутював?

— Сашко, не лайся! Сашко! — слабо боронивсь Клепацький. — Справа ж не в тім тільки, про що писати, а як висвітлити.

— Висвітлиш на свою голову з куркулячих слів! Пиши, як хочеш — слова моєї поради не почувеш більше. Шлюс!

Розвітались приятелі холодно. Та Сашків душ не залив запалу Клепацького. Навпаки:

— Ось на зло йому напишу хорошу, інтересну річ, що про неї говоритимуть. Хай тоді спробує шпигатися. Бач, знавець знайшовся шляхів письменницької творчости. А як мені саме це в голову запало? Міняй, каже, свідомо оточення — от тобі й уся свобода творчости. Шукай свідомо матеріалу — от тобі й інтуїція. А як не завжди оточення змінює людину? Дурень і серед розумних дурнем буде, а розумний серед дурнів чи завжди подурнішає? Салтикова почитай: в якому перебував „Глупові“, а які речі, створив — і тепер читають залюбки. Клясик! От що!

Злостився на Сашка, думкою полемізував з ним — і писав, пригадуючи кооператорове оповідання, винишуючи з нього банальності, додаючи звичайних літературних прийомів, вплітаючи в сюжет і фабулу власних спогадів з життя й прочитаних книг.

Робота посувалася швидко. Ображене самолюбство іноді й чудеса робить. Вийшла в Клепацького, як він і мріяв, „повістенька“ чималенька.

Переписала начисто друкарка — Сашкові не поніс:

— Хай готову книжку прочитає. Обійдуся й без його нудних порад та кислуючої пики.

З почуттям власної гідности, твердою ходою впевненої людини, що має великий життєвий досвід і не боїться несподіванок, прийшов Клепацький до видавництва.

— От повість. Прошу видрукувати. Гонорар— як усім.
Редактор:

— Про гонорар — потім. Спочатку рецензент прочитає, тоді подивимось.

— Дивіться, звичайно. Коли ж зайти?

— Так за два тижні...

— Гаразд. На все!

Довго тяглися два тижні. Кортіло до Сашка — від нього вже й записка була коротка й дружня:

— Що ж ти, сучий син, не заходиш? Стерво м'якова-гонне!

Не дивлячись на це явно приятельське запрошення, що свідчило про щире бажання помиритися, Клепацький обминав навіть район, де жив Сашко.

— Одержу гонорар, запропоную йому разом поїхати розважитися десь на Південь. А звідки гроші — не скажу...

Сашко надіслав другу записку, не менш дружнього характеру і не менш лаконічну:

— Чого ж ти, дурень, образивсь? Заходь!

Відгомону не було...

Зустрілись приятелі несподівано в пивній. Проходячи поуз Сашко побачив через вікно молодого письменника і занепокоївсь: досі його приятель цим не розважавсь. Невже розрив із ним, Сашком, так на нього вплинув? Треба помиритися, водночас вилаяти. Зайшов.

Клепацький сидів у кутку вже напідпитку й кривою посмішкою привітав Сашка. Той прикро спитав:

— Ти чого тут? Всотувати матеріал, мабуть?

— А що ти думаєш? Тут братіку, натрапиш на справжнє людське горе, як ніде. Тут, бува, душа розкривається в такого, що в іншому місці дивиться вовком, слова не витягнеш. Письменнику варт у пивну заглядати... Та й ти пам'ятаєш, радив; смочки скрізь, повсякчас, безупинно... Хе-хе!

— Та тільки ж не пиво! Цього я не радив ніколи.

— А як у мене самого горе? — вирвалось несподівано в Клепацького.

Сашко сїурбувавсь, помітивши до того дійсно зблідле, розгублене обличчя приятелеве, давно нещасний костюм,

черевики, абияк пов'язану краватку, неголене підборіддя.

— Що скоїлось? Кажі, сповідайсь, легше буде: частину горя завжди слухач переймає.

— Обікрали мене...

— Хто? Що?

— Той підслухувач колоокий... Геть усе...

— Нічого не тямлю! Кажі толком.

— Приходжу, розумієш, до редактора, а він ехидно так посміхається: „Ніяк не можемо вашої повісти видрукувати. Візьміть, будь ласка, назад.— А чому так, дозвольте спитати?— „Тому, каже, що ми взагалі плагіятів не друкуємо.“ Я обуривсь: „як висмієте? Я чотири місяці працював!“— „Не знаю, скільки ви, як, кажете, „працювали“. Але для нас справа цілком ясна. Беріть ваш манускрипт. Ось він!“ І не хоче більш розмовляти, падлюка! Я йому: „ви не маєте права обвинувачувати мене в такому злочинстві, не навівши доказів.“— „Вам доказів треба? Будь ласка: є в кожній порядній крамниці. Число сьоме відомого російського часопису. Раджу придбати. До побачення!“ Вийшов я з видавництва, мов голоблею мене по голові— туман і більше нічого. Чвалаю до книжкової крамниці. „Дайте, кажу, мені сьоме число всіх російських часописів за цей рік“. Дали купку, загорнули. Прийшов додому, недовго й шукав: просто на першій сторінці у змісті числа зарябіло: „Ирина Шугай. Роман. Часть первая...“. Чортів перехватник навіть прізвища не спромігся якслід змінити, все так по-борода-невому слово по слову й веде. Кабінет голови тресту... прекрасна одвідувачка... морозистий вечір... затишна кімната... фальшива колонія безпритульних... суд... А в мене перша частина вийшла така: голова виконкому... прекрасна одвідувачка... чудовий травневий вечір... затишна альтанка... фальшована артіль інвалідів—героїв громадянської війни... суд... Що я можу сказати? Це уже видруковано, а мое—ні! Ганьба навіки! Письменницька кар'єра скінчена... Друже, чом я тебе не послухав?

— Мгу... історія...—ледве промимрив Сашко,—але не второпаю: чому у вас це так збіглося?

— Ах, Сашко, бери назад собі всіх дурнів, що їх на мене був чіпляв. Ми ж з тим телескопічним опудалом

з одного джерела черпали... Він тільки спритніший за мене. Більший корабель, але теж до своїх кокосових печів не доплив. Я — повість, він — роман...

Сашко раптом кумедно пхекнув, прикривсь долонею. Не врятувало й це: зареготав на всю пащу, аж сусіди оглянулися, здивовані.

— Оце так висмоктав, смоктун жовторотий!

— Сам жовторотий, побрехало язикате! Туди ще — ради давати, а потім глузувати з лиха приятелевого.

Клепацький не на жарт розлютивсь, розпалений до того доброю порцією кислого напою. Сашкові не відразу вдалося заспокоїти його.

— Слухай: це випадок не виїмковий, коли два письменники збігаються на одному матеріалі. Опублікуй щиро, як це сталося, і з тебе знімуть тяжке обвинувачення в плягії. Та ще побачимо, як тому романістові підвезе з кри-тикою.

— Може, думаєш, вилають? — полегшено-радісно запитав Клепацький.

— Напевно вилають! — переконано Сашко.

— Але за що?

— За „жінку з ворожого табору“ та ще й ворожого голосу. Пам'ятаєш, вже був один із наших українських „Гео“ написав та й опікся.

— Гаразд, Сашко, я напишу про жінку з табору нашого.

— А чому ти з неї не розпочав?

— Мовчиш? Соромно? Друже, ходім додому, — стиснув Клепацькому руку і, підтримуючи злегка обважнілого приятеля, вивів його з пивної...

Повість про Рину Чугай так і не було надруковано. Другої частини російського роману теж не було.

20 — 23 — 1 — 30 р.

МИКОЛА ЧМІЛЬ¹

ПРАЦЮВАЛИ МИ

Вийдеш в поле,—
а там жито буйнєє...

Лиш поглянеш:
жита і жита...

Обросли колоски
золотим інеєм,

Тріплють нас
по руках і вустах.

І здається:
у кожному колосі

Стільки терпкої
моці,

ваги...

Ех, співати
розбурканим голосом

Колективських пісень дорогих!..

Ех, співати...
Та як не співати,—

З праці впертої маємо
плід.

Ми зуміли
до купи з'єднатись,—

Перейти до праці
від слів.

Перешкод
було спершу багато,

Розкладався і слаб колектив...

Та хіба не ламають і грати,

Коли хочуть дійти
до мети!

... Було мало
плугів і худоби,

Було мало
людей і зерна...

¹ З творчої студії літгрупи наймитів „Трактор“

І понуро казав сивий Довбиш:
— Розійтись певно прийдеться нам.
Та не ті ми,
що кидають зброю,
(Молодь вміє завзяттям горіть!)
Комсомольців
було нас троє,—
Йшли ми вперто
до світлих доріг.
Скільки треба зусиль,
щоб узяти
Перемогу незламних батьків...
Коли виїхав трактор орати —
Нас хвалили:
— Дивись, юнаки!
Будуть нам
і машини нові жать,
Иде за нами сусіднє село...
А жита... промовляють самі вже,
Простягають
мільйони долонь.

ДМИТРО БЕДЗИК

ЧУДО

Розділ з роману „У творчі будні“

Тимчасом на майдані під церквою тисячний натовп творив собі чудо. Почалося із звичайнісінької для наших часів, злодійкуватої, а тому ефектної провокації. Хтось пустив по селу крилату чутку, що ніби вчора, перед присмерком, коли вулиця спорожніла від людей, місцева влада повісила на дверях краснобрідської церкви свою „савецьку“ печатку, — звичайно, і про це кожний догадувався, для того, аби у церкву більше не сміла ступити православна нога. Повісила, ну й повісила, — кого цим здивуєш.

Про це не раз говорилося вже на сході, в школі на безвірницьку тему прочитали учителі кілька лекцій для селян, робилася спеціальна доповідь на загальних зборах КНС'у, та й піонери різні капості строїли своїм боженятам дома, а в сельбуді, під керівництвом Порфира, навіть утворено було спілку 'войовничих безвірників. Безвірницькі ідеї, мов працьовиті дятли, вперто і з завзяттям викльовували різних божеських хробаків з темних щілин нашого життя і дядьківських мізок, як миришаве, загодоване створіння на весні, ливав, скидаючи з себе, хоч і поволі, віками налиплий бруд та кусливих паразитів. Потроху прозрівали, потроху тяглися до чогось нового, інколи навіть інтуїтивно, дивувалися новим „америкам“, яких досі не бачили за два кроки від себе. Коли місяць тому вперше рознеслась по селу чутка, що войовничі безвірники накинули оком на церкву, аби, мовляв, знищити її, і замість хреста на кумполі поставити прапора, — село стривожилось, а старіші бабусі, передчуваючи усій землі кінець, — поспішили до панотця Миколи говіти, хоч ніяким постом тоді й не пахло в церковних канонах. Але час ішов, перший переполох минувся, а люди стали прислухатися до „чортової дівтори“ та до Порфирових комсомольців, перестрівали на дорозі партійних і прохали їх розтлумачити за той „опіюм“, бо, мовляв, що тоді народ без нього робитиме, коли його візьмуть та знічтожать.

— Ну, приміром, розсипалась твоя молодиця (це я к приміру, товаришу), розсипалась, вилупилась отакенька тобі

рукавичка і, к приміру, хоче собі жити між нас. Не заборониш же йому? — Нехай живе. Нехрещене? Страм. Аж якось... Всі ми хрещені, а це між нас цуцням кувікатиме. Неловко воно якось, товаришу...

Або не дай бог, вмерло якесь. То по вашому — зачепи небіжчика ногами за орчик і поганяй до ями?..

І партійні, і комсомольці пітніли, і навіть добре, над такими запитаннями, бо ні в кого з них не було готових рецептів для створення нового побуту. Але відповідали, посилалися на авторитети, згадували тов. Леніна, дехто Карла Маркса пробував цитувати, а Гриць навіть Шевченковим посланням доводив, що „бог то юрунда, а всій жисті нашої служить природа“. Коли вже такі, як Шевченко, не вірили, то нам, мовляв, і поготів сам бог велів у тих чортів не вірити. (Тут, звичайно, Гриць з досади спльовував і посилав і бога до чортів).

Час ішов. Лекції, доповіді, індивідуальна обробка, — все це відповідно впливало та при звичаювало до нових понять, до безвірницьких думок.

— Ну, що ж, раз того бога нема, — розводили руками дядьки.

— Мо й справді немає, раз товариші кажуть.

— Мабуть, що нема, — підтакували інші.

— Та вже ж... А втім, хто й зна, може й нема.

Отже, чутка про те, що церкву опечатано, не збентежила особливо населення краснобрідського.

— Туди їй і дорога, — байдуже відповідав дехто, — я вже в ній не пам'ятаю, коли й був. Нехай.

Але за цією чуткою линули інші. Із хати в хату, із уст в уста передавали за чудо, що вберегло краснобрідську церкву від посланих сатаною.

— Як тільки, голубонько, пропечатали вони цією печаткою святі церковні врата, — розповідає старенька, беззуба вже бабуся своїй сусідці, — як тільки пропечатали, — о, сусе, як запіють по селу півні, як закукурікають... А за ними кури... Страшне знамення це, голубонько, коли і кури піють...

„Коли кури піють, — сподівайся на якесь лихо, чоловіче, — говорить сільська мудрість, — коли ж кури всього села почують в собі силу півнів, — значиться — знамення!“

Цьому вірили, передавали далі, бідкались. Старіші молились, палили перед образами олію, кадили в хаті ладаном, а курці, що порушила статевий закон, відрубували сокирою голову. Молодших нервувала ця поведінка і вони, не будучи переконаними безвірниками, не мали сили встояти проти нашептів та поговору і також пливли за каламутною течією, з якої хтось думав зібрати великий улов...

Тільки знамення небесне не кінчилося хором півнів та курей. По селу, мов отруйні гази, ніс вітер чорну вістку, що випікала з душ селянських перші ніжні бруньки безвірницьких ідей.

— Кажуть, голубонько, бога немає... Де ж його немає, сусе мій, коли печатка у дрібунькі шматочки розлетілася на церкві. Припечатали вдруге, а воно і вдруге, мов те павутиння, розлетілося. Пропечатали втретє, а воно, голубко, і втретє. А на дванадцятій — як загуде під землею, як блисне тим антихристовим слугам межи очі, як відкине їх. Глянули, а перед ними діва Марія з мечем... точнісінько така як на картинці, голубонько.

— Сякі-такі, — нагримала вона на них, — до мого дому добираєтесь? Та я вас... Марш мені звідси, щоб і духу вашого тут не було, — звісно, розсердилась богородиця.

Зійшла у Краснобрідське діва Марія вчора на вечір, а вже сьогодні майдан перед церквою вкрила густа лявина натовпу, вражена цим незвичайним і величним знаменням найвищого творця... Всіх очі були звернені на великі церковні двері за огорожею, справді вільні від усяких печаток, замкнені солідним замком, ключ від якого знаходився у церковного старости. Отже, коли тільки правда, що місцева влада намагалася вчора опечатати церкву, то без чуда тут не обійшлося: бог, той самий, що цілими століттями дивився з іконостасу, грізний і бородатий — бог саваоф, — був, є і буде, і ніякі власті, навіть совєцькі не зуміють знищити чи хоч приборкати його, — це єдиний висновок для більшости, хто тут зібрався, був логічний і виходив із вчорашнього чуда.

Але загляньмо в саму гущу народу, туди, де затертий у натовпі, непомітний та обережний стоїть рудобородий, кремезний дядько, старий знайомий наш — церковний староста Маркіян Самсонович, і поруч з ним — з одного боку

дід Гайдук, а з другого Півборода,— за старих часів відомий баришник, а тепер просто собі громадянин без голоса, підсушений податками і завжди завзятий експертник - куркуль. Ось Маркіян Самсонович схилився до Гайдука і у великій таємниці шепече йому щось на вухо. Півбороду непокоїть цей шепіт. Він також нахилився уперед, витягнув шию до своїх приятелів і хоче, хоч краечком вуха, зачепитися за новину Маркіяна Самсоновича.

- Маркіяне Самсоновичу, що ж там таке?
- Кажу, починаються часи знаменій господніх...
- Знаменій? Яких знаменій?

Баба Семениха, що стоїть спереду, вловивши це слово, обережно повертається до церковного старости і крадькома від своїх сусідок, перепитує:

- Знаменій?

— Та люди кажуть,— здвигує плечима Маркіян Самсонович,— немов би то сказала вона, найсвятіша діва,— по цих словах Маркіян Самсонович скинув з голови шапку, набожно схилив свою лисину до хреста на церкві, закотив очі і перехрестився,— немов би то чув хтось її голос, тихий богеський голос з церкви...

Тут він розповів на саме вухо бабі, як перед дівою Марією, мов перед королівною, розкрилися настіж церковні двері і вона увійшла до них, піднялась на хори і заспівала своїм янгольським голосочком...

— Чули?— не втерпіла баба Семениха, щоб не обірвати старостиного розповідання та не повернутися до своїх сусідок.— Чули?

Сусідки тривожно оглянулись і без слів, одними очима питають:— „А що таке, кумо?“

— Як свята богородиця по церковці нашої гуляла. Чули?

Баби наспіх хрестилися, глибоко, на всі груди, зідхали і знов наставляли вуха.

— На хори зізла і двері їй ніпочому. Чули?

— О-о, матінко!

— Двері настіж перед нею відчинилися.

— Та що ви говорите?

— Хто ж це бачив?

— Люди чули.

— Чули? Богородиця по церкві гуляла... І двері їй ніпочому...

Сусідки передавали далі, знову ж своїм сусідам, а ті по-жадливо підхоплювали, хитали зачудовані головами, зводили до неба очі і тримтячими устами, не сміючи ні на хвилину затримувати при собі цього божеського знамення, передавали ще далі, знов своїм сусідам, аж поки конвеєр людських мов не повертав назад, до першого джерела, цих вісток, але тепер вже змінених та оживлених фантазією натовпу.

— Жаль їй стало бідного народу, — нишком розповідає далі Маркіян Самсонович, схилений до нього зачудованій бабі та двом приятелям своїм, — у СОЗи та в артілі, мовляв, зганяють вас, мої дітоньки, од віри православної велять відрікатися та сатані служити. Тільки ви не слухайтесь, не слухайтесь цих іродів, тих сучих синів гаспидських, не йміть віри агітації їхній, що немов би то у камунії лахва бідним людям буде. Не їстимете ви й там сала, падлюки!... — Маркіян Самсонович злісно сплюнув і заскреготав зубами.

— Чули? — зануривши голову між своїх сусідок, шелестіла знову язиком баба, — чули?

— Чули пресвятої богородиці плач? У СОЗи, мовляв, зганяють вас... Силою гонять. У камунію...

— А діти наші пишуться.

— Бити, падлюк, треба, щоб слухались родителів своїх.

— Голоблею їх!

— Чаплією по ребрах!

— Чули? Плакала за нами богородиця. Схаменіться, каже... Де ж це видано, щоб своє добро та комусь віддавати. Що моє, те я і в домовину заберу!

А пасивніші, може ті, що вже пописалися у СОЗи, мовчали, ніяково відходили вбік, спльовували і йшли додому. „Мо й так, — казали їхні душі, — тільки цур їм, аж страшні робляться... Вовком на нашого брата поглядають“.

Маркіян Самсонович правою рукою дзвонив церковними ключами в кишені, а лівою нервово перебирав хоч і кущ, але густу бороду. Гнівний, перетираючи злість на міцних щелепах, він уже забув за попередню, про всякий випадок, свою обережність і напівголосно розповідав далі:

— Говорила, говорила свята діва, кликала до храму божого, на все село гукала, мовляв, прийдіте, поклоніться... Та хоч би одна падлюка почула та заглянула сюди. За СОЗи усі думають, за камуни бідкаються, а за душу забули, сучі діти. Відкинулися від церкви. Так ото, говорю я, кликала - кликала, гукала - гукала, а потім як розплачеться, як заголосить на всю церкву богородиця... Матінко ти моя — отак плакати! І одно нас згадує. „Та не йдіть у СОЗи, не кидайте мене, людоньки, бо відречеться від вас мій отець небесний... Не розпинайте удруге мого сина, не розпинайте!“

— Не розпинайте! — раптом на всі груди крикнула гістерично баба Семениха і, піднявши в розпачі догори руки, затужила у якомусь божевільному екстазі. — Не розпинайте його! Не розпинайте сина божого, люде!

Натовп затерп. Усіх очі були звернені на високо підняті бабині руки, якими вона благала в людей послухатися заплаканої богородиці... Зрештою, баба тут же забула за людей і, мов поранена, несамовито зойкнула та сіпнулась уперед. Через кілька хвилин вона стояла перед церковною брамою, де вчепилась у її залізні штахети і несамовито простогнала:

— Пустіть мене до неї! Ой, пустіть!

Натовп щільним кільцем оточив бабу і мовчки чекав на якесь нове чудо. І воно не забарилося прийти. Баба, розпелехана і несамовита, не перестаючи час від часу скрикувати, повиснула на руках і забилася в конвульсіях. Її посилені уста вигукували дивні слова:

— Матінко, мене не пускають до тебе. Ти кличеш мене? Богородице! Ой, пустіть мене до неї! Пустіть! Ну, пустіть, бо я порву собі руки!

А відтак вона випустила залізні штахети з рук і всім тілом зсунулась долі, — на коліна собі. Спершись головою на браму, уклінна і зів'яла, вона ледве чутно шепотіла:

— Діво Маріє, зжался над нами... Ну, зжался... Ти й досі там плачеш? Ти кличеш до себе? Я чую, я бачу твої сльози. Я бачу тебе саму. Ні-ні, ми не розіпнемо удруге твого сина! Ти не плач, голубко, не плач... Ось прийде отець Микола, ми відправимо тобі акафиста... Що, не хочеш?

Останні слова баба вимовила задихаючись. Вона підвелась на ноги і поволі, якось по-урочистому повернулася до заціпенілого і враженого її поведінкою натовпу. Потому вона склала до молитви обидві долоні, підняла їх вгору і страдницьким голосом, усім нутром своїм, проговорила:

— Християне! Не йдіть у СОЗи!

Ніхто не обізвав її цієї мови.

— Це вона мені казала, вона... Я бачила її. Я чула її голос.

Баба Семениха опустила руки і сіпнулася до брами.

— О-о-о! Я чую її голос... Я чую її плач. Вона заперта в церкві, на хорах. Пустіть мене туди!..

Знову схопилася за штахети, знову повисла на руках і забилася в конвульсіях. І знову опустили її руки і вона, побіліла від спазми, під загальне напруження всього натовпу, заховала своє лице в долоні і, давлючись від сліз, затужила:

— Ой, СОЗи, СОЗи, та ростуть на вас лози...

З майдану, який вже не вміщав людської лавини, гістично обізвалося кілька жіночих голосів. Напруження натовпу обіцяло розлитися в дику повінь, грізну не тільки для всіх ворогів богородиці, що ніби то заховалась десь там на хорах у церкві, але і для високого заводського димаря, який досі навіть над цією церквою панував, гордий у своїй мудрій мовчанці. Та розціпились люто затиснені щелепи Маркіяна Самсоновича. мов звук на перетятій струні, замовкли гістичні схлипування, під ноги сніжним пилом осів гомін людський і по майданові пронеслось здивоване: — забирати церкву прийшли!

До церковної брами поспішали голова сільради Братусь та Кіма. Братусь, спинившись перед натовпом, оглянув усіх довгим, зажуреним поглядом, він бо знав, що в цьому натовпі напевне і його мати виглядає богородиці з церкви. Відтак махнув поперед себе рукою і сказав:

— Даремне ви її тут чекаєте, громадяне.

— Кого це? — обізвався хтось з натовпу.

— Богородиці вашої. Однаково не покажеться перед ваші очі. Та й, правду кажучи, не тут ви її шукайте, а за пазухою в отця Миколи.

Народ загув безладно й дико. Братусеві слова — спокійні й тихі, діяли точнісінько так, як діє червона ганчірка перед очима розгніваного бугая. Майдан ошетинився піднятими кулаками і, мов би підбиваючи ними прокльони та лють в міцних згустках слів, народ грозив Братусеві і просив у неба кари на його рід за таке богохульство.

Братусь спокійно й терпеливо чекав, поки зде морозний вітер перший гнів з очей натовпу, вслухався в смертельно ненависні шматки фраз, що падали йому на голову, переступав з ноги на ногу, а коли йому обрид цей хаос несамовитих вигуків, він нап'яв стрільчасті брови на твердий зір своїх очей, підняв владно праву руку і на всі груди гукнув:

— Якого ви чорта кричите?

Натовп не змовк, але по майдані, по людських, розпечених гнівом устах, просковзло гадюче — „тихіше!“

— За дванадцять років революції не відучилися надривати свої горла? — питав з прихованою іронією Братусь у народа. — Мов на заріз вас ведуть...

— Товаришу, — шепнула йому на вухо Кіма. — Обережніше, не ображай.

Братусь не хотів чути цієї перестороги і ще голосніше крикнув до замовклої громади:

— Хтонебудь один хай говорить! Чуєте? Один, а не всі враз. Ми ж повинні до чогось домовитися тут. Чи, як по-вашому, — отак і задубнете отут на майдані. Кажіть, чого збіглися?

— Сам добре знаєш! — крикнуло кілька голосів з густого місива людських тіл.

— Чому ж не знати, — знаю. Але не віриться воно мені, що в таку пору, коли перед нами простелився шлях до соціалізму... — Братусь рвачким рухом скинув з голови шапку і простягнувши обидві руки до народу, зворушено продовжував: — Я, люди мої, спати не можу ночами: бо то ж є над чим задуматися. Со-ція-лізм... — сказав він це останнє слово пестливо і ніжно, мов найлюбішій своїй дитині, схилившись над її колискою, — со-ція-лізм... Це ж невміч нашим головам, звиклим до вбогих думок про хліб насущний... Люди тоді — не смуток, а сонце носитимуть

у своїх грудях. Сонце! Чуєте? Бо не болітиме поперек, не мулятимуть кістки від чужої роботи... — Братусь оглянув усіх довгим та докірливим поглядом, — а ви бога на попівських смітниках шукаєте собі, в богородицях куркульських виглядаєте долі. Жахаєтесь і стаєте, мов дурна шкапа, на дибки перед колективізацією, перед гуркотом тракторних колон, жмуритеся перед могутнім Дніпрельстаном, перед соціалізмом... Так-так, надійтеся на богородиць, слухайтеся багатирських небилиць про вигадані чуда, бийте чолом перед цією брамою, простягайте руки до неба, божеволійте... — і надійтеся на небесну нагороду.

Дальше говорити не дали йому. Заклекотів знову натовп і гнівним криком вдарився о Братусеві груди. Власне, кричала тільки частина: за чужими спинами приховані Маркіян Самсонович з своїми однодумцями, запліснілі бабусі, що за свій довгий вік розгубили увесь глузд на молитви та поклони, репетували також ретельні цілувальники попівської руки, каліки та старці, що пришкандибали сюди за чудом до богородиці. Передні ж ряди покищо знаходились під теплим враженням від Братусевої промови, нерішучі й тихі до якогось часу, поки на їхні розм'яклі душі не впаде уявленої богородиці докірлива сльоза...

— Замовчіть там! — погрозивсь до задніх Братусь. — Не до вас я, багатії, говорю. Кому невгодно слухати — на всі чотири! Чуєте?

— Не оглухли! — була йому відповідь.

— А лучче забирайся ти сам звідси! — підхопили в другому місці.

— Церкви не дамо!

— Не дамо!..

— У три шії гнати їх звідси!

Знахабнілі вигуки, що били Братусеві в лице, ясна річ, вилітали з відгодованих уст та від їхніх прибічників, — це знав Братусь і свідомість свого безсилля, — приборкати ворога, — дратувала хлопця та каламутила чисте плесо його розсудку. Він чув, як розперезались багатії, бачив, в яким божевільнім екстазі замахали йому баби. І не міг одним махом руки, як його цьому в Червоній армії вивчили, зрубати ворожої голови з двоєстим гадючим язиком. Не

перекричить же він їхніх горлянок... „Ех-ех,—подумай собі Братусь,—нема бомби... Ураз би замовкли. Таке, що хоч хапайся за револьвер і кулею диктуй свою волю набряклим кров'ю куркульським очам“...

Тим часом майдан вкривався новим шумовинням. Зі всіх боків, тримаючись старої тактики—не показуватися перед очі голови сільради, летіли нові погрози: — Не дамо церкви!

— Не дамо!

— Не дамо тебе, богородице!

Братусь тремтів від злости. І ось, вдарили по юрбі металевим блиском його очі, побіліла крайка тонких уст зламалась і він, забувши за всяку тактичність у поводженні, гукнув до людей:

— Удавіться ви своєю богородицею!

— Товаришу, Братусь,—шепнула йому збентежена Кіма і смикнула його за рукав. — Ти збожеволів. Вони розтопчуть нас... Мовчи!

Але вже було пізно. Активність дій мусила перейти до юрби. Спершу, немов їй,—тисячоголової потворі,—наступив Братусь на хребет, вона хряснула і з краю в край загула глухим стогоном. Тепер уже обізвалися і передні ряди, які ще недавно з таким замилюванням слухали Братусеву промову: прийшов час, коли ображена богородиця спекла і їхні душі своєю сльозою.

— Про-кля-тий! — ревла юрба.

— Його убити мало!

Страшна лавина людських тіл посунулась на церковну браму, щоб там сторуко вчепитися в Братуса і Кіму, підкинути їх вгору і вдарити об землю, стоптати і в шаленому дикому танку відпровадити своїй богородиці молебня за перемогу над ворогом. Баба Семениха допомогла цьому. Вона, мов сполохана на сідалі курка, підбігла, простягнувши наперед руки, до Братуса, сплюнула йому тричі під ноги, і крізь затиснені зуби, сіра від злоби, просичала просто в очі:

— Са-та-на...

Юрба на якийсь час спинилася, вражена незвичайною поведінкою баби Семенихи, бідної, занедбаной життям вдови, що весь свій вік після смерті чоловіка прожила в злиднях

та в молитві за ліпшу долю своїм трьом малятам. Набожність її в останні роки доходила не раз до екстази. Наприклад, одного разу вона розповідала людям за свій небесний сон, немов би то приходили увісні до неї світлі янголи...

— Стали коло порога, поздоровкались, здрастуй, мовляв, вдово, з п'ятницею будь здорова. А тоді виступив уперед найстарший з них, найсвітліший голубок... Так і так, каже сам господь послав мене до тебе, вдово. Велів сказати, що годі тобі тут на гурках солоних та на квасі буяковому поневірятися. Однаково, мовляв, сил твоїх немає, — немічна вже на поденну до людей ходити. Відробила своє... За синів не бійся, вдово, переказував найсвятіший отець наш, — добре їм між людей буде. Не пропадуть, бо ще, мовляв, не перевелись на землі православні християни. Тільки не дай біг у антихристову книгу записатися їм, до комсомолу того, — бо пропали ми тоді, бабо, з тобою: прожене тоді господь нас від себе в ад кромешній, на вічні муки.

Баба Семениха, звичайно, не заперечувала проти цієї ласки господньої і, забувши за свої ломоти в ногах, скинула з себе рядно, щоб миттю одягтися та податися в далекі мандри до отця небесного.

— А-а... нехай тебе баран бацне! — несподівано крикнув найстарший янгол і відскочив від бабиного ліжка, — оце так льоля в тебе, вдово...

— А що таке, любенькі? — здивувалася баба Семениха.

— Ха-ха-ха, — засміялися божеські слуги і, засоромившись, великими, пухнастими, як перший сніг, крилами, заслонили свої ясні очі від здивованої жінки.

— Ти що, вдово, у такій льолі і перед господом думаєш стати? — спитав невдоволено найстарший

— А яка ж це льоля, божий слуго? Це ж сорочка... З сирового тільки полотна, дитино. А ти — льоля та льоля...

І янголи хором засміялися на бабині слова. Тоді виступив наперед найстарший, підійшов до баби Семенихи, оглянув її, мов якусь панянку, пощупав сорочку і, скрививши в огидливу гримасу своє найсвітліше лице, невдоволено процідив:

— Не пропустять тебе воротарі небесні перед очі господні. Ось, гляньте, слуги, самі латки на бабиній сорочці. Де це таке видано? Я не можу...

Баба Семениха засоромилась і вивіркою пурхнула назад під рядно.

— А може в тебе, сестро, ціліша є льоля?

Вдова заплакала і крізь сльози стала благати, щоб приходили вони іншим часом, вона, мовляв, пошле собі нову, без латок сорочку і, як належиться, стріне їх у своїй хатині. Другого дня уранці баба Семениха бігала по селу і, розповідаючи про свій небесний сон, прохала в людей собі на сорочку шмат невеликий білованого полотна. Їй співчували, христилися й зідхали, але з порожніми руками випроваджували за двір.

— Нема, голубонько, їй - богу нема.

У бідних воно таки й справді не було, а багаті, дивлячись на зсохлі та немічні руки бабині, не мали сміливості покликати стару, за давнім звичаєм, до себе на роботу. Так і лишилась баба Семениха у старій, латаній сорочці.

Такі і подібні цим сні, але завжди небесні, не переставали хвилювати стару вдову. З тої пам'ятної ночі минуло небагато часу, а вона вже встигла побувати кілька разів високо над землею, „перед самими вратами небесними“... Разів зо три заглядала до її убогої хатини навіть сама богородиця і, каже, наплакалась сердешна над бабиною головою... А саме вчора, після того, як по селу пронеслась чутка, що богородиця спасла церкву від напасників, до баби Семенихи завітав, кажуть, сатана. Скреготав зубами, лютий і злий на бабу, бо вона, мовляв, давала притулок небесній цариці, тій самій пройді, яка сьогодні стала йому назавді, зірвавши з церкви його печатку. Очевидно, баба Семениха впізнала зараз цього сатану, бо, не перестаючи плюватися, вже який раз оббігала його довкола і під загальну мовчанку всієї загіпнотизованої її дійством юрби, викрикувала:

— Сатана, сатана... Цур тобі, пек! Сатана, сатана...

Братусь розгубився спершу і не знав, що з собою робити. Пробував спинити стару, обізватися до неї бодай одним

словом, але зусилля його були даремні. Баба до хрипоти в горлі, спльовуючи йому під ноги, повторювала одне і теж :

— Сатана, цур тобі, пек...

Попередня лють до юрби та до її богородиці розтанула і розвіялася, а натомість все ество його зів'яло і згорбилося у нерішучій позі. Опушені руки говорили за безпорадність, а зламані, розкриті уста, кричали розпачем. В такому дурному становищі він зроду ще не був. Якась неповна розуму баба бігає довколо нього і обплывує... І це перед очима тисячної юрби, під глумливу усмішку куркульських очей, його, голову сільради, неславлять, а він не може одним словом перетяти цього божевільного танку здурілої баби. Аджеж він не боягуз. Підчас хлібозаготівель він ніколи не відступав перед ворожою контр-атакою. Його завзятість і щире відданість своїй пролетарській державі знає вся біднота, знають і в районному партійному комітеті, але — знають і багатії, що відплатили йому за неї також щиро... Однієї осінньої ночі, після других півнів, хтось з його клясових недругів підсунув йому сірничка під стріху. Братуся розбудив гістеричний крик дружини. Схопився. У хаті було повно диму. Він давив у грудях і випівав очі. Метнувся тоді Братусь до дверей, відсунув засув, — натиснув, двері не подалися. Злодійська рука підперла їх кілком знадвору. Тоді Братусь кинувся до вікон, — вдарив дзигликом по ньому... посипалось скло, хряснула рама, але віконниці не подалися. Вдарив удруге, ще і ще... даремно. І віконниць підперто кілками. Тимчасом перший вогняний язик з горіща, де була складена солома, — довів дружину до смертельного відчаю. Вона, тулячи до грудей немовля, знепритомніла і впала долі... На першу мить розгубився був Братусь. Дитина ж, його хороший Володимир, якого він так часто, повернувшись з сільради, любив носити на руках і шорсткою бородою лоскотати, — тепер захльобувалась від плачу на долівці. Тоді схопив Братусь револьвер і випустив увесь заряд через віконниці надвір...

Сусіди незаможники спасли тоді. А тепер — хто виведе його з того обльованого бабою Семенихою кола? Незаможників нема. Мобілізували себе вкупі з комсомолом на лісорозробки. А може хто й є між цією юрбою, але

мовчить, заховався за спину і не обзивається, боїться за свою голову...

Чи може тікати? Під свист та улюлюкання вирватися звідси і бігти...

Обірвала цю кумедійну лицедію Кіма. Вона певне забула, що перед хвилиною сама застерігала Братуся від гострих стиків з юрбою, підійшла тепер до баби Семенихи, схопила стару за руку і рішуче обірвала її викрики:

— Де ти, паскудо, навчилася отак людей забавляти?

Баба спробувала висмикнути руку.

— Не тримай мене, антихристе! — а відтак скривилася до плачу і пискливо, всім ротом, заголосила:

— Рятуйте мене, добрі люди! Християнки, погибаю! Ой, антихрист!

Кіма пустила її і з омерзінням оглянула жалюгідну стару істоту.

— Ходім звідси — звернулася вона до Братуся. — Ми потрапили між божевільних. А куркульню, — погрозилася вона до юрби, — треба як слід провчити. Щоб не підіймала бунтів...

Останнє слово вона вимовила без звука, одним видихом. Щось болюче вдарило її в груди і перетяло видих... Перед Кімою сірою плямою підскочила вгору юрба, — а відтак рухнула назад і вдарилась їй об ноги. На мить знепритомніла. Тільки на мить. Бо спершись на браму, вона відхилила повіки — обважніла голова звисла їй на грудях. Кіма почміхнулася тихо своїй кволій думці. Її зір стрівся з невеликою в кулак, льодяною грудкою під ногами.

— Бандити! — чула вона гнівні вигуки Братуся. — Розходьтесь, кажу вам. Ей, ви, куркульська наволоч, чи не хочете ви своїми головами поплатитися. Вб'єте? Вбивайте! Але й за вас не заступиться ваша богородиця. Усіх перестріляють. Вбивайте! Толчіть...

Кіма подняла голову і затерпла. Її оточили густим кільцем. Перед нею дихали перекривлені та люті, мов зголоднілі вовки перед останнім стрибком на свою здобич, сірі і червоні людські маски. Страшна лявина щільно стиснених тіл насувалась на них. Кіма хотіла кликати увесь світ на поміч, — бо вона ж бо ще молода, вона ж бо ще

не нажилася... А соціалізм? — майнуло в голові. Заспо-
рилась колись з подругами, що доживе до нього. А воно
мою молодість убають тепер силою в землю.

— Не хочу! Порфире! — де ж ти? Любчику...

Несподівано чийсь нелюдський крик. Здрігнулась. Гостра,
як лезо думка шарпнула з розмаху її свідомість: „тепер
черга за мною“...

„Але як можна припускати такі помилки, — вже в другу
хвилину гудила себе в думці Кіма. — Це ж Ганнуся, хороша
Ганнуся“...

— Міліція! — Гукала вона в якімсь смертельнім розпачі на
весь майдан. Вона хотіла, аби її почула вся юрба, від краю
до краю: як собі життя, так бажала вона, щоб від цього
оклику зів'яли руки, підняті над Кімою та над Братусем.
Розбити злітовану у твердий згусток сльозою ображе-
ної богородиці, здичілу юрбу. Тільки на хвилину... Ії
тільки хвилина потрібна, десять, не більше, слів сказати
цим п'яним від злодійських нашептів та одуреним істотам.
Цього вона і домоглася.

— Ге-пе-ууу!

Юрба, мов велика жаба під палкою халамидника, кліпнула
зляканими очима і принишкла.

— Що ви робите, люди?

Ганнуся, задихана від бігу, поправляючи на голові велику
хустку, що осунулась їй на плечі, підійшла до народу.
Перед нею розступилися, і вона, найвеличніший герой часу,
пройшла під гіпнозом величезного натовпу просто до брами.
Стала на підмурок, аби далі видно, підняла руку...

Тільки з чого почати? У чудовий хрусталь виточена
думка ураз, як тільки вона стрілася з людськими очима,
упала долі, кудись у безодню і до неї долетів тільки її
брязкіт.

З чого ж, справді, почати? Хіба з того, що Кіма —
її розлучниця, кучеряве, та усміхнене дівча, — це ж її най-
любіша в світі подруга. Що її вона любить більше за себе
що з сьогоднішньої ночі — без Кіми вона не хоче жити. Ро-
зумна Кімо, добра, хороша сестро, хто ж, як не ти, посту-
кала сьогодні до мене у віконце? Ти прийшла у мою бід-
ність, пригорнула, втерла сльозу і найшла розраду:

„Глянь, Ганнусе, ось він, — світ. Одна шоста його тепер наша! Але прийде час, і він увесь — від полюса до полюса — запульсує однією волею. Буде нашим! Не замикайтесь у цю хатину, Ганнусю. Не скій над своєю долею, бо твоя доля — то доля всієї бідноти. Иди до комсомолу, він навчить тебе боротися за ту долю“...

Хіба ж не ти, люба моя сестро, розповідала мені до самого світанку про незвичайні речі... Жагучими устами, мов цілуючи свого Порфира, ти говорила мені про революцію, про кров пролиту, про наших ворогів... Потім стискала до грудей і говорила, що любиш, що з мене ще будуть люди. А я й сама думаю, що будуть, що ти, Кімо, виведеш мене у широкий світ.

А ви її хочете вбити. Кіми моєї, хорошої, розлучниці, не можна вбивати. І Братуся, завжди мовчазного, також не смійте! Бо він життя нам краще устроїть... Ех, ви“!

— Та чого ти задивилась на нас? — кінець-кінцем хтось злобно з натовпу крикнув. Очевидно народ відчув, що небезпека минула, і, струсивши з себе перший переляк, почав каламутити спокій терпкими вигуками.

— Де ж твоє Гепеу?

— Ге-пе-у? — тихо перепитала Ганнуся.

— Слухайтесь її, посмітюху, — ядовито крикнув високий дід Гайдук, — одного кодла стерво.

А в другому місці хрипло від натуги:

— Бити їх усіх треба!

— Кого бити? — твердо спитала Ганнуся. Її очі стрілися з зеленуватими від злоби очима старого Гайдуга. До того — була немінна перед цією юрбою, здавалося — назавжди згубила здібність говорити, холонуло нутро, язик прилип до ясен... А тепер, — гляньте на неї. Де її соромливий, дівочий зір? Ганнусю запалив зловний вогонь сивого діда і вона переступила поріг в інший світ, в діяльний, у світ боротьби. Ганнуся тепер добре тямить, що має говорити. Не дурно ж слухала вона сьогодні сьою любов розлучницю до самого світанку.

— Маю щось сказати вам, люди! — на весь майдан гукнула вона.

У відповідь кілька голосів обізвалося глумливим реготом. Але юрба, пам'ятаючи свій недавній переполох і Ганну суне застережливе „гепеу“, — не мала сміливості підтримати цього реготу, бо не була певна, що радянські правоохоронці таки справді на налетять і не скарають їх за розбій. Зрештою, голови людські протрезвилися від буйного хмелю він п'янив тепер тільки купку зарозумілих багатіїв, які знали, що найменша передишка розхолодить юрбу і вони колишні володарі-дуки, — а тепер — просто куркулі, не скористають з моменту і руками нацькованої юрби не розправляться з своїм ворогом.

— Тягніть її з божого місця!

— Та нехай говорить! — заперече більшість.

— Говори, Ганнусе!

— Вона вам наговорить!

— Бити їх треба, сволочів!

— Мовчи там!

— Я багато не говоритиму, — перемагаючи вже непевний своїх сил гомін, сказала голосно Ганнуса. — Я тільки скажу що не так ви робите...

— Ач, стерво, вже й воно до властей пнеться, — несподівано обірвав мову дівчини старий Гайдук. — А ти нас що може вчити збираєшся, люба невістонько?

На цю репліку „заядлого“ діла найшлася купка прихильників що відповідала розкотистим сміхом. Гайдук ще хотів на схилі літ здивувати народ своїм дотепом, але верткий і обережний Маркіян Самсонович, що ввесь час цієї дії не показувався з-за бабиних спин на очі „властей“ смикнув старого за руку і злісно шепнув йому:

— Мовчіть, куме! — бо я втечу від вас. Лучче пригніться до землі, чуєте... Ох, і характер у чоловіка...

— Я учити не збираюся тебе, діду, — влучивши моменту, кинула Ганнуса просто старому межиочі, — Ти вже вчений... Вже який воно рік революції нашої — тринадцятий, здається а в тебе, діду, і досі не відкопав ніхто пшениці з-під комори.

— Брешеш, брешеш, пройдо! — рвонув повітря Гайдук, і вимахуючи собі над головою довгими, як млинові крила сухими руками, посунув навпростець до дівчини.

Але церковний староста згубив провід над юрбою. Народ ще кілька хвилин тому злютований у міцний жулак, що мав упасти на голови комуністів, тепер помітно губив свою однастайність і розпадався на два активних табори. Сміливі Ганнусині слова, кинуті між юрбу, рвали провокаційне павутиння над головами народу і брехня, бридка і червива падала під мужицькі ноги, оголена від найсвятіших покровів богородиці. Сталося так, що діда з перекриленням, запіненим від люті ротом не підпустили до Ганнусі, а коли він, забувши, певне, що десь на хорах пріє у сльозах самою богородиця, почав кидатися, мов коров'ячим калом бридкою лайкою, його силою відштовхнули назад і примусили замовкнути. З остраху перед юрбою, яка завжди служить тому, хто перший підкине до її порохівниць жару замовкли і творці чуда. Вони затерпли за людськими спинами, загубились між них і чекали на кінець кумедії, яка мала обернутися в трагедію для них. Кортіло ж народові довідатися від колишньої Гайдукової невістки за якусь, закопану ніби, пшеницю, — так хто ж заборонить людям того? Народ падкий на новини, та ще новини хлібного порядку... А може кому згадався 921 рік, — опухлі, посинілі мертвяки, що їх з бідняцьких дворів щоранку витягали на одбудочного воза... Так чи інакше, а вже в другу хвилину юрба цілком забула плаксиву на хорах богородицю і переключивши свою увагу на закопану пшеницю, всією масою подалася з майдану на село, просто до гайдукового двору, аби на власні очі переконатися у великому злочині старого дуки.

По дорозі до нього, то в той двір, то в той, від юрби відставали поодинокі постаті і по-зłodійському оглядаючись на всі боки, нишком щезали за пристойними, дубовими ворітьми.

Пірнув у двір і верткий Маркіян Самсонович. Опинившись перед своєю чепурною хатою, за високими щільними ворітьми, він, мов врятувавшись від згубної повіні, зідхнув глибоко і в розпучі простяг до неба руки.

— Що ти робиш зі мною, боже!..

Підняте догори за руками неохайної роботи лице, дивилося на сине, морозне небо з докорою і гнівом...

„Не справдив ти наших надій, боженьку, — говорили його зеленуваті, злобні очі. — Байдуже тобі наше поневір'яння. Ні молитви, ні воскові свічки не розпекли тебе, Ісусе? Нехай, мовляв, знищюють нас, сучі діти комуністи... Нехай беруть хліб, нехай спродують за податки скотину... Нехай жисть нашу переводять колективами. Вже тобі, значить, нема права і своєї власної пшенички закопати в землю. Народне, мовляв...

Маркіяна Самсоновича долоні ураз, мов у конвульсіях, стиснулися в кулаки.

— А-а-а, будь ти проклятий з своєю богородицею! — заскреготав він люто щелепами, — а відтак схопивсь за голову і глухо завив: — Загибель наша прийшла... Вже й хліба не заховаєш перед ними. Найдуть і мою пшеничку, ой, найдуть.

К. ГОЙДАР

ЗАСТІЖКИ СУН - ФО

I

— От це й є мій талісман!

Терен підніс до гори маленьку блискучу металеву річ й очі всіх його товаришів, — молодих літераторів робгрупи „Вагран“, — уставилися на неї.

Металева річ дійсно скидалася на якийсь амулет-талісман, — тонко зроблене серце на тоненькому ланцюжку з масивною перекладенкою, навколо серця віночок майже мікроскопічних троянд і лілей, на вороненому тлі серця скульптурно накладені китайські письмена.

— Справді ж я не вірю ні в які талісмани, але чомусь ця металева річ мені така близька, наче б то частка мене. Це ж звичайнісінька застіжка від тої пари, яку зробив мені мій хороший товариш, китаєць Сун-фо... до манжет моєї сорочки, — продовжував пояснювати Терен товаришам.

— Хто такий Сун-фо. Хочете, я вам зараз розповім?

— Сун-фо... Сун-фо був китаєць з французького Індокитаю. Він і суданський негр Зорар були мої товариші, обидва з колоніального французького легіону. Як вам відомо

мене також як американського емігранта з США мобілізували теж до армії, захищати інтереси „Білого Дому“. Під час війни мене зразу ж зробили повноправним громадянином Америки, дали військове вбрання, поставили під зоряний прапор і через окіяни, моря й суходоли пригнали під французьку фортецю Верден бити німців, що порушили святі основи „демократизму“.

Це „завдання“ я й робив, будучи бортмеханіком американської повітряної фльоти. З мого літака я розкидав бомби на німецькі міста,—робітничі селища.

Майже щовночі наша ескадра робила нальоти, сіяла смерть, вживаючи вироби знаменитих Генжвудських арсеналів і разом з тим пропагувала Вільсоновими нотами і обіцянками про мир. Робив це й я, старанно виконуючи інструкції доти, поки розум мені до голови не впав.

Одного разу я зупинився з своїм літаком у повітрі... Це було ранком, коли ми поверталися з-під Мюнхену. У мойому літакові щось зіпсувалося в моторі, від кулемету німецького вікєрса, а мій товариш літун так і застиг, не вимовивши ні слова, бо куля пролетіла крізь горло надто раптом і влучно...

Як підбитий птах я спустився з моїм літаком і осів на дерева замкової роші над Рейном.

Але я ухилиюся, товариші!—Історія надто цікава, але тяжка, коли розповісти все послідовно. Я вам колись розповім... Головне, мені з цієї okazji все ж таки пощастило залишитися живим, куля пройшла тільки через плече...

Ви питаєте, що трапилося з літаком?—Німці й тут використали техніку на всі сто,—геліокоптерами підняли у повітря літака. Потім я не пам'ятаю нічого, але я зупинився в лазареті табору Рейнштадту, де й познайомився з моїми сусідами по ліжках, негром Зораром і китайцем Сун-фо. Взяли їх німці в полон десь під Шарлі й залишили живими.

Я швидко здружився з Сун-фо, китайцем молодим, але знаючим світ і життя. Сун-фо розмовляв англійською мовою мало що гірше за мене й прекрасно володів французькою. Колись юнаком Сун-фо працював в Шанхаї в англійця—у великому ювілерному підприємстві, далі Сун-фо

повернувся до Конгу, де працював у француза, теж фабриканта мистецьких ювілерних виробів.

Це, я вам скажу, майстер був Сун-фо!— Дивовижні речі робив він з морських раковин, срібра, чорного дерева, слонових бивнів.— речі-твори, що їх тільки можуть робити терпеливі й непереможні в майстерстві—митці китайці.

Сун-фо з Конгу попав до Парижу, а з Парижу з чорними побратимами в лавах колоніальних військ був посланий захищати підступи Вердена.

В лазареті Рейнштадту нашу палату звали „інтернаціональний паноптикум“,—англійці, серби, росіяни, янки, французи, італійці, зуави, зулуси, кафри, негри, індійці, індуси, китайці, наче навмисно зібрані в цей лазарет представники народів, що їх зібрала Антанта під бойові прапори.— Я поспішаю закінчити й через це уникаю багато цікавих подробиць, але проте я...

Ксана підвелася з гурту товаришів, категорично заперечила. Проте Терен довів, що він сьогоднішній вечір вільного оповідання цілком закінчить.

— Ну, так от, вас цікавить, що робив я і що робив Сун-фо, що робив Зорар?.. Справа проста... З часом я попав до категорії більшовиків, або до тих, що з більшовиками, до того ж я не чистий янки, Зорар і Сун-фо не французи, значить ми в Рейнштадті не були представниками „шляхетних“ високих націй, що мали у н.мців привілеї по традиціях минулого. Через це ми згодом возили на собі в залізних діжках...на поле... зубиралень, казарм і бараків.

Нас, як паріїв колись, обрікли виконувати найбрудніші й важкі роботи, які тільки можна знайти, нас по черзі примушували перемішувати з різними хемікалами... випрошення людські. Ми змушені були возити це все в упряжці на лани німецьких куркулів, що платили за це коменданту табору, генералу Фон-Лянге. Нам було важко й огидно. Зорару наче було зовсім байдуже, так буцім то він і вродився асенізатором і разом шкапою терпеливою і покірною.

Дивний народ негри! Зорар завжди, чи били його, чи хвалили, усміхався, було йому добре чи зле, усміхався і

крізь сіруваті пампушки губ точив пісень. В піснях відчувалося жатіння сонця й шелест маїсі, веселу вдачу негритянську, визиски і катування чорних білими.

Він співав пісень свого племені про міа, маї-мої-мари-май... але одного разу, ну й щоб ви сказали... Зорар співаючи, вхопив ковану шлангу, якою подавалося до діжки рідину... й нею збив кашкета з молодого офіцера Прусії лейтенанта Гейнера, і не тільки кашкета, а й зробив смертельний залом черепа. Фельдфебелю Райзнеру назавжди скалічив ніс.

Зробив це Зорар тільки через те, що обидва любили ляскати Зорара палицею з шкіри (в середині в такій „палиці“ дріт) — ляскати по жіноче-круглих частинах тіла Зорарового... милуватися, як він здригував від болю.

Цей випадок був значною наукою для лейтенантів, для Зорара ж закінчився трагічно.

Зорара пробili багнети вартових ландштурманів, з бідолахи зробили кривавий мотлох.

Бідний Зорар, не побачив він ні своєї Мару-май, ні очетової хижі. Ми ж [не чули більш від нього монотонних нескладних пісеньок і нам було досить сумно...

Через два дні з нами в упряжці був¹ „синьожупанник“. Мокотун, проштрафився, скинули в нього німці синій жупан, прощай „Вільна Україна“, йди, Мокотуне, до діжки!.. А все через те, що Мокотун зголосився їхати на Україну, до гетьмана ясного, у військо „державної вarti“, та збрехав Мокотун, що в нього 75 десятин, він не мав і 25-ти, того цензу, що потрібно було мати, щоб бути у війську державної. Він був звичайнісенький містечковий бідний мешканець, швець з фаху і більшовик з переконання. За це його і послали на „каторгу“ до відділу, яким керував фельдфебель, що так безславно скалічив ніс біля „берти“¹.

Нас було в таборі 50 тисяч військових бранців. Це ціла країна, скоріше острів на землі, за колючою дротяною сіткою, огорожений подвійною дротяною стінкою, в коридор якої, гусячою ходою, одноманітно, як коливання маятника ходили руді і чорні вартові ландштурмани. У них за плечима

¹ „Берта“ — велика 42-сантиметрова гармата заводів Крупа. Бертою звали полонені асенізаційні діжки.

важкі рушниці. Багнети гострі, довгі, мов падаючі сріблясті громопломені на тлі сірого суворого неба. Ой вони ж і сердиті, оті селяки-куркулики, — з хрестами на шапках і ситою патріотикою в голові, оттії „цурики“ з рушницями за плечима.

Українцям і росіянам не вільно ходити за перегогородку до американців, американцям до англійців, англійцям до французів, а італійцям до сербів і знову навпаки. Все це з наказу німецького командування та через розпечену зненависть „союзників“ один до одного.

Але в Рейнштадті була певна частина людей таборового „люмпену“, яким все вільно, бо вони в штрафній команді і вони „інтернаціонал“, живуть у злагоді...

Табор Рейнштадту поділено на дві, скорше на три частини, на офіцерську, на частину „рядових“ і на унгереґен — неслухняних, бунтівників. Частина рядових і унгереґен поділяється на федералістів, на автономістів, на комуністів і монархістів.

Хтось вночі підмінював на таборовій брамі український прапор на червоний, червоний на трьохкольниковий, трьохкольниковий на червоний, навіть з німецьким це траплялось.

Літаки Антанти прилітають щодня, але табор не займають, бо поруч з фабрикою набоїв міститься лазарет і офіцерський табор полонених. В таборі офіцери всіх рангів і всіх країн, що воюють проти німців. Ці офіцери протестують, пишуть про небезпеку додому і до Червоного Хреста Швейцарії. Червоний Хрест протестує, а німці виробляють щодня тони вибухових речовин і набоїв.

Німці знають: кожний ворожий літун добре знає, що трапиться від його бомби з офіцерським табором, він має інструкції обережності відповідного начальства, представники якого є в таборі, тому вони спокійні за свою продукцію.

Але можуть траплятися й помилки, хоч би й така, що трапилася минулої ночі. Налетіли франко-американські літаки, взяли їх німці „на баса“, загасили світло в гарнізонному місті Рейнштадта, засвітили світло в таборі полонених Рейнштадт, видали табор за місто. Прилетіли літаки на

світло. Німцям добре вдався маневр, та пізно загасили світ і літаки скинули на табір чимало бомб, розбили кухню у „неслухняних“, вбили повара і залишилися асенізатори без обіда. І взагалі асенізаторам погано, бо це штрафні, а штрафним гірший обід і різні обмеження.

Вільного часу ми сиділи з Сун-фо під бараком і дивилися з любовною задумою на смугу синіючих бор в, на замчища, в далечині на дубовий гай, що був поблизу нас, ми все передумували і зважували, у нас була вже стала думка і тільки одного бракувало, щоб її здійснити це — утекти. Утекти з табору до Швейцарії, а там можна залишитися, а може там арештують і віддадуть знову німцям, або відразу перешлють до Франції, там... там підгодують і зразу ж пішлють на фронт.

Коло діжок не пахне, але й не загрожує смерть. Хоч смерти можна і тут надзвичайно легко, як Зорар і як інші...

За дратами, за їх колючою сіткою видко принадливі лани вкриті перістим рапчуном різного збіжжя. Наливає колоси, буйно зростає городина, літо урожайне. Небо немов вимите, гоняться на ньому в далечинь безкраю білі, легкі хмари.

Хороше там з того боку колючих дротів!.. Але хороше не скрізь... Далі знову колючі драти, бараки-в'язниці, фугасні воронки, окопи, рев гармат і вбиті і калічені люди.

Велике нещастя трапилося в робітничих околицях міста Мангайму. Десятки сімей робітничих забито бомбами з літаків Антанти. Полонені табору Райнштадту зібрали гроші на допомогу робітникам, але німці і це використали „як симпатії“ до німецької держави, як агітацію за німеччину — війну, мовляв, навіть, полонені за Германію, допомагають довести війну до перемоги.

В таборі Райнштадт в його українській частині ведеться щалена агітація за спілку України—Німеччини. Професор Димківський, професор Роман Смаль-Стоцький, проф. Сімович, Парашуків і інші професори з „Союзу Визволення України“ разом з офіцерством пруського штабу, военміністерства, провадять ідеологічний наступ на тисячні маси полонених українців, розпалюють національний антагонізм вербують до „синіх“ дивізій, називають себе братами,

земляками полонених, вчать їх політекономії, кооперації, щиро любити неньку „Україну“ і її „патрона“, Германію.

Ми сиділи з Сун-фо, я його знайомив з політичною ситуацією України там, на сході, та з „Україною“ тут, на заході.

Перед нашими очима була чиста галявина — „бівуак“, де стоять шибениці, стовби, на які підвішують „демократичні союзники“ німці — українців, та й не тільки українців, але й інших, крім англичан, французів та американців.

На бівуаці немає нікого з покараних, лише серб, полонений братушка Ізмаїл, підтягнений за руки висить на стовбі і вьюниться від мук, біля нього здоровенний кат вартовий вестфалець стоїть з відром, час від часу опускає на діл знепритомленого Ізмаїла, поливає його водою і знову підтягує на стовб і слідкує за годинником. Німецька точність! Ізмаїлу присуджено 2 години „амбіндунга“... Ми згадали, зідхнувши, нашого товариша, що вхер на цьому ж стовбі. Веселий молодий велетень — херсонець Сайда умер, не витримало серце німецької точности 2-х годин... Так начеб то ці дві години були останнім мірилом його терпіння. Вмер українець Сайда за більшовизм, за радянську Україну.

II

Мене, як друкаря з фаху, після відбуття кари покликали до таборової друкарні. Я друкував різні бефелі — накази командування, таборову газету і різні душеспасінні листки. Решту ж вільного часу я витрачав на друкування грошей. Так, так! — Хай вам не здається дивним, я друкував гроші і постачав їх собі і товаришам на різні потреби, сотні полонених розносили ці гроші по крамницях, одержували за них кашкети, годинники, картопляну ковбасу, ром і багато інших ersatz — ласощів воєнного часу. Далі значну частину цих грошей я віддавав Гольцеру на потреби „Spartakus Bund'у“¹.

Моя друкарня була надто примітивна: валок від шапірографу, пара пляшок, хемічних протрав, три-чотири фарби,

¹ Комуністична спілка молоді, заснована Карлом Лібкнехтом і Р. Люксембург у Німеччині під час війни. „Спартакус бунд“ — союз спартакістів — пізніше влився в Ком. партію Германії.

уламок літографського камня, от і все! Але бони вартістю в 50 пфенігів і в одну марку виходили такі досконалі, як і з імперської монетної друкарні.

Сун-фо ж почав майструвати, мідь і нікель перетворював на сrebro і теж робив надзвичайної художньої вартости речі.

Старі монети, кулі і патрони Сун-фо перетворював у прикраси і речі вжитку, підшкляники, ланцюжки. Отже, ми з Сун-фо були майстрами першої категорії!

Про свою роботу я розповів Сун-фо пізніше, коли він цілком зрозумів, що на світі немає добрих і багатих дядів „Хо“ і дядів „Буль'ів“, що піклуються за світову систему за народ, за мільйони маленьких Сун-фо, Теренів і Зорарів...

А коли Сун-фо довідався про діалектику боротьби класів, чому і від чого бувають бідні, чому війна, — Сун-фо став сміливіший, його скісні очі не ховались вже гокірливо в протилежні кутики, ні, вони збігалися, у перенісся утворювали сувору складку впертости.

Зрештою Сун-фо став зовсім „придворним майстром“ різних фельдфебелів і дрібних запасних лейтенантів, що не були на фронті, але охоче кохалися у романтиці війни. Вони скуповували фокарди і різні вироби у полонених, утворювали собі з них фетіші-талісмани, кохали ці речі, як дикуни прерій скальпи своїх ворогів. Тому Сун-фо став вільний від чорної праці, йому завжди було ніколи, він поспішав щоб закінчити якусь чергову ювілерну штукарську річ.

Дивак капрал Крайцінгер замовив Сун-фо для своєї „гелібтес медль“ кол'є на шию, з остроконечних мавліхиревських куль! За це Сун-фо мав змогу ходити до міста.

Ах, мій довгоногий, скісноокий Сун-фо, він за пару тижнів закохався, вимінюючи черевики на хліб, закохався у доньку робітника газозаводу. Закохався так, як тільки його китайська вдача дозволила.

Згодом за усмішку Матільда прийняла перстня від Сун-фо чудовий шедевр, перстень, крізь дірочку якого можна було бачити в ньому краєвид і жінку в воді. Матільда подарувала Сун-фо поцілунок.

Сун-фо ряснів білими дикунськими зубами від радощів і оні у його були як у Пу-та-ті, китайського божка задоволення і добробуту, радісні, безжурні.

Здавалося, що Сун-фо задоволений з цілого світу і самого себе та це тільки здавалося. Коли повертався з табору за ним замикалося коло колючих дротів і багнетів, огортав бараковий сум.

III

Матільда завагітніла. Це явище було надзвичайне для воєнного часу. Матільда дівчина. Завагітніла від чужоземця від бранця, в д „ворога“, навіть не від людини її раси, а від підданого Франції,— жовтоликого Сун-фо. Німецька патріотика, міщанська дрібно-буржуазна „доброчесність“ цього не прощає. Жовтих, як і чорних, ці німці зневажливо звуть „афе-ман“, мавпо-чоловіками, ця зверхність привилась німцям разом з „дойчланд ібер алес“— Німеччина понад все! Це було зв'язано з пан-германськими тенденціями, з визиском колоній німецької Африки. Але Росія й руські вимовлялося з такою ж інтонацією як і „Афе-ман“, як слово „русс“ („тарган прусак“).

Сун-фо покликали до коменданта табору в справі його стосунків з дівчиною Германії, Матильдою Крас.

Матильду Крас викликали до магістрату, де вона одержала ідку, ногацію від батьків міста. Вностаолі її общини ксьондз з амвону затаврував Матильду тавром загальної зневаги— як законвідступницю, що порушила обіти святої діви і закон про поводження з ворогом.

„Брати, батьки, сини великої батьківщини проливають кров свою, віддають життя своє, як віддав Ісус в жертву викуплення гріхів людства, як віддала його та, що народила найбільшого й наймудрішого в жертву спасіння... Що значить горе ваше в порівнянні з цією жертвою? Чом же ви матері, сестри, кохані, жінки плачете за синами, братами, чоловіками і любими вашими, що важать вони, їх життя в порівнянні до життя сина-бога?... І хоч горе ваше невтішне серед вас є та, що зневажила горе ваше, смерть синів, батьків і чоловіків ваших, вступила в зносини злочинні з ворогом, що вбивав їх, що не визнає бога, з ворогом, що

не має істинного бога... Ганьба на голову твою і прокляті грішнице!... Доти, доки каяттям глибоким не спокутуєш провини своєї“...

Залиш лися слова в пам'яті Матільди, слова отця святого. Зворушили ці слова бзтьків міста, підняли на Матільду гнів в серцях дів старих, удів, бабусів і дідусів (лише ті, що мали такі ж гріхи, простили Матільду).

Лицемірство і „цнотливість“ і розжеврена зненависть, як лютий дух молоха, цього старовинного германського бога війни, опанували серця войовничих патріотів, товстозадих мешканців, біргерів, крамарів, властителів підприємств, ресторанів і притонів, членів общини святої діви,— вони не простили Матільди.

Провина Матільди ставала щораз більш наочною, її вже годі було сховати в бганнях одежі, тому хоробрі й найчесніші Райнштадту, міста, що переховувало лицарську славу, що річно влаштовувало містерії-танки на честь св. Вітта, осудили Матільду.

Матільду позбавили звання чесної дівчини і, разом з іншими провинницями покараними, відправили на прифронтові роботи.

Комендант табору, генерал фон-Лянге, віддав приказ Befehl „повісити за руки на стовб Сун-фо по дві години щодня протягом шости день, посадовити на чотирнадцять днів під арешт з денним світлом на четвертий день...“ (Все це за любов до німецької дівчини Матільди Крас, за порушення воєнної дисципліни і законів для військових бранців і „бейфеллю“ його Excellence).

Ог якого наказу видав генерал фон-Лянге з приводу кияця Сун-фо, салдата колоніального французького полку, що порушив закон.

IV

Після арешту Сун-фо мені трапилася нагода зустріти знову Матільду, але що я міг порадити, як міг її утішити, коли мене самого несподівано і раптом з Сун-фо відправили в дисциплінарну команду в підземелля шахти Саарбрікен? Я попрощався з синьоюкою янтарорунною Матільдою, обгладів її, засмучену, хорошу, підбадьорив словами Лібкнехта, поцілував за Сун-фо.

Живе в пам'яті моїй образ її, як і славного незабугнього товариша Сун-фо. Сун-фо поляг на перших барикадах революції 18 року — в Німеччині, за волю для всіх, для себе і Матільди.

Сун-фо уникнув від відправки його до Франції. Вн хотів почати життя разом з Матільдою. Сун-фо одержав це право зараз же, як тільки в Німеччині утворилися ради салдатських—робіничих депутатів, але Сун-фо не поїхав в Райнштадт до Матільди, Сун-фо став на посту революції і в боях за неї пав смертю хоробрих на барикадах робіничого міста Мангайму.

Коли Мангайм було взято революцією, коли в Райнштадт теж були ради робітників і салдатів, я повернувся в Райнштадт з паспортом Виконкому Рад в кишені і з рушницею за плечима. Почував себе зовсім не так, як пару місяців тому. Зголосився до загону Червоної Гвардії і відразу пішов на заводську вулицю до родини робітника Краса.

Як і слід було чекати, Крас був теж у червоних лавах, зараз лікував прострелену в боях руку, ми були дуже раді нашій зустрічі. Багато розповів Крас, що пережив за ці декілька місяців після того з ним розстання. У Сімона Краса за цей час було аж два мерці, був безробітний, а далі ранений і теж безробітний. Коли повернулась Матільда до батька, вона принесла мале немовля, але ще на порозі відчувала, що вдома не зовсім гаразд, хоч мати і перестала гніватися на неї... Матільда застала матір мертвою. Війна, напруження, голод, пошесть гіспанської хвороби забрали у Матільди матір, у батька жінку, смерть косила людей тисячами.

Нещастя не ходить самотнє. Пошесть у Матільди забрала її смаглоликого маленького сина...

Старий Сімон Крас закупив зі мною файку і мовчки зосереджено пускав клуби диму до коміну. Надійшла з фабрики Матільда. Вона була здивована, урадована зустріччю. Де він? — Тихо спитала вона, розплутуючи клубок пряжі. Я розгубився і вдав, що не зрозумів, бо не міг сказати їй, що Сун-фо вмер від розривної кулі, що куля вирвала йому очі...

Я радісно і бадьоро передав їй, що я прийшов передати привіт від Сун-фо, що Сун-фо зараз керує загonom Червоної

Армії в Росії. Сун-фо герой!.. Гін повернеться, ксли скінчиться війна, коли він буде живий.

Так, я збрехав Матільді, не відчув у цьому нічого поганого, я бачив як на стомленому вигорюваному обличчі Матільди заграв айчик усмішки. Вона задала замріяні скісні очі, відчула біля себе соняшного, доброго Сун-фо.

Я запевнив її що ми переможемо, що це буде незабаром коли зовсім не буде кордонів, я вірив в останнє, бо як я не міг вірити, коли скрізь була революція, віра в її була ко-нечною потребою і умовою, щоб жити і боротися. В дійс-но ті в ці дві білі вели шалений наступ, по всій Німеччині зраджена соціал-демократами революція з боями, поразками звужувала свій обсяг і несла жертви.

Кожен з нас, бойців, був за революцію, за перемогу, за бо-ротьбу за життя й смерть, кожен з нас був певен, що він загине в боротьбі, та не затиє справа. Це дійсно свідомо, відважна героїка.

Розмовляючи з родиною Крас, я з жахом подумав про те, що буде, коли білі візьмуть знову владу до рук. Сімону й Матільді Крас, як і тисячам інших загрожує смерть або в'язниця. Я знав, що буде з нами, коли зброя випаде з рук.

Ні, ми переможемо!—вирішив я і у мені ще більше за-а-лав вогонь боротьби. Своєю вірою я запевнив родину Крас у перемозі.

Прощаючись з Матільдою, я вииняв з пуляресу, подаро-вані мені Сун-фо, застіжки, ще раз подивився на них, немов розглядаючи вперше. Застіжки були одна в формі руки, а друга от і є це серце! На гуці було вибито такими ж ки-тайськими письменами „пам'ятай за Сун-фо“. А на цьому серці „люби Сун-фо“... Я тоді стояв поруч з Матільдою пе-ребираючи на долоні застіжки, довго вагався, що саме пе-редати від Сун-фо і передав їй руку з письменом „Пам'ятай Сун-фо“. Собі я залишив оцю застіжку-серце з хинським письменом всередині „Люби Сун-фо“.

І не тому, зовсім не тому, що я розрізнув застіжки, що я не сказав про смерть Сун-фо, я й сьогодні пам'ятаю образ Матільди, пам'ятаю синьооку, струнку, золотокудру робіт-ницю, що живе десь там за тися у кілометрів за Райном. Я й сьогодні люблю й пам'ятаю Сун-фо,— не забув хороших і

славних друзів, сумних і радісно тривожно-бурхливих днів!..

Терен закінчив оповідати. Маленьке срібне серце набуло в руках слухачів якоїсь живої інтимності. Кеаа взяла в долоні руку Терена і тихенько її погладила, його думка і зір були десь в далені минулій. Срібне ж серце Сун-фо скружляло в живому колі рук. Всім стало ясно, що реч також „живуть“ й мають глибший зміст за їх матерію. І тому кожен з присутніх уявив собі більше емоцій й понять, ніж це було в оповіданні Терена.

Металеве серце Сун-фо викликало живі думки й почуття, здавалося що Сун-фо „живий і соняшний“, а з ним Матільда і старий Крас були тут, з нами, за столом, стискали руки присутнім, що розглядали неповториму річ — срібне серце Сун-фо.

Проте ви помиляєтесь! Ніхто з присутніх не вірив спиритизму! Думали просто про те, що Сун-фо віддав своє живе серце непереможній революції.

Він живе — живий соняшний Сун-фо — у мільйонах. Сотні тисяч сердець його побратимів від Конгу, Шанхаю, Гіріну, Мукдену, впало під палашами катів. Але серце, велике серце живе! Незримі ниті звязують його з життям мільйонів людських сердець, дає їм силу завзяття і радість відчуття боротьби!

Отже, Терен сказав правду, що Сун-фо живий, що Сун-фо керує армією революції. Ніхто з присутніх не закинув, що він сказав Матільді неправду, не сказав цього і я.

Manheim, Deutschland 1919 — USPP 1929,

В. НЕФЕЛІН

Т У Г А

Цьому оповіданнячку були дві причини :

1. Костеві Середі з дружиною дали в комуні світлу кімнату під № 23 і 2. — даючи кімнату, управа попередила, що всі речі, улюблені од мух, круглої форми, глибокі й мілкі, схожі на шдунок, — повинні бути геть виключені з майна подружжя.

Це стало за неабияку подію.

— І як я рада, що не буду мучитися з отими горшками! — весело виголосила Марія.

— Справді?

— Йй-бо! Годі! Тепер, чоловіче, схотів їсти — йди до їдальні, дома ні крихти не знайдеш!

— А як я... вночі захочу їсти? Чогонебудь... солоного?

— Перетерпиш! — твердо облила його усмішкою Марія.

Кость похитав головою і вдесьте подивився навколо. Вдесьте спало на думку, що от жінка зразу звикла до нового оточення, а він, чоловік, — ні. Трохи здивовано придивився до порожньої хати, чистих стін, до рівно виструганої підлоги — і стало ніяково, що ті стіни не можна прикрасити чим хочеш, а на підлогу боязко й ступити, — вона чистіша за його руки. Все навколо було нове й незвичайне. Навіть за вікном не красувалася споконвічна купа гною, а дурно зеленів шмат мурагу, обнесений дерев'яними штахетами.

— Нове, нове! — похитав головою Кость і стало ніяково, що Марія так радісно й безоглядно сприймає це нове.

— Дурна ти! — незадоволено сказав він до жінки. — А тут добре б квасолі кинути, люблю її, — додав про себе, дивлячися на мураг.

— Квасолі?! — відповіла, засміявшись на образ, Марія і вийшла з хати.

— І свині б не залізли, — прошептав услід чоловік. Потім замовк. Він лишився сам, повинен був сісти, покласти не-поворотку голову в руки і тяжко-претяжко задуматися, як це роблять герої на самоті. Але Кость просто запалив цигарку, залишившись стояти.

На місце Марії прийшов вечір. Тихий, як влітку сита корова, чи білий наче зимовий дід, чи прозорожовтий як яблуко?.. — Ні; складений з шматків червоного, зеленого й чорного, він ховав лукаве обличчя за темною машкарою, тільки очі й губи білили, мов засохле молоко. З-під поли синьої зірчастої киреї стирчала кобза. Це був вечір-клоун, що любив ссати молоко журби із корови задумливості, а тоді грав спустошеним мрійникам журливих на кобзі мелодій, приспівуючи про звичайне, як про таємницю.

Підійшовши до вікна квартири № 23 він добув з-під поли кобзу і вдарив по найзаржавілих струнах. Почувся глухий глибинний звук,—і Кость побачив, що в хмарці диму з-за пасистих штанів клоуна свійською мавпою тихо вийшла туга.

Він запалив погаслу цигарку й подумав: раніше Кость Середа о 8 чи 9 вечора завжди повертав з поля додому. Двері до хати були замкнуті, та Кость добре чув, що крізь щілину над порогом з хати вже струмує запах вареної квасолі. Подружжя вечеряло, потім Марія позіхала й мила посуд, Кость брався за шапку.

— Чоловіче, куди це ти йдеш проти ночі? — повільно тягла Марія.

— А йду ворота замкнути, — відповідав він.

І по-хазяйському йшов до коровника, свинарника і взагалі по двору, думаючи, що тут буде через тиждень, місяць, рік.

Тепер же... не те. Марія радіє, що позбавилась од горшків, корову й поросят сам одігнав до комунських приміщень і не пахне в кімнаті свіжою стравою!

Брязь! Дзень! — це клоун так рвонув струни, що Костю затремтіли в колінах кроки, весь здригнувся і рука сама простяглася по шапку.

— Куди це ти йдеш, чоловіче? — донісся здалеку голос Марії.

— Я йду подивитись на господарство, — сказав Кость і вкутався хмаркою диму...

В коровнику при світлі ламп, що висіли під стелею, швидко працювали пальці доїльниць.

— Добри вечір! — прочинив Кость двері. — Можна? — просунув голову. — А працюєш — аж дзюрчить! — похвалив

небогу - доїльницю й переступив поріг. — Це теж наша? — з радісним дивуванням поляскав по спині красуню-сименталку. — В мене колись була Машка, Марії по відру в день давала. От була! Пам'ятаєш?

— Ідїть, дядьку, — сказала небога. — Хіба ви не знаєте, що не можна торкатися під час роботи? Та на корові може й мікроби, спитайтесь тітки. Ви ж рук не миєте?

Кость перелякано подивився на свої долоні, наче там вирости купи мікробів — і побачив тільки погаслу цигарку між пальців. Узняв з вікна сірники, запалив знову.

У свинарнику він присів над рожевими поросятами й таємниче підморгнув сивобородому доглядачеві:

— Папашо, а мої де?

Бородань мовчки насупився. Збентежений Кость почервонів і випалив:

— Папашо, до спаса оцього?

— Що - о?

— Кажу: до спаса... тее... оцього? — ніяковіючи вкрай не підморгнув, а болісно прижмурился Кость, чухаючи порося за вухами.

— Нема, — одрізав бородань. — Бога нема, сину. Порося не шкреби, нігті дурно великі завів. У поросят копитця і то чисто.

— І потім: чого тебе чорти носять?

Кость зідхнув.

За ворітьми свинарнику віяв нічний легіт. Він наспівував безглузких пісень, пустотливо перекидав збанки пахощів у саду й доніс дратівливий запах печені. Поставивши розтривожений ніс проти вітру Кость дістався до кухні.

— Це що, телятина чи баранина? — ввічливо просунув у двері голову. Але дужа, червонолиця дівчина витерла руки, мовчки взяла його за плечі, повернула й штовхнула з чорного чотирикутника дверей.

Легіт віяв усе чарівніше. Одурманений Кость опинився в саду. Було темно: факели тюльпанів не світили й трохи і Костеві всюди вижилися знайомі якісь межі й стежки. Він ішов ними й боляче спотикався, бо ніяких меж і стежок не було. Од дерев одірвалася чорна тїнь і посунула назустріч. Кость пізнав свого приятеля, Соколяця.

— Браток! — схопив Кость його руку і стиснув так, що всі мікроби з долонь перелякано посипалися в куші. — Браток, яка ніч! Ти стережеш? А я...

— Стороннім ходити вночі не можна! — суворо перебив його Соколець.

— Тихше, браток, ти не думай нічого. Яблука твої мені в горло не підуть. Да. В мене на старому дворі росла яблуна своя, незабутня. Бувало, вийдеш увечері, станеш під нею, — як король! І рвеш, яке схочеш. Ти тільки послухай. Ще мій дід так звик до них, що казав, старий: дивлюся — ось-ось заговорять!

— Тебе хто вчив говорити, дід чи баба? — ревнув Соколець. — Ходім до управи!

Кость знову зідхнув.

Кругловидий лисий голова комуни тихо вчитав йому кілька пактів із рукопису законів про душевні злами, одпустив Сокольца й запропонував сірничка.

Кость винувато згорнув нову цигарку, повільно, як наодинці, запалив — і нарешті подумав те, що тепер невимушено саме прийшло до мозку:

— Дурень. Не можу ніяк зрозуміти, що я не єдиний тут господар. Хожу всюди, заважаю іншим, замість того, щоб спокійно знати своє місце. Щось ганяє мене. А чому б про це з Марією не поговорити? Кость, ти тричі дурень! Ти навіть не поділив її радості, а ще й пожалів, що в хаті горшків нема! І це справедливо?

Брязь! Дзень! — щосили рвонув клоун струни під вікном.

Кость просвітлів.

Далі так не буде. Ще кілька хвилин — і він поговорить з Марією. Він розкаже про свої сумніви, доведе, що розуміє її, — Марія хороша, сильна, — й вони тепер тільки посміються з минулого. Да!

Кость нетерпеливився. Кость похапливо допалив цигарку, сповнивши кімнату димом, нечутно стиснув руку кругловидому чоловікові і... кинувшись до дверей, ледве не звалив Марію.

— Ну й начадив же ти, що аж осліп! — сказала вона, щось поставивши на стіл, одчиняючи вікно. — Запали світло.

Лямпа кинула світло. На столі величалася миска вареної кvasолі.

— Це на вечерю принесла, ледве випросила, — винувато всміхнулась Марія.

Все пішло по - старому.

— Ага, — промимрив Кость, протер очі й машинально по-слав руку по шапку.

— Куди це ти йдеш проти ночі? — незадоволено протягнула Марія.

— Я піду ворота замкну, — сказав Кость.

М. ГОДОВАНЕЦЬ

ВАРСТАТКА ТА КЛІШЕ

Байка

В кутку за касою, всіма забута,
валялася варстатка мідяна, погнута.
А впоруч в плямі та іржі
кліше чи пана, чи діжі...

Раз серед ночі,
продр вши очі

і знявши павутину з писка,
кліше раптово іздрігнуло:

— „Сусідко, чула новину? —
чистка!“

Варстатка радісно: — „Та ну?
От врешті і мене візьмуть до праці!“

Кліше задрало морду,
глузує гордо:

— „Еге, не бачили такої цяці!
Нікчемна мідь та ще й погнута,
і богом і людьми забута!

От буду я в честі,

в пошані:

на мені еполети золоті
і груди у хрестах, в медалях вбрані.

Почистять порошок тринадцятилітню
і знов я славу знатиму всесвітню!"

А ранком хтось уздрів за касою варстатку
забрав і здав зремонтувати;
кліше — ногою пхнув:
— „В утільсировину!"

* * *

Отак опиняться в смітті
всі ті,
в кого душа чужа,
ворожа хіть нестримна,
кого гризе іржа
старорежимна.

ДРУЖНІ ПАРОДІЇ

ТЕОДОР ОРИСЮ

ДИМ НАД ХОРТИЦЕЮ. А. ПАНІВ

Фрагменти з поеми

1

Запоріжжя! — я не комашина.

Я давно вже переріс комах.

Я тепер оспівую машини

Й розуміюсь добре на димах...

Я люблю тепер дими глибокі

І плету з них пасма голосні.

В чорній млі коли сліпуче око

Слухає сирени мовчазні.

І між іншим не забув про тіні,

Тільки я до них ще й дим приплів,

Дим на Хортиці непереможно - синій

Я розвію на мільйони слів...

Довго мовчки я жував ковбаси

І ковтав неугомонний чай

Та заграли раптом тулумбаси —

Прогоули „Андрій, не підкачай?"

Ніч. Позвисали огні,
Як оселедці в стелу...
Думаю: треба мені
Йти у новітню путь.

В Хортицю я прибув
І аж лечу до Дніпра

Лихо!..

В столиці забув

Я свій фото-апарат.

Ну, зрозумійте мій стан!

Як його жити отак?

Щоб озирать Дніпрельстан

І не зробити фота?

І почав творити я поему

Не про вік, що в древнім тумані.

Я знайшов на Запоріжжі тему

Про дими новітні, голосні.

Про село й коماشок тільки спомин.

То багнети перших літ-атак.

Я тепер про індустрії гомін.

Я поет індустріяльний...

факт!!!

Ох, пісні мої як тулумбаси,

Як димів на Хортиці танок...

Принесуть робітники з Донбасу

І мені заслужений вінок!

"НЕ ЕПІГРАМА"

Не на С. Пилипенку та М. Годовання

На вас кричали: „просвітяни!

Байки це мотлох!“... А селяни

Читали вас, на вас учились

Ви з ними вміло говорили

Байками їм допомагали...

Байки майстерно ви складали
А от у здібних „наших друзів“
Не здатні дати байку — музи!..

НА П. ЗАГОРУЙКА

Світлом небувалим
Світять наші дні,
Та його замало
Нам дають „Вогні“

М. КОТЛЯРСЬКИЙ

НА БЕРЕГАХ ПЕРЕСІЧКА

(вільно переклад з російської)

МИКОЛА ДУКИН

НА БЕРЕГАХ ПЕРЕСТРИБКИ

(З блокноту культарміїця)

Не знаю, чи свячена вода, чи звичайна була у діда К-ка у пляшечці, коли він сидів біля дороги, що йде з комуни через Базаліївку до містка через Перестрибку, і щось вожив собі... Сивий, аж жовтий, ветхий і беззубий, він копав істиком землю, бризкав на неї водою з пляшечки й кидав цю незрозумілу суміш на дорогу, щось тихо шамаркаючи беззубим ротом. Дітвора-школярі казали мені, що шамаркав він щось подібне до „щоб вони вам пропали, щоб вони вам провалилися, щоб вони вам погоріли“.

А „вони“ поволі зсувалися згори, укутані в куряву, сонце і спів. Ішли комунари, ішли ізюмські робітники, що приїхали допомагати на жнива, а за ними — об'єкт дідового чародійства, запряжені в лобогрійки „фордзони“. Переривчастим гуркотом заливали вони яр, зринали над співом, посилали дідові грізну пересторогу... Далєбі, я слідом за дідом удався в якійсь машинний містицизм: ніякої, зрештою, перестороги нікому не посилали ці впевнені, вивірені й одрегульовані машини. Вони спокійно загорнули залізничні шипами в куряву химерну дідову мішанку, важко фуркаючи спалюваним гасом виповзли на гору і зупинилися на мить перед жовтозеленим морем комунівського ячменю.

Молодші комунарки доспівували пісень, старіші — вишком зганяли з очей неслухняні сльозинки; надто вже хвильно незвично, надійно і тривожно починалися перші в їхньому житті колективні, мовляли, „білшовицькі“, жнива.

Хвилина, друга, опущено підойми, помащено косогони, натягнуто ремені і трактори один по одному рушили в бій із зеленим морем. Комуна „Кім“ на Ізюмщині розпочала більшовицьку уборку більшовицького засіву. Колись це звалось „жнива“. Згадка про це „колись“ витягла з його закутка столітнього діда К-ка, згадка про це „колись“ навернула на очі комунаркам неслухняні сльозинки подиву, радості й якогось тихого химерного смутку, бойовим ви-кликом припишклій у яру Базалі вці пробреніла вона у молодечих піснях. Комуна „Кім“ розпочинала більшовицькі жнива. . .

Того дня я поспішав велосіпедом до Ізюму в одній пильній справі. Поспішав, щоб хоч на кінець дня повернутися до комуни туди, за шлях, де гудуть трактори, де розгорнулася одра з найвідповідальніших сторінок великої книги про велику перебудову: більшовицька уборка більшовицького засіву. Проїхав рясноколосим коридором „кімовської“ гарновки, поминув невеселі, занедбані бражчанські просапні і виїхав на Барвінківський шлях. Жнива розпочалися вже всюди. Он видніє праворуч кула люду: косить ячмінь Мало-Камишовахська комуна ім. Шевченка, ген по яру видко — заворушився радгосп ім. Петровського, косять бражчани, косять сулижани, вірнопільчани, косять Мала Камишоваха. . .

Хоч як не поспішав я того ранку, а таки не зміг не постояти на шляху, щоб спостерегти одну картину: він і вона двоє, власне, не двоє, бо третє у ній на правій руці, загорнуте у велику полинялу хустку. У нього коса, барильце з водою і салдацький казанок із брусом, у неї за спиною вузол із чимось, знати одежею, а в лівій руці школярська торбинка із хлібом і граблі. Довкола, обабіч шляху, суцільні засіви ярини. Що їм тут робити, самотнім, учорашнім, смішним?.. Ба, ні, він упевнено зупиняється, ставить барильце біля йому тільки відомого, недавно накопаного скіпчика і починає лагодити косу. Вона покійно зупиняється поруч, розкутує дитину і шарить рукою у запалій, висохлій пазусі. Тепер ясно, чого вони сюди прийшли: косити „свое на „своему“, позначеному скіпчиками ланові. На „своему“, вчора одбитого від колективного скіпчиками,

полі. Він кінчає лагодити косу, урочисто випростовується, скидає картуза, зводить угору правицю, але зиркає раптом у мій бік, усміхається й замість поблагословитися витирає з чола рукавом піт.

— Закурить нема, товаришу? — гукає у мій бік.

— Є, — стиха зідхнувши підхожу я до нього розділити на двоє останню закрутку махорки. Тимчасом вона (жінка) дрібноенько христиться і береться до грабель.

— Оце запалити, та й починати, — сбережно струшує він папірця коштовні крихітки тютюну. — А ви на Ізюм?

— На Ізюм і назад. Треба з-обід-сонця вправитися й додому.

— Це ж куди?

— На „Кім“

— Це Довгоярська комуна?

— Атож.

— Заїжджайте, вертаючись жнивувати, — каже він, поглядаючи, як я вивертаю кишеню, що з неї витрусив рештки тютюну.

— Закурити, якщо розживусь, завезу, а жниувати — ніколи: у мене там свої жнивз, хоч і не такі, як у вас.

— Не такі. А які ж?

— Більшовицькі.

— Більшовицькі... — то есенько всміхнувшись звзажується на дискусію молодиця, що досі стояла осторонь. — А ми оце...

— Більшовицькі, тьотю, — обриваю я розмову і зникаю у вибалкові на шляху...

Справляться, чи не справляться колгоспи з жнивзми? Під чи не піде колгоспна маса на поле робити від зорі до зорі правувати встиглий хліб? Яка буде вартість уборки гектара, чи не вдсятеро дорожча під уборки індивідуалом?.. Ці і тисячі подібних запитань готові були виражатися з молодичивих уст. Ріжно трактовані, ріжно оцінювані, походячи часом із діаметрально протилежних джерел, ці питання у всіх на устах. Тонка посмішечка на устах молодиці вгадала мені вгадати, з якого вона табору. Вічна трулівниця, з тих, що ніколи, навіть у свято не випростує спини, вона й досі ще під впливом того застарілого переконання, що

в колгоспі конче повинні бути самі ледасюги, що хтось на когось їздить і т. д.

— Резерв... — стиха й собі всіхнувся я, пригадавши ясні й хороші очі молодиці. — Резерв. Ця ще буде нашою. Хіба мало їх таких, учорашніх невір, хоч би і в нашій комуні?

Того дня трьома тракторами (тут я не беру IV-ї бригади, що косила кіньми) комуна скосила 33 га. Вже коли був складений плян кампанії, районів органи збільшили норму виробітку однією лобогрійкою до 6 га, проти 4-х, а далі й 5-ти га, встановлених пляном. 33 га першого дня 5½ га на косарку і 37 га другого дня довели, що більшовицькі темпи, помножені на виробничий запал колгоспників можуть ламати найвивірєніші, давнім досвідом встановлені цифри.

Перший день більшовицьких жнив закінчився перемогою.

II

І за стернами тракторів, і на косарках, і на кухні, й на питомнику, й на пасіці, й біля корів і в дитбудинкові працюють, зрештою, живі люди. Всі балачки про темпи, всілякі норми, пляни і схеми були б шматками мертвого паперу, якби вони не сколихнули самих людей, якби самі люди не переплеснулися через темпи, цифри і передбачення.

У комуні люди звуться „масою“. Це найпопулярніше слово в нашому комунівському вжиткові. Коли з переповненого і прикуреного помешкання ради комуни попрохають вийти не членів ради, щоб дати змогу закінчити засідання — це зветься: „не дають масі послухати, про що там вони радяться“. Часто з-за трьох-чотирьох аматорів радіо-слухання не можна було до трьох-годин лягати спати вчительці у школі: „маса хоче слухати радіо“. „Маса“ голосує зміну кухарок і няньок у дитбудинкові — це ділянка, що її рада комуни цілком віддала на буйну і галасливу волю жіночої „маси“. Так що часом „маса“ це, на жаль, гра в демагогію, гра, що не завжди щасливо кінчається.

З виробничою комісією комуни я засідав щось із п'ять днів. Далі плян, розроблений комісією затвердила рада комуни, а потім він був запропонований загальним збором комунарів. І тут вперше яскраво виявилось, що є маса і є „маса“.

Маса спокійно вислухала детально розробленого пляна, додала кілька зауважень і побажань, зажадала детальнішої інформації про стан уборочних машин, про персональну відповідальність за кожну ділянку роботи, дала одвода одному з запропонованих радою бригадирів, тощо.

„Маса“ ж відразу пішла штурмом на один лише пункт пляна, на персональний склад так званої „дворової“, домашньої бригади. Скільки ми не враховували змогу використати на питомнику, біля кухні, біля корів тощо підлітків, старіших жінок, молодиць із немовлятами, — маса вимагала все це переінакшити. Виявилося раптом, що доіння корів, порання на кухні, праця з дітьми в дитбудинкові, на пральні, каторжна праця Володимира Онуфрієвича в конторі комуни — зовсім не праця, а тихий затишок для симулянтів „ощарашок“ і інших ледацюг, що волею виробничої комісії (а то й з особистих „симпатій“) будуть собі огинатися день у холодку в той час, коли інші будуть страждати на полі.

Комунар Андрій Кузьмич, давній опонент будьяких постанов будьяких органів виголосив стисле, але радикальне гасло: „всі на степ“. Взяте в буквальному розумінні гасло це звучало подібно до „всі на чистку 4-ї райконтори Утильпромзбору“. Він палко доводив, що контора сміливо може місяць не працювати, раз зайшли жнива, що по тій же причині біля сотні чоловіка дітей можна лишити одну, ну, од сили дві бабуні і що вони чудесно справляться глядіти сотню молодих одірвіголів. Він готовий був висловити сумнів у потребі лишати людей на кухні, облаяв останніми словами доярок, вбачаючи в них класичних симулянтів і нероб, словом, бойовий лозунг „всі на степ“ звів до абсурду, зробив недовірливим, демагогічним. Його підтримали представниці „маси“ з жіноцтва. Дивна річ: намагання ради лишити молодиць із немовлятами на домашній роботі завзято ламала сама ж жіноча „маса“. Згодом (забіжу трохи вперед) я знав кількох молодиць, що навіть після цієї перепалки не потрапивши до польових бригад, йшли на степ і робили. „Щоб не гавкали“, — картинно пояснила мені одна з них.

Коли зайшли жнива — всяка робота, крім роботи на полі перестала в очах „маси“ бути роботою. За день перед зборами я, будучи призначений від ради комуни „верховним

комісаром“ дитячих справ, до півночі воював із няньками дитбудинку, умовляючи їх лишитися біля дітей. Няньки рвалися на польову роботу, запевняючи, що там їм буде легше. Трохи розуміючись сам на цій роботі з дітьми, я маючи п'ятирічний досвід у цій справі, охоче йняв їм віри. А другого дня мені довелося відстоювати контингент дитбудинка від завзятих наскоків жіночої „маси“.

— Молоденьких на степ. Хай пов'яжуться, хай ручки поколять. Нічого там у холодочку з дітьми одсиджуватися.

Маса перемогла „масу“. Плян і розподіл ради збори затвердили, обмежившись неясним побажанням — поступкою „масі“: переглянути склад дворової бригади і зайвих людей переписати на степ.

І всеж ця колотнеча, демагогія і часом зовсім нерозумні вимоги мають, зрештою, під собою в основному здоровий ґрунт. Йдуть вони, ці вимоги від розуміння того, що заходить ударна авральна робота, що багато чим може прийти-ся (та й пришлось) поступитися для того, щоб золоте вусате море хліба вчасно впорати, за годинки, доки не перестоялося, не почало сипатися, доки зручно в'язати, щоб не терлося на порох у руках пересохле перевесло.

Офіційного, зареєстрованого на папері ударництва в комуні „Кім“ за час-ж нив так таки й не пощастило створити. Але основна маса комунарів працювала таки справді по ударному. Тільки ранком (ох, ці літні неугавні ранки, що неблаганно швидко приходять на зміну ночі, коли так солодко ние у передсвітанковому сні наболіле за день тіло), тільки ранком бригадир 1-ї бригади Писаренко подовгу б'є у традиційного буфера біля ідальні, скликаючи свою бригаду. Проте, зібрані на світанкові, бригади роблять до 12-ї, а потім з 1-ї до пізнього смерку. День по днів, випереджаючи пляна, росли на степу копи пшениці, день по днів міцніше зби-валися люди в бригадах, суворим товариським взаємокон-тролем підганяючи симулянтів, ущільнюючи і без того вели-кий робітний день.

III

Наприкінці жнив ударила суша. Вчора-позавчора ще пів-зелений хліб достиг враз, де-інде загорівши. Залишена під

кінець („до Покрови стоятиме — не висидеться“) гарновка мнеться в руках, по три-чотири перевесла к утять жінки біля кожного снопа. Що далі, то частіше доводиться зупиняти трактора, щоб перечекати доки вив'яжуть стінку, щоб не оддавлювати уже зкошених колосків. Що далі дужче нервують в'язальниці і нарешті виразно лунає вимога: „не в'язати, докласти в копички“. Хитають головами старші, хитро одмовчується бригадир, нишком пристояють трактори доки з горем-бідою вив'яжуть ізкошене, а таки знову рушають і знову з лайкою з бурмотінням в'яжуть в'язі.

У полудень делекуюся до III і IV бригад, випитати у них розуму, як вони, чи не думають і собі класти в копички: як-не-як, а коли ті не кластимуть, то й собі незручно починати. III бригада — комунари-базалівці — в'язати, IV — колишня артіль „Кращий урожай“ з Олійникова хутора — теж одностайно стоїть на тому, щоб в'язати. Угамована тракторна стає й собі в'язати, вже замість ідеї класти в копички ухопившись за другу, реальнішу: розжитися в радгоспі ім. Петровського снопо-язалок. Півопруга до заходу сонця бригадир дає мені зміну на моє місце на лобогрійці й каже паняти до радгоспу. Я витягаю з кіп велосипеда і миттю зникаю за стіною ще незкошеної пшениці, помінаю радгоспівську сою і звертаю праворуч, понад обкопаними глибокою канавою буряками. Відсая від ниви, де косили пшеницю до радгоспу — в 5 км. моя славна австрійська машина перемагає за десять хвилин. Об'єкт одностайного хоч і дружнього глузування, вона завжди зі мною на полі. І за кілька днів вона дістала та е ж одностайне й визнання: нею я за десять-п'ятнадцять хвилин привозив із кузні нового косогона, коли траплялося косарці зазнати якоїсь аварії, нею б розшукував на степу польовода, коли виявлялися сумніви: чи не відведену була індивідуалом пайку зайняли косити невгомонні трактори, нею я привозив „на Самарь“ санітарну сумку коли ми там косили пшеницю і, навіть, ніде гріха діти, мотався одного разу в обідню перерву у

III Філія комуні „Кім“ за 7 км. від центру, колишнє господарство с.г. артілі „Труд“, приєднане до комуні „Самарою“, або Самарським хутором господарство зветься тому, що фундатора артілі — колишні переселенці до Самарської губернії, що під голодовку повернулися на Україну.

Вірнопілля по дві півпляшки, коли ми ту пшеницю на Самарі молотили.

Спершу розглядуваний як примха у такому ділі як жнива, велосипед увійшов у залізний шерг складних і примітивних механізмів комуни і як засіб швидкого й надійного зв'язку був належним чином оцінений.

Не зважаючи на такий довгий і подекуди сумбурний відступ від теми, мушу сказати, що самов'язок на неділю (діло було в суботу ввечер) мені розжитися в радгоспі не пощастило. Радгосп докошував своє і нізащо не згоджувався дати нам їх раніше, ніж зв'яже у себе останнього снопа. Тоді і в нас виникла ідея „останнього снопа“: працювати неділю, а якщо не вправимося, то й понеділок, а день відпочинку робити тоді, коли вже буде зв'язано останнього снопа. Молодь ухопилась за цю ідею, за нею ще дехто. Але не менший зустріла ця ідея і відпор: минулої неділі (саме заходив дощ) ніхто не відпочивав, бо всенький день гнали копи на вівсові. Отже, тринадцятий день без перепочинку бригади зрання й до ночі були на полі. До того ж ніхто не йняв віри, що „серед тижня, у будень“ хтось даватиме відпочинок.

Найбільше осоружився на цю пропозицію мій компаньйон по лобогрійці Федір Антонович. Рясно й картинно пересипаючи мову „штрафними“ (на жаль і досі в проєкті) словами він запально кричав щось про стару конституцію, про панщину, про невилізне ярмо, про те, що який чорт у будень не дасть відпочинку і про інші такі страшні речі. Він категорично не хотів слухати, що, зрештою, пропонується створити збірну ударну бригаду з бажаючих, щоби, отже, нема чого кричати.

Рясно лаячись він продовжував цю дискусію і ввечері біля їдальні, заявивши під кінець, що хай її чорти візьмуть і пшеницю і роботу і все на світ. Крутався на підборах і важко почалапкав геть.

Другого дня відпочивали всі. Багато комунарів поїхало на лартзбори до Ізюму і саме з комосередку, ті, що могли б узяти участь і повести перед в ударництві. До того ж з вечора аж до ранку тяглись об'єднані збори партосередку й комсомольців, так що й трактористи, ініціатори ідеї ударної бригади не спали всеньку ніч.

Але коли на світанкові я, не знавши точно, що вирішено в справі бригади, прийшов до комунівської їдальні — зборного пункту I-ї бригади, першим, кого я там побачив, був... Федір Антонович. Всміхаючись до мене своїми вузькими добрющими очима, він спитав закурити й завів якусь сторонню розмову. Та я й не думав його питати, чого це він так раненько опинився на зборному пункті: його колись біла, сімнадцятьма потами проїнята й закурена байова сорочка щонайкрасномовніше промовляла про все.

Згодом, наминаючи традиційні недіleshні перепічки, ми з ним вернулися до вчорашньої дискусії і він пояснив мені, що він зовсім не про себе клеветався: раз, що бабам треба трохи поприбратися, а два — люди поприставали прикро, не він, розуміється, пристав, а „є такі“. Він і гадки не мав гуляти, коли б бригада рушила на степ.

І знову всміхнувся я своєю доброю дитячою посмішкою, не втримавшись, щоб не вивершити розмови парочкою соковитих „штрафних“.

IV

Добре перепочивши в неділю (недаремно з посмішечкою вислухував наші запальні пропозиції й проекти косити не перепочиваючи голова комуни, Харитон Григорович) всі бригади рушили в понеділок докосювати 80 га гарновки. Два трактори удосвіта подались по самов'язки (у неділю в радгоспі обкосилися) і ми з задоволенням констатували їхню присутність на полі. Далеко з меншим задоволенням змушені ми були констатувати, що самов'язалки, власне, більш схожі на „самостоялки“; старенькі, запрацьовані, сяк так ще мирячись із волячою тягою у радгоспі, вони раз-у-раз псувалися, ідучи за тракторами, все щось їм там не велося. Мусіли ми, докосивши з суботи недокошену пайку, займати ще шматок поля лобогрійками. А другого дня, коли ми вирушили „на Самарь“ молотити білоколосу, гарновку кіними докошувала IV-та бригада...

До речі — про лобогрійки. У сумежному з „Кім'ом“ великому радгоспі треста „Овцевод“ — радгоспі імені Ілліча — що тим часом цієї весни посіяв щось понад 1000 га зернових — три „Інтернаціонали“. Орний реманент до них — чотири-

лемешні плуги, букарі, сіялки — є. Але косить „Інтернаціонал“... чотирма зчепленими до купи копівськими лобогрійками. Трагікомічне вражіння справляє цей архиерейський цуг карликових машин із дужим і спритним трактором на чолі. Вчора — доказ середнього достатка господаря, лобогрійка сьогодні, причеплена до трактора — викликає лише посмішку.

— Лобогрійка ще довго житиме, — казали мені на оці мої міркування, — там, де виляже хліб, де низькорослий, на ячменеві тощо — ні снопов'язалкою, ні навіть самоскидкою не заїжджай.

Так. Але це „там, де“... А там, де немає ніякого „де“, лобогрійка вже не на місці. До речі: скидати з лобогрійки за трактором — каторжна робота. Косі зуби „фордзона“ виривають суху землю, земля та підхоплюється дужим струмом одробленого в моторі газу і вся ця приемна суміш безпосередньо потрапляє в легені скидальникові. І втомлюєшся зрештою, не скиданням, а тим, що нічим дихати, втомлюєшся важкою сумішшю землі, газу і лютої липневої спеки. Що й казати — приемна суміш.

Що-правда, на всякій уборочній машині, хоч би й за трактором, повинні бути люди. Але там люди на самов'язці, на комбайні, не роблять важкої, що потребує фізичних зусиль і мірного, глибокого дихання, роботи. Працюючи на першій од трактора лобогрійці. я з підйома, що зразу біля вихлопної газової труби трактора, йшов... відпочивати на скидальну сидушку: скидати важкий, дорідний хліб виявилось, було легше, ніж „відпочивати“, „кататися“ на підйомі: як-не-як вигадуєш півтора метра відстані від проклятого газу. І недаремно ж ми, скидальники тракторної бригади, глузували з тих, хто працював на кінних косарках, взиваючи їх „симулянтами“ і іншими ласкавими словами: клятий газ таки добре давався у знаки...

Але лобогрійками, принаймні, можна навантажити трактора на всі його кінські сили. Гірше стоїть справа з молотарками. І тут „учорашність“ дотеперішньої с.-г. техніки б'є і в вічі і по кишені. Вчора — емблема заможности, критерій розкуркулення — молотарка СО28,БД034, „Червоний Прогрес“ № 3 — сьогодні — „прядка“, що нею можна в день

збити „всього“ лише 75-100-120 кіп, отже в перспективі 40-50-тиденна молотьба. Велика соціальна перебудова села тягне за собою, йде поруч із нечуваною й нагальною технічною революцією в сільсько-господарчому виробництві. Справді бо, шкода дивитися: С028 „фордзон“ жене на закритому газіві, на половину, а то й менше своєї справжньої сили. У задавальників із тими, що одгортають половину й зерно — вічна війна.

— Тонше дав-гаай. Зе-еерно йде в половину. Віялка заби-лася-ааа, не встигає одвівати...

І задавальник розсотує сніп, придержує спід і потроху пускає в барабан тоненькі пасма.

Артіль „Широке поле“ молотила цього року машиною „Серпа і Молота“ М0900. Фарбована сірою фарбою, зшита профільним залізом замість дерев'яних брусків, і не гайками, а глухими заклепками, триєрна М0900 виявила себе блискучим переможцем у більшовицьк. молотьбу. Широкопільчани „підняли вуха“, мавши таку машину. „Кім“ бив на Ланцевську або Клейтонівську — закордонні. А властиво, гадав обійтись своїми чотирма. М0900, єдину, здається, на Ізюмській базі, взяло „Широке поле“. І тепер три „фордзони“ й „Запорожець“ прядуть чотири машина, до чотирьох машин не вистачає людей, а ціна ційність, зрештою, виходить дуже невисока. На Самарському хуторці ми молотили С028. Що — правда, старенька машина двічі ламалася: трошила циганки на соломотрясі, зривала дошку із читанками. Але, одне до одного: раз машина давня, то, відомо, й не нова. Ми мучилися біля неї п'ять день, бригадою в 33 чоловіки лоду, витратили 14 трудоднів і намолотили 1420 пудів. 10 пудів умолоту на трудодень, не рахуючи механічної сили трактора і праці чотирьох пар коней протягом 4¹/₂ день. 10 пудів легко зіб'є. молотник ціпом, не кажучи вже про те, що тими кіньми, що підвозили пшеницю, до „прядки“ можна було збити її за той час котками. Є над чим замислитися.

М0900, М01100, або добру парову з елеватором треба здобути „Кім“ові. І їх безперечно здобуде „Кім“ — велика й міцна комун, що 90% свого умолоту одвезе до районного зсипища. насіннєвого матеріалу: сіяла бо комун

майже виключно сортове насіння і всі засіви свої має апробованими від агрономії.

В день мого від'їзду розв'язалася справа з великою молотаркою; радгосп ім. Петровського ще раз прийшов на допомогу комуні. Він кінчає молотьбу і перекидає на комунівський тік свою велику машину. А „Кім“ у свою чергу перекине тоді меншу молотарку молотити індивідуалам, а, можливо, якщо ті не встигнуть „допрясти“ кінною то й у Бражівку, на допомогу молодій, зовсім ніяк технічно неозброєній артілі.

... З одрізом берданки 32-го калібру я вартую чували з пшеницею на самарському тасу. В небі — липневий, пахучий і теплий місяць і ясні, кароокі і м'які зорі. На недовкладі ому ожерелі, на підвезених з вечора гарбах із снопами — придушений сміх, неясні шепоти і важке хрипіння зморених працею комунарів.

Мені не спиться не лише з обов'язку. Я безшумно обхожу тік, чували, машину, гарби, теплого ще від денної напруги трактора, прислухаюся до шепотів ночі і намагаюся розібратися в калейдоскопі вражень від дивних і славних подій, що їх спостерігачем і учасником мені довелося бути. В калейдоскопі тому міняються, переливаються й зникають сотні хороших, близьких, споріднених працею облич, уривки розмов, дискусій, лайки, запальних промов, веселих дотепів, сплесків зневіри і одчайдушного завзяття. Почуваю, що в тому всьому годі зразу розібратися. Великим історичним перевалом зметнувся до зір рік великого перелому і за тим перевалом вже зникають вщерть навантажені більшовицьким урожаєм — перші ешелони більшовицького літа.

Комуна „Кім“ на Ізюмщині.

Харків, серпень 1930.

Ів. КАПУСТЯНСЬКИЙ

БЕРМІНВОДИ

Ритмований літрепортаж

Співмандрівникам А. Граффу, Ю. Вольнову.

Зійшло сонце, і вмитая дощем земля причепурилася, ніби в сережки з діамантів. Ставок Південного притих з човнами на кінцях, за примхи хлопців - жартунів.

Сітяг і очерет нас пропустили на поле з шкілкою вишень. Здала стрекочуть жатки. Назустріч березівський радгосп повстав.

У двох будинках скромні інтернати, що в них куються нові форми, замість дрібно-селянського життя з горластими півнями. Ось стайні, схожі на світлиці, з вікном на кожного мешканця й двома широкими дверима по боках.

А далі поле й сад. Копи стоять поміж рядами яблунь, грушок і слив, що віти гнуть під смачними плодами, зливаючись з стерняним ароматом. Усе сплелось в чудній гармонії земляних кучерів.

І раптом краєвид: село Коротичі розкинулось на горах, а в улоговині городи соковиті й керниці, дбайливо загорожені.

Гарбуз пожовклий на перехожого поглянув. Тургун, окріп і соняшник, і синьоока капуста, викохана в роскошах вогкості. Вони всі дивляться на білі хатки вверх.

„Село на нашій Україні,

Неначе писанка село.

Село, і серце відпочине“, —

згадалися слова поетові.

Та ні, воно не те вже. В нім здавна точиться клясова боротьба, що йде тепер до перемоги. Воно вже причастилось і культури. Прогуркотів високим насипом, здала немов ляльковий, потяг на Люботин.

І знов другий — на Харків.

Ось і платформа з гордим написом: Березівські Мін. Води. Даремне погляд чека на метушню й наряди модні дам. Лише дідусь дбайливий рейки підміта.

І знову степ і степ, оздоблений возами з хлібом, що кличуть молотить в улагну́ю бригаду. Лан замузичено в

симфонію тракторів, що крають землю під осінню сівбу і бубонять про людський геній. Угорі пролинув аероплян на південь.

Аж ось, нарешті, й сам курорт. Двохповерховий дім з верандою й балконами в простори дивиться степові.

Трьохкутний конус артезіанського колодязя, і людське шамотіння, і кульок кучі глиняних змінили тишу васильків, овса, волошок, дивини й маслин, що пишно розрослись на низині.

Дзвоник десь кличе на сніданок. Будиночки, залізом криті, розкинулись у клюмбах червонокольорових. Оранже-рея, лавки, сті і до себе кличуть одпочить далекого мандрівника.

А от і сам ставок. Плином, прозорим і холодним, свіжить він ноги стомлені. У куширі забутий човен нагадує про спокій безтурботний.

Мальки шгучно розведених коопенят, карасів клубками метушаться за хлібними кришками, щоб знову зникнути під східцями купальні, де шуки спокій їм дають.

Та перше вражіння заводить. На виїзнім шляху читає перехожий ясне та красномовне гасло: Лише радвлада дбає про робітничее здоров'я.

І справді: стінчасопис „Джерело“ на крок підвішує від-сталих, на виднім місці, біля їдальні в квітах. Дисциплінується в дієті 250 робітників, на цистит, пієліг, вегетативний невроз, анемію, шлунково-трактові катарі, розстрій обміну речовин захорувалих. Вони тут мусять забувати про алкоголь і карти.

А ось і скромний газзавол. На вході забороняється службовцям неекономний винос вод. У дворі стоять у стосах ящики готових пляшок. Вони пройшли вже механічну мивку, прийняли кожна свою належну долю рідини, що в сепараторах змішалась з бальонним вуглекиснем. Їх закупорили веселі двчата в машкарах на обличчі, щоб часом газ не ранив уламком гострим розірваної пляшки.

Нових же три їх дротом обплели, далі наклеєно їм мар-ки,— в якій пропорції двовуглекисневі залізо й кальцій, хлористий і бромистий натр, магній, літій, вільний вугля-стий і силікатний кисні дають у них цілющу силу хворим.

На день 24.000 пляшек, при 28 робітниках у змінах двох. На рік 5 мільйонів відер. Так сила стихійних надер, скерована моторами електрики, шле в усі кінці Союзу струмки здоров'я.

А пройде кілька років, і 250 робітників улітерить продукцію. Запрацює, замість єдиного, вісім джерел, землистих залізко-силікатних, на користь людську, що марно гинуть дотепер.

Бювет з цілющою водою побачить тоді не одиниці хворих, а тисячі в черзі за підігрітим джерелом.

Бурхливим плином вода іде та йде, не знаючи упину. Прозорістю своєю ясніша за повітря, за найблискуліший кришталь яскравіша.

Могутні сосни, півночі й півдня гості, немов на варі тут стоять, пригадуючи десь далеку Яйлу.

Поміж тартак і жниво заклопотано пронісся дачний потяг. На обрії майнула застарілі Гаврилівка та Синьолицька.

І білий Куряж розгубив хрести на банях, злякавшись косять безпритульних, що тут гартуються у КСМ і, в кузнях, в кухні, у столярнях, коровнику і біля двох тракторів, в комунах з товаришами-командирами, — до фабрик, заводів і робфаків. У їхнім запалі обличь, у гордім погляді очей — гідність пролетаря вже світиться.

Це не Подвірки, й не останні бабині новини, з вітрами на плечах. Отець Онопрій силу загубив, і вже не обдурить йому пляшками свяченої води.

Гудуть скажено кінні молотарки свій гімн давучий урожаю, а віялки ритмічно ремигають зерно. І навіть цілком допоміг, передчуваючи загибель од комбайну.

І знову степ, і знову тихі струви дзвонять. І лише в танку вторить їм вечірня комашня.

Фосфор на землю силе селянина. Колгоспівський город пишається червоним баклажаном, немов віщуючи, що скоро, скоро пройде прапор трудівника понад землею.

І буде праця, й буде відпочинок, краса, здоров'я й радість на землі.

Про рай небесний забудуть люди, і Рай-Еленівки та різні інші земні рай пишатимуться всюди.

Юр. ЛАВРІНЕНКО

ПРОБЛЕМА СТИЛЮ

(Інформаційна доповідь, на V Всеукраїнському з'їзді спілки пролетарсько-селянських письменників „ПЛУГ“)

ЗА ЛІТЕРАТУРНУ МАРКСИСТСЬКУ ТЕОРІЮ!

Шановні товариші! Тема моєї доповіді — проблема стилю. Характер доповіді мусить бути інформаційний і теоретичний. І тут, як це не дивно, я почуваю потребу з цієї трибуни наперед „виправдатись“ перед вами, високого фаху і розвитку людьми, за теоретичність теми і за те, що я осмілюсь вас „агітувати“ за теорію.

Справа в тому, що в більшості наших письменників є недооцінка і брак теоретично-філософської освіти взагалі і в галузі літературної теорії зокрема, що в більшості письменників відсутній активний інтерес до марксистської філософії, до теоретичної боротьби, до мистецької теоретичної боротьби зокрема. Помічається якесь, сказати б, письменницьке „ну-трочванство“, що веде до нехтування бойових теоретичних і практичних проблем мистецтва, з-поміж яких тепер найактуальніша проблема стилю.

Не сказав би я, що такий теоретичний нігілізм є суто плужанська риса. Зовсім ін. Недавно на сторінці Харківської Вечірньої Робітничої газети Петро Панч із зворушливою наївністю заявив, що питання стилю не важне, бо, мовляв, першу-ліпшу ідеологію можна оформити у всякому стилі. Теоретична невинність і криштально-наївна незайманість цього твердження очевидна.

Ленін з усією силою свого темпераменту нападав на тих, хто нехтував теорією у своїй практичній політичній, господарчій, чи культурній роботі. Він викинув гасло, що за

керівництво в дімусить бути теорія. Хто читає партійні газети, той бачить, як бореться компартія за просування теорії в партійні маси. Говорити про це багато тут, на з'їзді письменників, якось навіть ніяково. Бо коли партія вимагає теоретичної освіти від партійця низовика, колгоспного, районного робітника, то які ж вимоги треба ставити в цій галузі перед письменником, за яким ще й досі зберігається слава ідеолога, учителя, освіченого культурного передовика своєї класи? Широка філософська, соціально-економічна, політична освіта, універсальна ерудиція, володіння діалектичним матеріалізмом — все це невід'ємні ознаки справжнього пролетарського письменника. А є ще ж ціла спеціальна літераторська галузь — теорія і методологія літератури.

Майже всі великі художники, що творили стиль своєї класи, філософськи усвідомлювали свою художню роботу, теоретично угрунтовували її. Натуралістичний маніфест Золя, листи Фльобера, висловлювання Пушкіна, статті Толстого, Гете, ціла теоретично розроблена поетика символістів, нарешті теоретичні бої російських футуристів — це, товариші, друга, неодмінна й славна сторона медалі всякої не провінційальної літератури. Характерно, що боротьба за пролетарську літературу, зріст цієї літератури в Росії супроводяться палкими теоретичними боями.

Ми, на жаль, мало чим можемо похвалитись щодо цього як в нашому минулому, так і тепер. Серед письменників-класиків української літератури, що виявили інтерес до теорії, ми можемо назвати хіба одного Франка, автора багатьох літературознавчих праць і письменника, що угрунтував свою натуралістичну поетику теоретично. З небагатьох письменників, що теоретично усвідомлювали свою художню роботу, можна назвати ще Нечуя, Коцюбинського, та ще кілька імен. Можна сказати, що кожна велика література мала свою велику літературну теорію і критику.

„Перші хоробрі“ тому може й змогли стати фундаторами української літератури, що були літературно кваліфіковані, тобто теоретично усвідомлювали свої художні завдання. Навіть дев'ятнадцятилітній Чумак і філософськи й теоретично (з боку теорії літератури) незрівняно вище стояв

від більшості сучасних поетів. Він визначав філософію, історію, культуру і,рім того, поетику, оту теорію і методологію літератури. Без цього теоретичного розмаху він не зміг би дати свого „Заспіву“, не зміг би стати засновником нової літератури.

Без широкої теоретичної роботи не можна у всю глибочінь виявити своїх художньо-мистецьких позицій. І мені здається, що коли в цій самій залі 1928 року на відомому літературному диспуті Микола Олексійович Скрипник настирливо й терпляче пояснював доконечність художньо-мистецького самовизначення письменника й письменницьких організацій,— то він мав на увазі саме цей бік справи. „Дозвольте,— говорив тоді т. Скрипник — подати заклик до художнього визначення, до того, щоб шукати нових шляхів художніх, не застигнути на старому змертвілому. Знову повторюю: літературно-мистецька диференція серед наших „письменників“ заходиться в стані примітивному“. І коли т. Скрипник ставив питання, про що ж цей примітивізм свідчить, то відповідав: „тут можна й треба зробити такі висновки: перший — наша література ще не вийшла фактично з фази примітивного напівпровінційального існування“.

Ці пророчисті слова багато чого дають зрозуміти в нашій літературній дійсності. І насамперед вони диктують висновок про всебічну кваліфікацію письменника, отже неодмінно й про його загальну й зокрема літературну теоретичну освіту.

СТИЛЬ — СТРИЖНЕВЕ ПОЛОЖЕННЯ МАРКСІВСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА І ПРАКТИЧНЕ ГАСЛО ПИСЬ- МЕННИКА

Щож треба розуміти під цим гаслом теорії літературної освіти? Чи не вивчення за шкільними підручниками, хоча б того самого Томашевського, теорії літератури, чи не учбу в класиків? Чи не вивчення стилістики, мови і т. д., і т. ін?

І да, і ні. Да — тому, що ця елементарна художня грамотність так звана художня абетка абсолютно необхідна, бо вона є перша елементарна передумова взагалі письменства. Цієї абеткової художньої грамотності може бути досить для того, щоб писати „пристойні“ повісті під Нечуя, чи

під Толстого, повісті з темою, і з сюжетом, і з композицією, але не досить для того, щоб створити нове, пролетарське мистецтво.

Правда, нам і такої грамотности бракує. Більше того, нам бракує часом тієї письменности, що її дістають в лікнепах. Утримаюсь від спокусливих і скандальних ілюстрацій цього твердження.

Перейду далі. Чому ми під гаслами теоретичної освіти не розуміємо тільки художньої, не лікнепівської, а художньої абетки? А тому, що перед нашою пролетарсько-селянською літературою стоять завдання куди ширші. Ми творимо нову літературу нової класи, а це значить, що ми маємо творити новий стиль, і зрозуміло, новими методами, а не старими, буржуазними. І коли критик Беспалов у журналі „Печать и революция“ (№ 9, 1929 р.) викидає парадоксальне гасло „Против грамотности“, то ми його цілком розуміємо. Ми мусимо повстати проти грамотности, як єдиного і кінцевого критерію нашої роботи. Беспалов цілком вірно говорить, що головна проблема нашого часу — це проблема художньої методи, що для того, щоб цю методу виробити, треба перемогти плазкий емпіризм у літературі, треба перемогти отой грамотний виклад подій, треба перемогти погляд на літературу, як на учбу грамоти в класиків. „Те, що в літературі тепер мало художніх винаходів,— пише Беспалов,— це ознака не поголовної її кризи, а кризи старих жанрів і старих метод творчости. У нас занадто мало працюють над методою художньої творчости“. „Опис у мистецтві ще не є мистецтво. Засвоєння художньої грамотности ще не є будівництво нової літератури, хоча й доконечна її передумова. Учба в класиків, жива людина, наївний реалізм — лише перші букви художньої абетки. Елементарна художня грамотність не є критерій істини“.

Отже, товариші, стиль, що його складовою частиною є художня метода,—це є ударне й кардинальне завдання пролетарсько-селянської літератури. Збудувати свій оригінальний класовий пролетарський стиль, це значить збудувати свою справжню літературу, це значить утворити величну епоху в мистецтві, що була б гідна епохи пролетарських

революцій. Не дивно, отже, що навколо проблеми стилю за останній час схрестилися шаблі всіх мистецьких і літературних груп.

Проблему стилю в марксівському літературознавстві чи не вперше на всю широчінь і глибочінь поставив Фріче. Це було на початку нашого реконструктивного періоду, коли в літературі від суперечок про можливість пролетарської літератури перейшли до практичного творення її.

Що ж таке стиль? Який зміст ми вкладаємо в цей місткий, як гумовий мішок, термін? Значення слова „стиль“ протягом віків безліч разів мінялось, кожного разу набираючи іншого змісту. В обивательському вжитку слово стиль часто означає маніру, склад, штиб, просто сукупність рис, моду, звичку — і що хочете. Треба сказати, що обивательська поведінка із цим словом завелася і в літературі. Його безпардонно вживають у найрізноманітніших значеннях. Через те поруч з реалістичним, романтичним, імпресіоністичним і т. д. стилем ви можете вчитати ще про епічний і про ліричний стиль, про науковий стиль, про строго-витриманий стиль...

Плутанина з цим терміном неймовірна. Майже до останнього часу під стилем в нашій марксівській літературній критиці розуміли форму твору, його суто-художні ознаки.

Відомо, що марксистичні соціологи, економісти, визначаючи різні соціально-економічні шаблі розвитку людського суспільства, теж оперують поняттям стилю. Відома блискуча Марксова характеристика стилю февдальної доби. Це стиль доби, стиль суспільних формацій, стиль, що кладе своє тавро на всі прояви суспільного життя. Як правильно зауважив Фріче, таке широке поняття стилю для літератора мало важить. Нам треба визначити стиль, як явище літературне, стиль лише однієї з надбудов.

За останніми досягненнями марксистського літературознавства стиль розуміють, як вияз організації класової художньої свідомості, як соціально закономірне явище, в якому індивідуальне виявляється в загальному, а загальне в індивідуальному. Літературний стиль є суго історичне-конкретне явище, що становить собою міцну органічну єдність всіх складових частин твору, єдність змісту й форми,

едність всіх ідеологічних чинників (як от тематика, образи, емоційна цілеспрямованість) і технологічних (композиція, лексика, вид твору і таке інше). Стиль, виявляючи підхід художника до дійсності, становить собою один із виразів класової психології і класової боротьби.

Але неправильно змішувати стиль у такому загальному його визначенні стиль класи, з варіаціями єдиного класового стилю, з отими „ізмами“, що їх завжди буває багато як на початку якоїсь епохи, коли приходить нова класа творити своє життя, свій стиль у мистецтві, так і під час занепаду класи, коли мистецтво і стиль даної соціальної групи разом із соціальним занепадом свого творця розпадається на безліч „ізмів“. Класовий стиль має багато своїх течій, течію і створюється він, з одного боку, у внутрішній боротьбі цих течій і течію, а з другого боку — в боротьбі з класово-чужими стилями.

Не треба з бувати, що варіації єдиного стилю, оті „ізми“ мають свої більш чи менш яскраві ідеологічні відтінки і на цьому ґрунті борються. Та водночас треба сказати, що невірно роблять ті товариші, що вважають боротьбу пролетарських стилевих течію за яскравий ідеологічний вираз боротьби цілих клас, цілих класових стилів, бо ж і самий пролетарський стиль у мистецтві лише перебуває в стадії свого становлення, в стадії окремих стилевих течію, з-поміж яких у майбутньому переможе якась домінуюча стилева течія, як найбільш відповідна психоідеології революційного пролетаріату.

Хоч і які загальні наведені вище формулювання поняття стилю, хоч і як багато в них ще неясного, але вони незмірно вище стоять за ті кустарні визначення стилю, що й досі курсують в наших полемічних і неполемічних критичних працях. І коли, наприклад, Коваленко Б. визначає „стиль, як синтезу ідеології і формальних прийомів“, то він забуває про такий надзвичайно важливий у художній творчості момент, як класова психіка. Коли ж визначають стиль як „психоідеологію доби“, то випускають з уваги всю складну структуру поняття стилю, і насамперед його технологію. Повторювати одно тільки те, що стиль є ідеологія та ідеологія,—це ще не значить робити велику послугу марк-

систському літературознавству. Зводити стиль, до однієї ідеології, тобто до світогляду,— значить заперечувати глибоке соціально-економічне коріння мистецтва в суспільстві і надавати занадто багато ролі волі самого митця. Це стане нам цілком ясно, якщо ми зрозуміємо, що в стилі виявляється характер мистецтва цілої доби, що стиль виявляє класову психоідеологію, що стиль є дитина даної соціально-економічної доби. І якщо це так, то тисячу раз прав був Ленін, коли писав: „Пролетарская культура не является выскочившей неизвестно откуда, не является выдумкой людей, которые называют себя специалистами по пролетарской культуре. Это сплошной вздор“ (твори т. XVII 3 7 стр.). І цілком слушно. З. Ціммер у своїй цікавій статті¹ про архітектурні стилі пиш про два головні корні розвитку стилю: соціальну структуру суспільства, що зроджує певні суспільні потреби, і техніку в ширшому розумінні цього слова, що включає в себе художню вміст і досвід. Але ці два корні одночасно є корнями й інших суспільних ідеологій. Отже, за Ціммером, стиль та ідеологія є рівні брати, що виростають із спільного соціального ґрунту. В цій трохи небезпечній теорії є своя правильна думка про глибоку соціальну детермінованість стилеутворень. І ми розуміємо автора, коли він, гостро засуджуючи спроби з світогляду з ідеології лише будувати стиль, називає ці спроби „божевільним філософствуванням, „намаганням“ перетворити мистецтво в безглузду гру ідіота“². Теорія Ціммера небезпечна і не може бути прийнята нами в цілому тому, що вона не доводить до кінця, і може припустити до хибних тлумачень, як от, наприклад, до твердження про безпосереднє економічне коріння мистецтва. А тимчасом ми не маємо жодних підстав відкидати стару плеханівську істину про абсурдність безпосередньо-економічного з'ясування фактів мистецтва. Отже, з одного боку не ідеологія, не світогляд, а з другого боку „не економіка безпосередньо, а класова психологія є тим началом, що з невідразною неминучістю організує всі компоненти

¹ З. Ціммер. „Мировоззрение и формы стиля“. Вестник Ком. Академии. 1923. кн. 4.362 — 371.

² *ibid.* ст. 371.

літературних творів — тематику, образи, жанрову композицію, словесну оболонку і т. інш., в одно органічне ціле”².

В своїх блискучих начерках соціологічної поетики В. Фріче намагає вже основні закони марксистського вчення про стиль:

1-й закон диференціації — кожний класовий стиль розпадається на „ізми“, включає в себе ряд стильових різновидностей.

2-й закон формування стилів і жанрів: а) закон наслідування, в) закон протиставлення, с) закон трансформації літературного стилю під впливом стилю іншої класи.

3-й закон діалектики і внутрішньої закономірності стилів. Стилї можуть розвиватись еволюційно і скачками.

Всі ці закони, як ми вже вище підкреслювали, детерміновані класовою психологією, вони не іманентні.

В чому ж полягає наукове і практичне значення теорії стилів? Які вигоди дістане від неї марксистська літературна наука і письменник?

Поперше, соціологічна поетика, теорія стилів вперше дає можливість реально поставити завдання створення історії літератури, як справжньої науки. Варто нам поглянути тільки, що робиться в цій галузі на терені української літератури, щоб побачити жахливу кризу історії літератури, як науки. Я не кажу про такі „історії“ народницького типу, як Єфремівські нариси, що може були б цінні для нас своєю фактичною номенклатурою, як би ця номенклатура не була вкрита товстим шаром гливого психологізму й суб'єктивного ворожого нам соціологізму. Наука й істина в тій буржуазній Єфремівській публіцистиці й не ночувала. Грушевський у своїй многотомній історії української літератури робить спробу дати вичерпні фактичні матеріали до цієї історії. Але його наука кінчається там, де він од інвентарного й історичного опису фактів переходить до їх глибокої систематизації й тлумачення. Перша на Україні спроба марксистської історії української літератури т. Коряка на такому тлі безумовно становить собою великої ваги факт, але саме на цій, ще не

² Фріче — „Наша перша задача“.

скінченій правда, праці ми яскраво бачимо кризу історії літератури. В т. Коряка чимало є огріхів, чимало механічного поєднання політекономії й істмату з до-марксистськими літературними визначеннями.

Очевидно тут неминуча колосальна колективна робота марксистів-літературознавців і насамперед новий марксистський підхід до завдання. Цей підхід і дає нам соціологічна поетика, або теорія стилів.

В. Фріче дає прекрасну формулювку цих задач в галузі історії літератури: „Первая и насущная задача, стоящая перед современным литературоведением, заключается поэтому в том, чтобы пересмотреть и заново изучить творчество почти всех писателей русских и западных, включая в рассмотрение и второстепенных („массовая продукция“), под указанным углом зрения, как стиливые образования, закономерно обусловленные во всех своих частях психоидеологией класса или внутриклассовой группы на фоне определенных производственно-экономических формаций.

Так підготуємо ми матеріал для побудови історії літератури, которая будет вместе с тем и исторической поэтикой (и наоборот, в виде истории литературных (поэтических) стилей в их борьбе и в их смене, как стилей, борющихся и сменяющих друг друга классов и внутриклассовых групп“¹.

Дати історію боротьби стилів — це значить показати на новому надзвичайно цікавому матеріалі і в надзвичайно оригінальних і складних формах історію боротьби класів.

Як бачите, завдання грандіозне, і ясно, що це завдання може виконати лише все наше марксистське інтернаціональне літературознавство.

Але ясно, що історія нас цікавить лише як досвід минулого, який можна використати для сучасного. Історія й соціологія стилів — це основа наукової критики, це підмога в роботі самого письменника, який тільки через студіювання культурної спадщини, через студіювання літературних стилів окремих епох і письменників може свідомо підійти до своєї

¹ Ibid. стр. 7.

задачі — створити свій новий стиль. Отже, друге величезне значіння марксівської теорії стилів — це те, що вона є надійний керунок для нашої практики, для нашого критика й письменника.

Теорія стилю примушує нас побачити в іншому світі і проблему нашої художньої платформи. З погляду соціологічної поетики (теорії стилів) наша платформа застаріла і, вибачте за самокритику, в деяких пунктах на сьогодні виглядає не зовсім грамотно. Це й зрозуміло, і нічого тут страшного нема. Літературна наука, як і життя, йде вперед, а платформа наша і досі стоїть на точці 1923-го року, втрачаючи через це в значній мірі свою функцію теоретичної платформи для практичної й творчої роботи плужан, що від життя не відстали і далеко пішли вперед. Тут треба признатись, що теорія і критика „Плуга“ ввесь час відставали від його практики і що це відставання на сьогодні може перетворитися в кризу.

Що й казати, стара платформа „Плуга“ має в собі багато цінних на сьогодні тверджень, не говорячи вже про те, що свого часу вона створила цілий історичний етап в літературному житті України. Такі, наприклад, твердження про антитезу старої селянської народницької літератури, що йшла на поводу в буржуазії, і нової пролетарсько-селянської літератури, про класовість мистецтва, про завдання боротьби з буржуазними літературними течіями, що на той час дуже загрожували (та й тепер загрожують) молодим паросткам пролетарської літератури. Нарешті, цілком цінні й слухні на сьогодні є твердження старої нашої платформи про пролетарську соціалістичну цілеспрямованість селянської літератури „Плуга“, про пролетарську ідеологію, як потрібну умову творчості селянського революційного письменника. Стара платформа правильно розглядала творчість „плужан“, як частину загально-пролетарської літератури.

Проте, на сьогодні, як це визнав передз'їздівський пленум ЦК „Плуга“, наша художня платформа багато де в чому застаріла. Її треба підновити. Поперше, не досить уже в реконструктивну добу говорити взагалі про „організацію психіки й свідомості широких селянських мас і сільської інтелігенції в дусі пролетарської революції“. Це для нашого

часу загостреної класової боротьби на селі — вже загальні фрази. Активне втручання в класову боротьбу за колективізацію і соціалістичну реконструкцію сільського господарства — ось тепер наше гасло. На сьогодні, коли стоїть завдання ліквідації глитайні, як класи, класові водорозділи на селі стали чіткіші і глибші, ніж будьколи. Цілком ясно, що все це кардинально впливає і на наші літературні позиції.

Недостатні тепер для нас і суто мистецькі визначення та формулювання старої платформи. В старій платформі досить механічно трактується проблема змісту й форми. Там зроблено особливий наголос на приматі змісту над формою. В період, коли наша пролетарська література ще лише вибруньковувалась і мусила безпосередньо „позичати“ в буржуазії форму „на прокат“, бо своєї ніколи було творити, та й сил ще не було, тоді цей наголос був слушний і політично мудрий. Але на сьогодні, коли ми ставимо в практичній площині проблему пролетарського стилю, тобто цілковитої незалежності від буржуазної літератури, навіть і в галузі форми, на сьогодні твердження про примат змісту не таке вже політично актуальне. Натомість стрункий монізм соціологічної поетики, теорії стилю мусить пройняти всі наші літературознавчі й художні прагнення та побудови. Це диктує нам і величезний зріст вимог читача до нашої літератури. Твори мусять бути читабельні, тобто високо художні. Тут проблема художньої організації матеріялу, проблема форми стає така ж пекуча, як і проблема змісту; кожен письменник мусить знайти ту формулу, при якій ідеологічні й технологічні елементи твору дали б міцну реакцію на нове органічне з'єднання, нову річ, що його ми називаємо художнім твором, літературою, стилем. І тому всі оті випадкові пакти старої платформи, що, будучи механічно відірвані від ідеологічних пактів документу, говорять про форму, про образи, про ритм та інші більш чи менш важливі суто-мистецькі компоненти твору, майже всі вони застаріли. Власне не так застаріли вони самі по собі, як застаріла та система (по суті — безсистемність), в яку вони зведені. Тепер ми ставимо проблему стилю, як універсальну проблему нашої літератури, як проблему,

висловлюючись метафорично, реконструкції художнього і критичного пролетарського господарства. Тут проситься одно порівняння з галузі будівельної. Ми одібрали старі капіталістичні й дворянські будівлі (фабрики, палаци, особняки і т. інш.) і наповнювали ці старі будівельні форми новим змістом: новим виробничим соціалістичним процесом, новими людьми, новим апаратом і т. д. І от прийшла реконструктивна доба, коли пролетаріят змушений творити і нову форму. Ми тепер будуємо не тільки нові фабрики, нові електростанції нові форми господарчо-енергетичних комбінатів, не тільки нові урядові й житлові споруди, що своєю новою формою мусять відповідати новому змістові. Ми будуємо нові форми людських селищ — соціалістичні міста. І дивна річ — ми бачимо, як форма стає змістом і навпаки зміст стає формою нашої роботи, в цілковитій згоді з словами геніального філософа Гегеля, який казав: „таким чином форма є зміст, а в своїй розвиненій визначеності є закон явищ“¹ І далі: „зміст є ні що інше, як перехід змісту в форму. Цей перехід є одно з найважливіших визначень“. (Там само ст. 224). Не може бути безформених творів. Можуть бути і багато таких творів без належної форми. Гегель очевидно був прав, коли говорив, що „твір мистецтва, якому бракує належної форми, саме через це не є справжній, тобто істинний твір мистецтва, і для художника, як такого, кепське виправдання, якщо кажуть, що своїм змістом його твори гарні (або навіть чудові), але їм бракує належної форми. Лише ті твори мистецтва, в яких зміст і форма тожні, становлять собою справжні твори мистецтва“. (Там само ст. 225).

Стара платформа „Плуга“ за перших часів, коли тільки випинались з-під селянської чорноземної цілини перші пагініці революційної селянської літератури, мусила була миритись з браком належної форми. На сьогодні це треба відкинути. І це входить в завдання створення нового стилю.

Отже ясно: в частині, що трактує художні завдання, нашу платформу треба переробити. Проблема стилю, як

¹ Гегель. Соч. т. I. Енциклопедія філософських наук, ч. I (Логика ст. 223).

проблема моністичного розуміння літературного процесу, як проблема ідеологічна й мистецько-технологічна, мусить по-сісти чільне місце в нашій платформі.

БОРОТЬБА НАВКОЛО ПРОБЛЕМИ СТИЛЮ

Перейдімо тепер до третьої частини нашої теми — стислого і побіжного огляду тієї полемічної боротьби, що то-читься навколо проблеми стилю в критиці і літературній науці та й серед самих письменників. Тут треба одразу сказати, що в нас на Україні ми в цій галузі маємо дуже мало. Майже нічого. В Росії, навпаки, головна увага кому-ністичної критики й письменницьких організацій зосере-джена на питаннях стилю, творчої методи тощо. Варто лише згадати таку різючу паралель, як от Київська і Мос-ковська „Літературні газети“. Коли московська „Літера-турна газета“ становить собою цікавий бойовий диску-сійний листок з найпекучіших питань стилю і творчої методи, то київська „Літературна газета“ скніє в тупій і бездарній груповій гризні, ставши рупором безграмотности, вульгаризаторства й літературного горлохватства.

Отже не дивно, що нам цікавіше тепер зупинитись на російських матеріялах, хоч побіжно ми зупинимось й на українських матеріялах.

Поминаю зараз теоретичні позиції попутницьких угрупу-вань, як от „Перевал“, формалісти і навіть лефи, рефи та інші „ефи“. На сьогодні більшість з них під натиском ко-муністичної критики здають не тільки свої позиції органі-заційні, а й теоретичні, як от лефи та конструктивісти, або ж втрачають усілякий громадський капітал і довір'я, оста-точно компромітуючи себе, як от „Перевал“.

Нас найбільше цікавить та дискусія з творчих питань, що точиться всередині самих пролетарських організацій і угруповань, бо ця дискусія найближче підхо-дить до практичного завдання творення пролетарського стилю, пролетарської літератури і є найплodотворніша.

Пролетарські літературні сили Росії майже всі консолі-довані тепер у двох літературних організаціях, „РАПП“ і „КУЗНИЦА“, що обидві провадять запеклу і поки що бе-зуспільну полеміку про злиття в одну організацію. РАПП

цілком справедливо вважається за основну організацію російської пролетарської літератури.

Але в дискусії з творчих питань в російській пролетлітературі виявляється не два напрямки відповідно двом основним організаціям, а кілька. Так всередині РАПП'у ми маємо щонайменше дві творчих течії, що кожна з них захищає свою художню методу, свої принципи твердження щодо стилю. Така розбіжність і диференціація за теоретично-мистецькими ознаками, диференціація, що відбувається на одній ідеологічній і політичній платформі РАПП'у, на одних програмових засадах комуністичної партії, корисна. Лише через напружену теоретично-мистецьку боротьбу, що примушує і письменника і критика напружуватись у роботі і пильніше перевіряти свої творчі засади, лежить шлях до створення пролетарського стилю. Треба лише стежити за тим, щоб ця боротьба не перетворювалась на політиканство й гризню і не послаблювала таким чином загального комуністичного пролетарського фронту в літературі, про що Ц. О. „Правда“ вже попереджав РАПП у спеціальній статті. Тут треба пам'ятати слова Леніна, який писав, що:

„литературное дело всего менее поддается механическому сравнению, нивелированию, господству большинства над меньшинством. Споры нет, в этом деле безусловно необходимо обеспечение большего простора личной инициативе, индивидуальным склонностям, простора мысли и фантазии, форме и содержанию“.

Так от, в основній пролетарській літературній організації РАПП змагаються дві головних течії: група налітпостівців, група Беспалова-Безименського (критичні сили якої згуртовані в літературно-критичній секції Комакадемії та навколо журналу „Печать и революция“; група ця оформилася в організацію „Літфронт“).

Найяскравіше себе здекларували і в художній практиці і теоретично налітпостівці. Поруч із низкою видатних художніх творів, як от „Разгром“, „Коммисары“, „Тихий Дон“ і т. інш. вони випустили вже два теоретично-полемічних збірники „Творческие пути пролетарской литературы“, не говорячи вже про те, що двохтижневий журнал „На литературном посту“ є невгамовним рупором їхньої критичної

роботи. Коли такі творчі досягнення налітпостівців, як „Разгром“ Фадеева, є вже загально визнані і незаперечні, то ще треба визнати за цією бойовою групою і її чималі заслуги в боротьбі за „право на існування“ пролетарської літератури хоч би проти того самого Воронського, Троцького тощо. Боротьба з ідеалістично-буржуазними літературними течіями, намагання зв'язати літературний процес як найщільніше з цілим процесом соціалістичного будівництва — все це заслуги налітпостівців.

Проте, коли глибше й ширше постала проблема стилю, проблема творчої методи пролетарської літератури, коли виникла потреба поглибити й розробити детальніше позитивну програму пролетарської поетики, налітпостівці, маючи не досить глибоку філософську й теоретично-літературну кваліфікацію і до того ж ще й кваплячись із висновками, наробили чимало помилок, за які їх „криють“ і від частини яких вони подекуди навіть уже потроху й відмовляються.

Невірне є насамперед налітпостівське гасло психологічного реалізму як основної художньої методи, як стовпового шляху пролетарської літератури. Як конкретизують налітпостівці це загальне твердження, на чому базують його?

Насамперед вони вважають, що мистецтво (та й наука) має єдине головне завдання — зривати машкари з дійсності. Знаряддя для цього є безпосереднє вражіння, що є нібито специфічною ознакою лише художника. Звичайні смертні люди мають про світ лише міщанську уяву. Один із вождів налітпостовства, Лібедінський, так і пише:

„Наше житейское представление о мире неверно, ... мир не таков, каким он нам представляется в обыденной жизни“. Відділя легко дійти до переоцінки особливої ролі художника, до трухляво-старої ідеалістичної антитези — герой і натовп.

Але припустімо, що художник дійсно має цю таємничу психічну перевагу над усіма іншими людьми, має це вміння діставати й передавати безпосередні вражіння. Що ж це йому дає? Чи справді безпосереднє вражіння є критерій художньої істини? Воронський, наприклад, у цьому певний, при чому Воронський ставить усі точки над „і“ і каже, що

найбільш безпосередні вражіння має дитина і тому справжній письменник підчас творчості мислить по-дитячому. Лібедінський скочується до ідеалістичної позиції Воронського, коли ідеалізує пізнавальні здібності дитини і пише так: „Несомненно одно, что у ребенка непосредственны все его отношения к жизни. В этом смысле все непосредственные впечатления похожи на детские впечатления своей наивной наблюдательной правдивостью. В этом смысле великий художник возвращается и возвращает воспринявшего произведение искусства к детскости восприятия“.

Лібедінському справедливо зауважили, що в дітей якраз найбільше безгрунтової фантазії і плутаних уяв про речі, що теорія „безпосереднього вражіння“ ігнорує елементарні закони психофізіології, яка каже нам, що безпосередніх вражіннь зовсім нема, бо вони опосередковуються через наш попередній досвід, через нашу свідомість.

Лібедінський від імені всієї групи визначає мистецтво, як засіб пізнання життя, але знанням мистецтва він вважає лише таке, що набувається шляхом „безпосередніх вражіннь“. Ця інтуїтивістсько-бергсоніанська ідеалістика нічого спільного не має з марксистським визначенням Плеханова, який вважав, що мистецтво є мислення образами, який підкреслював щільний зв'язок раціональних і емоційальних елементів у мистецтві і говорив, що емоція в художньому творі сприймається все ж таки через свідомість, і що через художні образи не тільки почуття та оті пак „безпосередні вражіння“, а й думка передається.

Так само „взяла на багнети“ марксистська критика і гасло „живої людини“. Товариші налітпостівці викинули це гасло в боротьбі проти схематизму і поверховости, що загрожували свого часу творчості письменників. Але вони не помітили, що наробили цим гаслом багато помилок. Неправильне гасло „живої людини“ з'явилося у наслідок неправильного визначення завдань літератури, воно зв'язане з невірною теорією зривання машкар і „безпосередніх вражіннь“. Ленін гозорив, що „свідомість не лише відображає дійсність, а й творить її“. (Лен. збірник, IX). Гасло „живої людини“ саме по собі пасивне: покажи, мов, об'єктивно те, що є. Але цього ж цілком не досить. Художник не тільки

повинен пасивно відображати живу людину, а й творити її, переробляти. Бо сьогоднішня людина вже не та, що вчорашня. Отже, слушно критика закидає теорії „живої людини“ статизм. Інші зауваження сходяться до того, що гасло „живої людини“ по суті є безпартійне, аполітичне гасло, що воно може однаково майоріти (і майоріло) й на прапорах буржуазної літератури і що таким чином воно не відмежовує пролетарську літературу від буржуазної. Справді, гасло „живої людини“ фактично „ісповідують“ і деякі попутники, зокрема група „Перевал“.

Далі, це гасло дуже обмежує те коло класиків, в яких ми можемо вчитись, воно кличе вчитись лише в класиків психологічного реалізму, тоді як ми можемо взяти багато більшу науку від Рабле, Свіфта, Гатне, Гете, Вольтера, Гоголя, Грібєєдова, Золя та інших багатьох класиків, що були справді в авангарді соціального поступу. Нарешті гасло „живої людини“ відіграло чималу роль і в тому, що воно відтягало письменника від завдання показати реальні суспільні взаємини. Гасло „живої людини“ сприяє тому, що в нас плодиться сімейно-побутовий роман. Причому поскільки письменникові найлегше бачити і змалювати цю людину не на виробництві, а в сімейних обставинах (та до того ж і святі класики так робили), то він і спускається в це міщанське болотце, до половової проблеми, до біології, до психологічного копірсання і сімейно-побутових колізій. Цим позначені як „Визволення“ Копиленка, так і „Роман Міжгір'я“ Івана Ле. Копиленко, наприклад, прекрасну і грандіозну тему радянського винахідництва і робітничого винахідника потопив у брудній біологічно-побутовій білизні „живих людей“. Те саме сталося і з „Рождением героя“ Лібедінського.

Для селянського письменника, що має справи з надзвичайно-складним психоідеологічним матеріалом, гасло „живої людини“ згубне. Воно веде до втрати класової лінії художника. Саме на селянській тематиці найширші наслідки дало це гасло.

З цими запереченнями, що я їх навів, і виступали проти налітпостівців головним чином критики з Ком. академії та з журналу „Печать и революция“. Серед письменників сюди

належить між іншим Безименський. Ця група робить наголос на тому, що треба поширити коло класиків, у яких треба вчитись. Особливо вони наполягають на політичному, філософському, „утопійному“, виробничому жанрах. Кличуть учитися не в психологів Толстого і Достоевського, а в Гайне, Грібєєдова, Чернишевського, Вольтера. Пасеїзмові психологічної методи вони протиставляють актуальність і дійовість, ударність мистецького твору. Вони заявляють, що неможна приймати так званий реалізм і цілком лаяти і відкидати романтизм.

„Выстрел“ Безименського до деякої міри ілюструє позиції цієї групи. Головна небезпека її в тому, що, в намаганні змінити дійсність, розкритикувати її хибні сторони, письменник може відірватись від основного фарватеру будівництва і нашкодити йому. В п'єсі „Выстрел“ є схожі хибі, але в основному її визнали за пролетарський і актуальний твір.

Не буду зупинятися на конструктивістах і лефах, що почувують дрібнобуржуазну інтелігентську природу своїх позицій і через те хочуть якось перешикуватись. Перейду до „Кузницы“.

„Кузница“ посідає в Росії приблизно таке місце, як у нас — „Пролітфронт“. Приблизно, підкреслюю, бо „Кузница“ має ті переваги, що основний її творчий кістяк становлять старі робітники, пролетарі від станка. Налітпостівці даремно називають „кузнеців“ старичками, які зі своїм застарілим романтизмом ніби то мусять уступити місце „реалістичній молоді“. Це досить сильна і з великим „стажем“ художня група.

Теоретично-стильові позиції „Кузницы“ дуже неясні. Вона нібито за якийсь романтизм, але ніде не каже ясно — за який саме. І коли налітпостівці прикриваються Леніновою фразою (із статті про Толстого): „с одной стороны самый трезвый реализм, срывание всех и всяческих масок, с другой стороны...“, то „Кузнецы“ й собі не відстають і цитують теж Леніна: „Революционер обязан мечтать, если он не безнадежный филистер“. „Кузнецы“ ще посилено орудують авторитетом Горького, думки якого про стилі вони й справді беруть на основу. Горький стоїть за синтезу реалізму й

романтизму. „Вчера пришел в жизнь новый человек, он себя не видит, он хочет с бы узнать, он хочет, чтобы литература его отразила, и литература должна это сделать. Какими путями? Я думаю, необходимо совмещение реализма с романтикой. Не реалист, не романтик, а и реалист и романтик, как бы две ипостаси единого существа“.

Ховаючись за досить широку літературну сину Горького, „Кузнецы“ й собі заявляють в проєкті своєї декларації: „Мы определяем реализм-романтизм, как энергию борьбы и действия класса“. В цьому визначенні стільки ж конкретної істини, як і в налітпостівському ототожненні пролетарського реалізму з діалектичним матеріалізмом. Далі „Кузнецы“ захищають так званий пролетарський романтизм. „Пролетарський романтизм,— пишуть вони у тому ж проєкті своєї декларації,—не идеализация прошлого, не отвлечение настоящего, а реальный образ будущего, раскрывающийся в динамике настоящего. Это ленинский реализм революционной мечты, отрицающий узкое филистерское делчество. Пролетарский реализм-романтизм — это ленинский большевизм“.

Як бачимо, „Кузнецы“ на фрази не скупляться, але якогось конкретного змісту за тими фразами трудно знайти, хоч їхня творчість іноді дає яскраві зразки такого „романтизму-реалізму“. За такі твори вони вважають „Цемент“ Гладкова, „Железный поток“ Серафимовича, який, правда, не належить до організації „Кузнецы“. Останнього часу взаємини між РАПП'ом „Кузницею“ загострились неймовірно і набирають, очевидно, вже позалітературного характеру, поскільки загальна думка така, що більшість членів „Кузницы“ своєю ідеологією і творчістю можуть належати до РАПП'у.

Очевидно, правильно сказав тут у своєму привітальному слові один товариш з Росії, що боротьба РАПП'у і „Кузницы“—не завжди творче змагання за пролетарський стиль, а переходить у шкідливі для пролетарського літературного фронту чвари двох пролеторганізацій.

А що ж робиться щодо стилю в нас, на Україні? На Україні теоретична боротьба навколо проблеми стилю надзвичайно слаба, і таке потрібне наукове розроблення її

майже зовсім відсутнє. Коли в РСФРР ми маємо хоч кілька груп, пролетарських груп, об'єднаних по напрямках стильових шукань, то в нас справа багато гірша.

Я не говорю, товариші, за попутницькі організації, як от, приміром „Нова Генерація“ і „Техномистецька група А“. Їхні принципові погляди на мистецтво, як антимарксистські, ми в корні відкидаємо і на цьому діловому з'їзді ми навіть не вважаємо за потрібне серйозно з ними полемізувати. Просто ніколи. Та й справді. Ми визнаємо за українським футуризмом його історичну заслугу щодо деструкції буржуазного мистецтва, хоч вважаємо, що ця заслуга не така велика і далеко не одним їм належить, як думають самі комунальці. Але ми не маємо жодних підстав вважати футуристів за робітників комуністичної культури, коли вони свою деструкцію ще й досі застосовують до... мистецтва пролетарського, зокрема й до „Плуга“.

Техномистецька група „А“, як виявив тут і виступ Слісаренка, теж, очевидно, далеко від марксистської постановки проблеми стилю. Ремісництво, техніцизм, ставлення до мистецької справи як до станка, що видушує з науки й техніки, з культури солодкий і приємний напій для відпочинку — це характерне для них. Треба погодитися з тим, що мистецтво мусить прислужитись, між іншим і для розваги і для відпочинку. Але ж тільки „між іншим“, а головна ж роля мистецтва — це роля чинника нашого будівництва, нашої класової боротьби. Це ж ясно. І тому із спеціально-інтелектуальним настановленням групи „А“ ми не погоджуємося. А втім, про групу „А“, як таку, ще рано говорити, вона себе ще не виявила.

Що сказати, товариші, про теоретичні стильові позиції двох пролетарських організацій: ВУСППу і Пролітфронту? На мою думку, не зважаючи на той позірний галас, що ми чуємо, чітких мистецьких позицій та ще й теоретично-визначених, тут трудно знайти. Їх нема. Спершу здавалось, що ми маємо з одного боку реалістів, з другого романтиків, але на ділі ці величини оказались фікціями. Є дві організації, але двох стилів нема. Є багато стильових течій, а ще більше є безстильного читва. Пролітфронтівці, яких усі вважали за носіїв романтизму, заявили в своєму журналі,

що вони і не романтики, що вони навіть не проти реалізму. У ВУССПі — що не критик, то й окрема позиція. Стопроцентним послідовником налітпостівства оголосив себе Коваленко. Роля цілком підходяща, але на з'їзді „Молодняка“ Коваленко заявив, що від гасла „живої людини“ він відмовляється, від теорії „безпосередніх вражень“ відмовляється, відмовляється отже, від цілої методи так званого психологічного реалізму, від Толстого і т. інш. Що ж тоді лишається од його налітпостівського реалізму? Я ще раз уважно проглянув стенограму доповіді Коваленка „Кляси й стилі“ і побачив, що там крім вихваління „Роману Міжгір'я“ і засушеної Коваленком голо-голенької схеми діалектичного матеріалізму — нічогосінько про стиль нема. Реалізм (реальність) налітпостівства, що зріклося всіх своїх специфічних засад і не висунуло нових — цей реалізм щось дуже, товариші, „романтичний“.

Романтична (беру це слово романтизм в його лайливому коваленківському значенні) є і Коваленкова класифікація сучасної літератури, що її він за принципом романтичної антитези розбиває на реалізм і романтизм, змазуючи цим усю колосальну складність форм класової боротьби в літературі. Реалізм — це соціалізм, романтизм — капіталізм — отакий сенс всіх міркувань Коваленка. І він на цій антитезі будувє всі свої статті, не помічаючи; що цим він заперечує і доробок „перших хоробрих“ фундаторів пролетарської літератури, і те позитивне, що ми вважаємо на сьогодні досягненням укр. пролетлітератури, хоч би і ту саму кращу частину художнього молодняківського доробку. На нашу думку Коваленко з такими своїми джурами, як Ключця, Пронь і „прочая“, зробили вже все, щоб остаточно скомпромітувати так званий пролетарський реалізм. Стороння критика тут уже зайва.

Багато ґрунтовніше виступає в питаннях стилю Доленго-вуспівський теоретик і критик. Його статті цікаво трактують проблему діалектики в літературному процесі, проглядають змісту й форми, ставлять на правильний ґрунт питання використання буржуазної спадщини. „Ми й рекомендуємо звертати увагу не лише на письменників-реалістів, але й на романтиків-ідеалістів, щоб самими залишитися ані

романтиками ані натуралістами (?! Юл.), виробляючи свій пролетарський стиль", — пише Долеаго. У цій досить езуїтській формою фразі ми вже бачимо більш об'єктивності, хоч не зрозуміло цілком, — чого ж Долеаго все таки за реалізм і ще більше не зрозуміло, — за який же він саме реалізм що розуміє він під цим слівцем.

Дуже сміливо і впевнено заявив на недавній зустрічі письменників із літературознавцями про стильові позиції Кулик. Він назвав новий стиль, що його ми всі шукаємо, пролетарським реалізмом і заінтригував усіх признанням, що нібито йому відомі всі основні компоненти цього стилю. Цікаво, але на жаль Кулик так ніде і не назвав цих компонентів, ознак того стилю, що є очевидно його виробничим секретом.

„Пролітфронт“, що має свою непривабливу передісторію в „Літературному Ярмарку“, де було оголошено активний романтизм панівним стилем пролетарської літератури, сьогодні відсахнувся цього гасла. Саме про це й пише в своїй цікавій, але невідвертій статті Момот. Передові „Пролітфронту“ № 1 просить читача не плутати їх „із різними „спіралістами“ пролетреалістами“, „конструктивістами“, „романтиками“, „панфутуристами“ тощо...“ Я маю підстави вважати, що це не щира заява. Момот у своїй статті „Стиль чи стилізація“ пише про ті „береги, де вже запалюються вогники (назвемо умовно) „активного романтизму“. Значить уже є „ізм“? Так навіщо ж із ним ховатись? У своїй статті Момот дає чимало цінних зауважень, влучно подекуди критикує практику і теорію „пролетарського реалізму“, але своїх позицій не виявляє. Звичайно, ми зовсім не вимагаємо від Момота, щоб він на штиб Коваленка спішив від імені групи фабрикувати свій якийсь стиль. Ця роля очевидно міцно завойована Коваленком.

Але нам цікаво, як дивиться критика „Пролітфронту“ на т. орчий доробок організації, що становить собою конгломерат протилежних стильових течій і тічіюк. Бо що спільного, наприклад, між Панчем і Яновським? Що з своїх творів вони вважають за стильові досягнення, а що за помилки? „Пролітфронт“ робить політичну помилку, розквалюючи гамузом усіх своїх членів, беручи під захист ті назадишкі,

дрібно-буржуазні тенденції, що мають собі місце між іншим і в „Пролітфронті“. Бо не заперечуватиме ж Момот потреби в гострій критиці і „натуралізму“ Селченка і „романтизму“ Яновського і „психологічного реалізму“ Копиленка, що до всіх цих „ізмів“ треба ще додати еп тет — дрібнобуржуазні.

Мені здається, що тут варто ще раз нагадати слова М. О. Скрипника на відомому літературному диспуті, що був у цій залі 2 роки тому. „Що спільного,— запитував М. О.— в реаліста Панча, що дав такий прекрасний твір, як „Голубі ешелони“, з романтиками з Вапліте?“ І далі М. О. запитує: „Чиба Миштенко реаліст? Неправда— він натураліст“. Це дуже правильні зауваження. Нема стильової диференціації. Принципового ставлення до роботи, хоч про ідеологію й принципи політичні найбільше кричать. І два роки не внесли, на жаль, тих змін, що про їх потрібність висловлювався Скрипник. Ні цікавий „Роман Міжгір'я“, ні талановита „Диктатура“, ні актуально-бойові повісті Кириленка не внесли значної ясности в стилеве обличчя ВУСПП'у. Ще більший конгломерат у „Пролітфронті“. Це явище негативне.

Загальне вражіння від теоретично-стильових шукань і деклярацій наших пролетарських організацій і критиків таке, що всі клянуться діалектичним матеріалізмом і вірністю інтересам доби. І це добре. Але справа не в алілуйському повторенні терміну діалектичного матеріалізму, а в тому, як методологію і методику цього діалектичного матеріалізму виводиться з літературного і психоідеологічного матеріалу, як ув'язується це з матеріалом письменницької творчости. Тут явище не дуже відрадне. Страшенно багато галасу, дрібногрупових чвар, а справжнього заглиблення в проблему найменше.

Тепер нас ехидно запитають: „ну так за що ж ви: за романтизм чи реалізм?“ Ми відповімо: а що таке романтизм, що таке реалізм — скажіть будь ласка? Адже для того, щоб вибирати, треба знати, що вибирати і з чого вибираєш. Ми знаємо ще багато ізмів, крім романтизму й реалізму. Ми знаємо натуралізм, імпресіонізм, клясицизм, експресіонізм, конструктивізм, „им же числа нет“. Дуже часто увагу більшости притягає реалізм, бо на перший погляд здається, що під цим терміном криється ніби поняття реальности,

матеріяльності, чогось протилежного ідеалізму. Але це не-
вірно. Поперше, більшість реалістів буржуазних класиків були
реакційними для свого часу людьми і до того ж мали ціл-
ком ідеалістичний світогляд, — перший такий стовп реалізму —
Толстой. Подруге, і правопопутниця наша література саме
якраз проголошує реалізм своїм стилем („Перевал“). По-
третє, серед реалістів виявилось багато романтиків. Четверте,
коли ми захочемо узнати, що таке є саме пролетарський
реалізм, то ми ніде не знайдемо його визначення. Брешу!
Я знайшов аж 12 реалізмів пролетарських. Ось їх назви:
умовний реалізм, синтетичний, психологічний, просто проле-
тарський, динамічний, діалектичний, об'єктивний, романтич-
ний, реалістичний динамізм, реалізм-романтизм, лєнінський
реалізм революційної мрії, динамічний психологізм, класово-
динамічний реалізм і т. д.

Та й виберіть із цієї каші зерно істини. Мені здається,
що „Печать и революция“ влучно ставить весь оцей хворо-
бливий висип ізмів під один знаменник „наївного реалізму“.
Але тут справа не в цьому. Справа в тому, що під оцими
всіма „ізмами“ мало реального змісту, майже всі вони, оці
романтизми, реалізми та інші „ізми“, лишилися нам від бур-
жуазної літератури й літературознавств. А, як відомо, бур-
жуазія не спромоглася створити літературної науки. Яскра-
вим доказом і наслідком цього і є оці „ізми“, що дуже мало
допомагають, а більше заважають розібратися в художньо
літературній буржуазній спадщині. Один літературознавець
дуже влучно назвав усі мистецькі „ізми“ тарахкальцями, що
ними можна наробити величезного шуму, але діла ніякого.
В першій частині своєї доповіді я якраз і говорив про те,
що марксизм береться творити літературну науку через со-
ціологічну поетику, через теорію стилів. Марксизм лише
поставив завдання на марксистських засадах систематизу-
вати багатющу мистецьку, зокрема літературну спадщину.
Тут, коли хочете, потрібен ще цілий „Капітал“, що до нього
марксизм уже написав деякі важливіші розділи. Чого ж
тоді випинати романтизм і реалізм і грати на цій дилемі?
І хто цей „марксист“, що так легко й хутко самотужки
встиг виконати наше грандіозне завдання — по-марксистськи
визначити, класифікувати всі стилі? Виявляється, що цей

„марксист“ є відомий професор Сакулін, яскраво - виявлений ідеаліст у своєму підході до літературних явищ. Він з легкої руки розбив усю світову художню літературу на реалістичні й ірреалістичні стилі, а наші деякі теоретики, що теж лінуються розбиратися в складному плетеві літературних явищ, перевели цю ідеалістику на матеріялістичну термінологію — вийшли ідеалістичний і матеріялістичний стилі. В нашій марксистській критиці дуже слушно зауважувалось, що ця сакулінська схема позаісторична, що вона мертва. Це не матеріалізм, а номіналізм, який ототожнює поняття з назвою. Єсі оті незчислені буржуазні „ізви“, оті 12 реалізмів і кільканадцять інших романтизмів є словесна хвороба наших молодих теоретиків.

Блiskучий марксист Лабріола особливо відчув усю трудизну такої хвороби, що її він називає вербалізмом. Він пише: „дослідження з цього питання, як і з багатьох інших, — але з цього особливо (мова йде про історичний матеріалізм Ю. Л.) — зустрічають велику трудність, навіть досадну перепону, в особі порока, що притаманний умам, які дістали лише літературний розвиток, і зветься звичайно, вербалізмом. Ця кепська звичка виявляється і розповсюджується по всіх галузях знання; але в дослідях, що стосуються так званого морального світу, тобто історико - соціального комплексу, не рідко трапляється, що культ і влада слів перекручує і знищує реальний і живий зміст речей¹“. І далі ж Лабріола визначає „методи“ вербалістів: „Вербалізм завжди прагне замкнутися в чисто формальних визначеннях, він зроджує в умах те невірне переконання, ніби немає нічого легшого, як вкласти в прості й очевидні терміни й вирази заплутаний і величезний комплекс природи й історії, і що однаково нетрудно уявити собі різноманітність схрещення причин і дій; говорячи ясніше, він стирає сенс проблем, бо не бачить в них нічого, крім питань термінології“. (Так само ст. 68).

Я навмисне так багато цитую Лабріолу, бо ці його слова викривають сучасних вербалістів з ушами. Звести всю велетенські складну проблему стилю до пустодзвонної

¹ Лабріола, А. Ист. мат., ГИЗ 1922. ст. 67.

антитези романтизм - реалізм, ну хіба ж це, товариші, не той же вербалізм? Цікаво, як далі Лабріола викриває таких горе-теоретиків, як от на штиб деяких наших критиків, що використовують і розтринькують ще молоду нашу марксистську теорію стилів. Він пише: „Поспішаючи з'ясувати іншим те, що вони самі розуміли лише на половину — і до того ж в такий час, коли доктрина ця лише виникала, і потребувала посиленого розвитку,— вони взяли за можливе застосувати її в такому вигляді, до тих чи інших досліджуваних ними історичних актів, розпорошивши її (доктрину, Ю. Л.) і віддавши в жертву легкій критиці і насмішкам пошадливих до наукових новинок людей та інших гулящих суб'єктів подібного штибу“ (Там само ст. 68).

Ось це, що колись Лабріола говорив про доктрину історичного матеріалізму, ми можемо сказати про марксистську соціологічну поетику, про теорію стилів. До проблеми стилю треба підходити, погоджуючи свої теоретичні формулювки з реальними досягненнями марксистської науки в літературі. І тому, товариші, ми романтичну антитезу романтизм - реалізм відкидаємо.

Перед нами проблема створення нового пролетарського стилю. Треба знайти складові частини цієї проблеми, складові частини стилю і довідатися, з чого починати. Ми бачимо покищо кілька боків однієї цієї справи: художня метода, образ, жанр, тематика, стилістика і т. інш.

Питання художньої методи — кардинальне питання стилю. В художній методі письменника виявляється відношення між художником і дійсністю, ступінь відповідності його психоідеології, світогляду до об'єктивної діалектики, до діалектики нашого соціалістичного будівництва. Тому плужани повинні цілком засвоїти методологію діалектичного матеріалізму, щоб на базі цієї методології, виробити свою художню методу, що мусить стати діалектичною методою художньої аналізи і синтези дійсності. Тут потрібна коловальна теоретична робота, засвоєння діалектичного матеріалу і вивчення мистецької буржуазної спадщини. Ми повинні розбиратися в усіх мистецько-ідеологічних відтінках цієї спадщини і знати як і що можна брати для використання в того чи іншого письменника буржуазії. Ми повинні

знати, наприклад, що хоч і Новаліс і Гофман належать до німецьких романтиків приблизно одного періоду, але їхні творчі методи різняться, що не варто до них робити однаковий підхід, бо дворянський романтизм Новаліса може бути для нас лише зразком негативного, чого неможна вже сказати категорічно про романтизм Гофмана, який був передовиком висхідної буржуазної класи.

Так само мусимо, наприклад, відкинути проголошення хуждожньої методи психологічного реалізму, як стовпового шляху пролетарської літератури. Але відштовхування від цієї сліпо запозиченої від класово ворожих літератур методи, ще не значить, що ми нічого не можемо повчитися у психологів - реалістів, як от у Бельзака. Так само безглуздо заради якоїсь вузько-групової доктрини зрікатися такої блискучої мистецької спадщини буржуазії, як сатирична творчість Свіфта, Вольтера, Гайне, як натуралістична творчість Золя, як імпресіонізм „Fata morgana“ Коцюбинського...

Щодо тематики плужани виявили себе як активні співучасники нашого соціалістично о будівництва на селі, як активні учасники цієї класової боротьби, що загострюється на селі в зв'язку з колективізацією реконструкцією сільського господарства. Плужани й надалі мусять поглиблювати схват нашої реконструктивної, просякнutoї класовою боротьбою, дійсності, в усій її складності та різноманітності. Одночасно „Плуг“ зовсім не обмежує своїх письменників вибором інших потрібних і доцільних тем.

Але от часто виходить так, що автор бере наче б то й актуальну тему, а твір виходить зовсім не актуальний. Тут уже виникають питання інших компонентів твору, і насамперед питання образу, що є одним з найважливіших компонентів стилю, що визначає вже до певної міри ідеологічне освітлення теми, будучи сам од неї залежний. Буржуазна література ставила центральним образом героя, протиставляючи його юрбі, даючи йому розвиток не в напрямку до суспільства, а від нього. Пролетарсько-селянська література рішуче заперечує цей підхід, цей індивідуалізм, даючи в образах окремих постатей образ героїчної класи революціонера будівника. Образ соціальних груп села і міста, що згуртовані в єдиному колективному революційно-будівничому

пориві, що на наших очах перетворюють старе село, це стрижневий (правда, не єдиний) образ пролетарсько-селянської літератури за доби реконструкції. Цей образ, всупереч меншовицькій теорії Переверзева, перебуває в постійній динаміці класової боротьби, в постійній діалектиці — і відобразити цю діалектику образу, як наслідок класової боротьби — і становить головніше завдання письменника в цій галузі.

Образ значною мірою диктує певний жанр, сам стаючи складовою частиною цього жанру. І зрозуміло, що образ соціального перебудівника села, образ класи будівника-соціалізму найкраще художнє здійснення може найти у виробничо-соціалістичному жанрі. Цей актуальний на сьогодні жанр в творенні пролетарського стилю очевидно відіграє велику роль, як один із головних його компонентів. З радістю можемо констатувати, що плужанська творчість є одним з найперших піонерів цього жанру в українській літературі реконструктивної доби, давши по цій лінії низку повістей і романів.

Одночасно в плужанській творчості розвиваються й інші жанри, яких так само висуває наша доба, як от політичний, перспективний, історичний, філософський та інші жанри. Творчість окремих плужан свідчить про їх шукання по лінії цих жанрів.

Органічний стиль вимагає того, щоб стилістика, як сума формальних художніх прийомів якнайкраще відповідала ідеологічним компонентам твору. Тут, у зв'язку з учобою у класиків, треба зостерегати письменника від рабського наслідування стилістичних прийомів (наприклад, хоча б у тієї ж народницької літератури), з кликаючи його до творчих оригінальних шукань в цій галузі. Цього вимагає новий стиль. Народницька стилістика наших деяких плужанських творів дає неприємне й ідеологічне народницьке зафарблення творів. Нарешті від стилістики залежить читабельність твору, успіх його в читача.

Що ми маємо в „Плузі“? Мені здається, що тут у нас справа не гірше, а може й краще, ніж „у людей“. „Плуг“, приміром зовсім непомітний на літературній толкущі (ярмарку), де найбільше галасують і цим галасом найбільш

видатні наші ліквідатори — комункультовці. А гляньте на реальний доробок і ви побачите, що „Плуг“ стоїть чи не на перших місцях. Коли, наприклад, „Чорне Озеро“ Гжицького дістало скрізь негативну оцінку, то ми мусимо сказати, що від усяких розхвалених „Чайок“ воно гірше хіба тим, що краще і грамотніше написано.

Правда, це нас не мусить особливо тішити, бо самий метр, яким оце ми тільки що зміряли свій зріст, дуже щось куций.

Ставлючи перед собою великі позитивні завдання, ми мусимо виявити в своїй практиці низку мішенів, по яких треба бити. Нам, як селянським письменникам, загрожує ота так звана „селянськість“ буржуазної української літературної спадщини. Тут чуються відгомони отого народництва, що разом із ним прориваються в нашу творчість і стилістика, й образи, й жанри, й ідеологія. Треба оголосити війну отому примітивному натуралізму, рабському копійюванню дійсності, тому наївному реалізму, що є виявом плазкого емпіризму, чужої нам ідеології. Треба витрити, винищити отой старомодний романтизм просвітянський, що заважає нам творити нову літературу і що особливо позначився на нашій драматургічній творчості. Майже до кожного з наших письменників простягає руку який небудь мрець — „клясик“ народник. Попередні доповідачі розглядали тут хиби й досягнення плужан, і я на цьому не буду зупинятися.

Але ми з радістю можемо констатувати, що плужани всупереч усталеній обивательській уяві про „Плуг“ — шукають. Свого часу Головка, що дав низку чудових оповідань, поставив своєю повістю „Бур'ян“ маршрутну віху в тодішній заплутаній літературній дійсності.

Тепер ми маємо нові віхи. Той самий виробничо-соціалістичний жанр з образом кляси будівника в українській літературі насамперед і найбільш вдало встановлюють плужани. „Залізний кінь“ Добровольського, деякі оповідання Дукина, низка таких, правда, ще не зовсім досконалих спроб, як „Трактори“ Хуторського, „Зелена фабрика“ Вільхового, і т. д. — це, товариші, шукання. Нарешті хороший подарунок нашому з'їздові дав Божко,

що його велика задумом епопея становить собою зовсім нове явище в українській літературі. Роман „В степах“ ще не скінчений. Але вже тепер ми можемо сказати, що він затверджує той самий виробничо-соціалістичний жанр, центральний образ якого є кляса будівник. „Чабанський вік“ і „Сполохи“ дають поки що форгешіте, передісторію цього героя. В дальших частинах автор, сподіваємось, розгорне не менш цікаву і широку картину соціалістичного будівництва і дасть, таким чином, програмний плужанський твір.

Саме тому хочеться застерігти наших товаришів - письменників, щоб вони уважно поставились до своєї роботи і не скомпромітували нашого жанру. Тут товариші мусять усвідомити собі проблему стилю в усій її складності, вони повинні цілком оволодіти марксизмом, діалектичним матеріалізмом і не меншу увагу звернути на літературну теорію, на літературну історію.

Тепер зауваження тим, хто схоче обвинувачувати нас у висвяченні виробничо-соціалістичного жанру на монополію. Ми й не збираємось цього робити. Поперше, ми розуміємо, що це лише жанр, що художньої методи ще цілком не вироблено. Е. Золя і Амп теж писали у виробничому жанрі, але нам треба від них відштовхнутись і всупереч їм показувати виробничі процеси, як вияв людської волі, як діяльність кляси - будівника показувати їх у світлі класової боротьби. Не речі, а людина мусить бути на першому місці.

Отже, канонізації нема; є ще багато жанрів, що їх можна було б сьогодні привітати, як би вони в нас існували. Ну, хоча б „угопійний“ жанр, до якого Керженцев закликав на Всесоюзному З'їзді селянських письменників. Справді, держпланівська книга Сабсовича про генеральний план будівництва соціалізму викликала до себе загальну увагу й цікавість читача. Тимчасом жодному письменникові не спало на думку вивчити цифрові викладки Держплану для того, щоб покласти їх на ноти своєї художньої майстерності. Чому Жюль Верн міг виступати пророком поступу буржуазної техніки і запалювати творчим ентузіазмом молоді покоління буржуазії, а пролетарський і селянський письменники мусять обов'язково годувати читача позавчо-

рашнім м'ясом жилявого побутовізму, жваканням сексуальних і психологічних проблем? Хороший утопійний роман про майбутнє село-місто, про сільсько-господарські комуну — який це прекрасний матеріал для нашого селянина, колективіста, що не завжди вміє заглянути в те завтра, що за його він бореться і недоїдає сьогодні. І хіба така напівутопія, здійснима утопія, мала б собі прецедент у минулій літературі?

Тут головні труднощі в тому, що письменник наш страшно мало цікавиться розвитком техніки, економікою. Фантазії може й хватило б. Бо коли Божко проробив велику студійно-дослідчу роботу над матеріялами до свого історичного роману, то, очевидно для неутопічної утопії потрібно придбати ще більшу ерудицію. Психологічний жанр ми теж мусимо терпіти деякий час, але виробничо-соціалістичні, публіцистичні, політичні, філософські жанри, наукова поезія, нарешті художній нарис — це все актуальніші завдання. І все це разом — лише одна частина проблеми нового стилю, якого ми ще не створили і не можемо ще як слід його навіть уявити.

Тимто смішна для нас вербалістска пост нозка — реалізм-романтизм, що „з плеча“, „за одним махом“ розв'язує складні проблеми літературного стилю. Ми проти обох цих буржуазних ідеалізмів, за матеріялістичне мистецтво, що щиро слугує актуальним потребам нашої великої доби пролетарських революцій і соціалістичного будівництва.

Ми за пролетарський стиль, на будівлю якого наша спілка, наш V з'їзд приніс свою цінну і незаперечну цеглину.

БІБЛІОГРАФІЯ

Василь Басок. „Розорані межі“. Поезії. ДВУ — 1930 рік 85 стор.
Ціна — 1 крб. Тираж 2.000 примірників.

Ця книжечка робить дуже приємне враження на тлі тієї кризи ліричної поезії, яку ми зараз переживаємо. У нас порівнюючи мало з'являється віршових збірок, та й те, що з'являється, ніяк не може задовольнити. Стилістична криза в ліриці відчувається більш, ніж у будь-яких інших жанрах. Одні поети не маючи чуття, а може і ініціативи на шукання стилю епохи, користуються з художніх прийомів ще символістів (Н. Забіла), інші наслідують всякого, хто ближче лежить, починаючи від футуристів і кінчаючи російськими конструктивістами.

Але на сьогоднішній день не можна назвати ні одної поетат серед поетів, яка пішла б в своїх стилістичних досягненнях далі од своїх вчителів, або в той чи інший спосіб їхні досягнення деформувала.

Виробився іще один тип поета, який взагалі ніяких прийомів не має і не шукає, може писати на всі теми безумовним верлібром, „як бог на душу положив“, некладаючи у свої вірші ніякої ні ідейности, ні емоції, ні майстерности.

Проте, продукцію цих поетів навряд чи варто поезією називати.

Інші з найвидатніших поетів безнадійно мовчать.

Все це створює те, що називається кризою ліричної поезії. Глибших причин цього явища торкнутись тут не можна, оскільки це вже було б спеціальне питання.

Книжка Василя Баска — яскравий виняток з тієї пересічності, яка у нас час от часу з'являється. Крім безперечних здібностей, у автора ще почувається і солідна робота над собою, оскільки він зумів не тільки сприйняти, а і відштовхнутись від символістичної поезії, яка мала дуже високу літературну культуру. Літературні шукання В. Баска — безперечно крок вперед од досягнень символістичної школи. Боюсь стверджувати, але в українській поезії ще здається ніколи не вживалась п'ятискладова гіпердактилічна рима:

„Верба цвіте
Жовтозелено
Пахне степ,
Синій степ
Чорноземми...“

У В. Баска ця рима зустрічається, і то не у вигляді випадкового „трюка“, а має широке розповсюдження. Наприклад, автор дактилічну риму застосовував у вірші про дідуся, який вступив до колективу:

„Та тільки про русалку
я казки не почув,—
Мабуть ту давню казку
Дідусь тепер забув.
Казав як гайдамаки,
Убили двох синів,
а він старий бурлака
Подався в колектив“.

Тут автор, застосовувавши цю риму до сучасних явищ, дуже виграв у художній подачі.

У нас багато пишеться про той перелом, який переживає селянин, ідучи до колективу, але дуже часто це подається офіційно, фотографічно, шаблонно. Прийом Баска поетизує, коли хоче, навіть романтизує саме явище. Нова рима ніби емоційно насичує, принаймні освіжає, художню подачу, і в такий спосіб підіймає художню якість віршу.

З інших прийомів заслуговує на увагу відтворення стилізації української фольклорної поезії. Колись цей прийом був дуже поширений в українській літературній традиції (Шевченко, Куліш, Щоголів та інші), але певні соціальні обставини, розбирати які тут не місце, збігом часу його витіснили. Басок цей прийом знову відтворює. І треба сказати, що на новій соціальній базі цей прийом знову набирає художньої активності.

„Дожинаю клин до краю —
натомилась дуже,
Я вже певна, що покину
нелюбого мужа...“

Очевидно, найдуться люди, які будуть закидати Баскові споглядальне, пасивне ставлення, особливо там, де він малює картини природи. Але на нашу думку тут потрібно звернути на інше. У Баска є особлива життєрадісність в переданні картин природи. Як відомо, у буржуазної школи символістів було якраз навпаки, там картини природи викликали, головним чином, меланхолійні настрої, настрої суму за минувим коханням, минулим щастям і т. ін. Безумовно, в цій безконечній меланхолії потрібно вбачати передсмертні почуття тієї класи, яка вже зробила свою історичну місію і блачить, відчуває свою близьку загибель.

У Баска природа передається такими кольорами:

„Пливуть останні дні погожі.
Такі засмаглі і веселі
дівчата тіпають куделі;
за ними скоро синю просинь
затче у білі пасма осінь.“

Життєрадісність у сприйманні природи, очевидно момент класовий.

Деякими своїми віршами Басок наслідує російських конструкторів („Любов хуторянки“, „Контрасти“). Останні змагання, які пройшли навколо цих конструкторів, п казали, що їхні шляхи не завжди бувають вірні, і головне, що їхні настановлення не завжди відповідають спрямованості нашої доби.

Зрештою Басок має чуття і ініціативу на утворення більш чм менш власного стилю, про це свідчить те, як успішно він „відштовхнувся“ від школи символістів. А коли так, то чи є рація іти досить сумнівними, конструктивістськими шляхами?

М. Криворучко

В. Різниченко. Подорож до землі невідомої. Повість. ДНМК НКО до вжитку в установах соцвиху ухвалив. Повість та романи для дітей, кн. 4, ДВУ, Х., 1930, 35,000, 94 с., 20 к.

Дитяча радянська літер тура українською мовою доки що не численна, і через те на долю рецензента випадає уважно розглядати кожну спробу в цьому напрямі. Сучасному письменникові доводиться сполучувати старі засоби з новими. Через те не дивно, що й у Різниченко-ій повісті можна відчути сліди дитячої романтики в дусі С. Васильченка, і дитячі жартовливі ймення, як Заяче вухо, Чорне крило, в дусі Майн-Ріда та Фенімора Купера. Правда, автор умисне знижує роль цих деталей, показуючи ними ніби свою не увагу над тими авторами, значайно відносно.

Треба сказати, що у Вен. Різниченка ще не відчувається вміння давати сюжетові речі. Для нього доки приступніший гатунок мандрівничої повісті, що дає змогу ув'язувати події в хронологічній послідовності, побіжно нагизуючи окремі епізоди в авантурному роді й описи природи. Туризм за наших днів є кращим проводирем знаннів у маси, виховавчм засобом для піонерів і школярів. Автор ніби для творів використовує власні подорожі педагога з дітьми. В такому дусі написано його напівбілетристичну книжку „На Дніпрельстан“ (ДВУ, 1929, 44 с), що списує мандрівку піонерів потягом, краєвиди й усе те, що побачили й поч ли від керівника діти на великому будівництві, чи й опис подорожі до Канева — „На Дніпрових хвилях“ (КІП, №35, 17/11, 1927).

„Подорож до землі невідомої“ при всій загадковості назви, що обіцяє більше, ніж дає, є власне описом мандрівки 5 школярів річкою Дінцем, через Святогорський монастир, до комуни „Червоний степ“ у кол. маєтку графа Рибоп'єра, де працював механіком і загинув, при облаві на нього в лісі революціонер Козлов. Особа останнього є повістєвим стрижнем.

У вступі згадується про облаву на нього, всередині автор уводить розділ „Смерть справника Тридриккіна“, де в уста дід-старця включає художнє оповідання про те, як справник, доловчи фальшивомонетників, думав здобути графський титул, а замість того попав в обійми ведмеда, що з ним дружився Козлов. Наприкінці учень Нестор, що спочатку цікавився волосним архивом, відшукує підпільну друкарню Козлова з набором прокламації РСДП.

Як вставні епізоди, даються розділи про те, як учень-природник з інтересів, Михайло попав до печери й насилу був там одшуканий (V. „Пригода

в монастирі*), як учні йшли до човна (І „У степу“), хвилястими житами, і як їм плівалося річкою з красивим узбережжям і довелося відкопати археолога Миколу Павловича, (ІV. „Дінцем“). У монастирі ж їм удалося розкрити скарб закопаний ченцями, яким задумав заволодіти завгосп Перепелкин, що на нього перевернувся кол. урядник Чертополохов. Останній, укушений гадюкою, трагічно гине в річних хвилях.

Автор у повість, що мусить у дітях пробуджувати туристичні інтереси запроваджує й ряд елементів інших, що можуть мати повчальне значення для них. Наші мандрівники пишуть, „Щоденника подорожі до землі невідомої“, вони до того ведуть „Літопис революційних подій села Голубівки“ тобто свого, малюють, збирають колекції рослин, комахи, камінці... Їм доводиться чути думи, історію дідових пригод, відомості з археології про знахідку зав. музеєм стації, де готувалася зброя за кам'яної доби. Нарешті вони, особливо Антія, стають детективами, слідцями, з окремих натяків на залізній табличці дошукуючися місця, де сховано скарб — церковні коштовні речі. Принагідно додаються й моменти порядку антирелігійного. Отже щодо повчальності й ідеологічної настанови повість заперечень не зустрічає. Але можна було б її зробити далеко витриманішою з художнього погляду.

Нашому авторові, як і В. Чередняченковій („Весела компанія“) якимось не даються гумористичні сцени, що часто нагадують сюсюкання під дітей. Коли, напр., описується переяк діда Трохима, (с. 8) або говориться про привіт „літописцеві Несторові, батькові історії, від „Чорного крила“ (11 с) чи дається оповідання про гада, що від нього втікли дядьки Максим і Матвій (20 — 21 сс.), або розмова урядника зі справником (31 с.), — тут ми маємо тільки натяки на гумор, чи на комізм. В інших місцях коли, напр. хлопці кепкують один з одного, він здається просто натяжкою. Мимохідь приходять на думку: як тяжко відшукати справжній гумор для дітей, або юнацтва, хоч би в душі „Мийлодіра“, або „Крокодила“ К. Чуковського.

З описів природи вдалим можна вважати хіба малюнок жита й степу (15 с.). Автор дає переважно ділові описи, загадки, нотатки, списуючи, напр. інтерес у хлопця Нестора до волосного архіву, нахили його товаришів.

Почувається, що це лише вправа до можливої хорошої повісті для дітей не розтягнутої, не надуманої, з міцно збитим сюжетом.

З стилістичних зауважень можна зазначити, що лайки, на зразок — па скудо, хамка, мазепка (27 с.), криклива волосинка (25 с.), навряд чи можуть досягати вихованого ефекту навіть тоді, коли вкладаються в справникові уста.

Кількість прислів'їв на зразок „На віку, як на довгій ниві, усього набачишся, усього начуєшся“ (25 с.), можна б збільшити, бо це є хороший засіб окраси твору, влучного дотепу, особливо, коли вони рідко вживані, мало відомі.

Порівнююче мало у автора й оригінальних порівнянь, таких як напр., „кра-види змінювалися, як на кінофільмі“. (45 с.) Іноді він уживає навіть не зовсім влучних висловів. коли напр., говорить про „первісну красу“ (с. 39) очерету, латаття й більших кукликів на річці, бо первісного чогось тут є мало...

Є в нього й трохи фольклору, напр. пісня „Твердо стала ти п'ятою“ (56 с) звуконаслідування солов'їного співу — „А я був у бога“ (81 с.) Це

як приклад і натяк на потребу звернути увагу й на дитячу селянську тощо творчість має свій інтерес.

Чимало у нього висловів з недотриманою милозвучністю (езфонією). Обов'язок письменника бути легким на вимову, особливо в творах для дітей, що вимагають голосно читки. Звідси вимога, щоб правильно чергувалися голосні та приголосні. Для цього дає легку можливість міна „а“ на „у“, „і“ на „й“, та укорочені закінчення дієслів. А тим часом у даній повісті зустрічаємо такі написи, як „перегукнулися з Нестором“ (9 с., замість перегукнулися), „він від“ (замість ол, 18 с.), „так вже“ (замість уже, 20 с.), „щось вже“ (29 с.), „потягом вже“ (83 с.), „десь взятись“ (зам. узятись, 22 с.), „упав у яму“ (>8 с.), „швидше й швидше“ (зам. та 41 с.) і т. п.

Можна при цьому згадати й просто орфографічні недогляди, як „синеньки“ (15 с.), „пиячив“ (33 с.), „чужоземн“, (34 с.), „махнатого“ (44 с.), „ліє“ (62 с.). Трапляються й стилістичні недогляди, як, напр., „а сам (хто?) з Антоном побігли до контори“ (69 с.), або „він зліз з Орла й подав його козакові“ (34 с.), — тут мова йде певне, про повід, а не про коня.

Трапляються подеколи русизми, напр. „клійончату палтурку“ (10 с.), зам. ператову).

Іноді є неув'язки в самому тексті. Напр., на 53 с. говориться про те, що „на крейдяній скелі... хлопці побачили церквуку“ (53 с.), а на 56 с. говориться вже про те, що „на вершечку гори лежала купа цегли з колишньої церкви“ (56 с.). Тут певне, маємо деяку неувважність з боку автора.

З цього погляду на далеко більші докори заслутовує ілюстратор, що посоромився навіть підписати малюнки. Коли автор говорить про те, що справник „сів на свого білого арабського Орла“ (29 с.), то в художника на малюнокві получається ворона шака з напівбілим хвостом (32 с.). Коли в автора урядник має „велику постать“ і гепається з дуба на землю „як повний мішок з горища“ (31 с.), то на тому ж малюнокві це стрункий огрядний дядя, з красивими вусами й обличчям. Так само поводитир (24 с.) схожий на якийсь силует голого хлопчика в капелюшокві (24 с.). Подібні дрібнички, що на них діти майже звертають увагу, шкодять суцільності враження. Малюнок повинен прочитати уважно, коли на весь твір, що його ілюструє, то хоч, принаймні, сторінки, що до них дає малюнок. Тоді ілюстрації хай вони будуть і гротескові, шаржовані, прекрасно доповнюватимуть текст. Як на зразковий приклад пошлемось на малюнки Ол-дра Самохвалова до видання „Пана Халявського“ Гр. Квітки-Основ'яненка (ГІЗ 1930).

Автору не можна змішувати злочинства з злочинном, „викрити майже сразу два великих злочинства“ (30 с.), не можна зловживати прізвиськами, хай і з сатиричною метою, бо це врешті — одноманітність, не рекомендується у дитячих творах давати провінціалізм, напр., „Мо, почує хто?“ (6 с.).

Можливо, що не зовсім психологічно пасуватиме до дитячої вдачі й така допитливість до історичних архівів, яку має хлопець Нестір (5 с.). Може екскурсія в дійсності не набрала б такої схематичної форми, була б соковитіша, але це врешті те, у чому не можна обвинувачувати автора, тим паче молодого (нар. р. 1901), хоч і старого плужанина. Для порядку слід було дати наприкінці повісті „зміст“.

У загальній Різниченковій продукції цей твір, порівнюючи з його оповіданнями — „Герасько-повстанець“, „Сашко“, зб. опов. „Сенька вирвиглаз“ (вид. Плужанин, 1928), — є крок наперед і разом — досить влучна спроба застосувати маловідомий у нас гатунок. Автор дав і для учнів зразок, як можна організовувати подібні мандрівки й усвідомлювати їхні складові чинники, що вони лишали по змозі глибший слід і мали певну цілеспрямованість. Це викупає й невелику художність даного твору, як певного кроку по лінії поступування самого автора, але й тут вимагає поширення тематичного діяпозону за обрії України, до справді, „невідомих земель“.

Ів. Капустянський

ХРОНІКА

У Ц. Б. „ПЛУГА“

17 серпня ц. р. відбулося засідання Ц. Б. „Плуга“, що на ньому було розглянуто низку питань.

Ухвалено видати в найближчому часі низку критичних нарисів про плужан, що вже мають солідний літературний доробок (персонально: В. Алешко, Д. Бедзик, С. Божко, Ю. Будяк, О. Ведміцький, П. Вільховий, В. Гжицький, М. Годованець, С. Добровольський, М. Дукин, П. Загоруйко, Я. Ковальчук, П. Нечай, А. Панів, С. Пилипенко, О. Сфекла, В. Таль-Товстонос, П. Хуторський, В. Штангей, Г. Яковенко). Виконання цього доручено критичній секції „Плуга“, видати ж має в-во „Плужанин“.

Т.т. Панів і Гавриленко доповіли про подоріж двох бригад, складених з плужан (Хуторський, Загоруйко, Панів) і членів групи „Трактор“, до радгоспу № 20 на Запоріжжі й до Шевченківської МТС на Одещині. Письменники всюди робили літвиступи, організовували стінгазети, літ.-реп. гуртки, допомагали в культ. роботі. Ц. Б. схвалило роботу бригад, ухвалило пропагувати систему літературно-рецензентських гуртків при колгоспах і радгоспах. Для зв'язку з підшефним „Плугою“ радгоспом № 20 на Запоріжжя ухвалено командувати туди А. Панова на десять днів.

Бюро заслухало інформацію про створення на Україні ЛОЧАФ (Літературного Об'єднання Червоної Армії та Фльоти). Ухвалено вітати цю організацію й закликати плужан до активної участі в її роботі. З присутніх на засіданні товаришів було створено першу групу плужан, що вступають до ЛОЧАФу.

На засіданні прийнято до „Плуга“ т.т. Р. Гуцала (Гумань) К. Гойдара (Харків) і М. Михаєвича (Кубань). Одмовлено в прийомі т.т. П. Голоті, С. Бенові й К. Герасименкові.

т. Косарик-Коваленко надіслав до Ц. Б. листа, де пише, що до літ. групи „Трактор“ випадково попав гр.-н Бобін, с негативним літературним минулим (видання порнографічного журналу в школі). Заслухавши пояснення в цій справі представника літ. групи „Трактор“ та характеристику літературної продукції Бобіна, Ц. Б. ухвалило пропонувати групі зі свого складу Бобіна виключити, оголосивши про це в пресі.

Орг. секретареві Ц. Б. „Плуга“, Штангею В., ухвалено дати відпустку з 25/VIII до 25/IX: обов'язки оргсекретаря на цей час доручено В. Нефеліну.

ВЕЧІР ЕНТУЗІЯЗМУ

(Літвиступ на Всеукраїнських наймитських курсах у Мерефі).

Серед соснового бору, де колись був військовий лазарет, розташувалася кузня майбутніх кадрів пролетарської інтелігенції — курси підготовки наймитів до ВИШів. Там 20-го серпня виступала літературна бригада у складі т. т. Вільхового, Загоруйка, Зайця, Хуторського (члени „Плуга“), Гавриленка, Квашука (члени літгрупи „Трактор“) і закультсектору ВУКУ С. Г. Л. Р. тов. П. Решетняка.

Цей виступ вартий того, щоб про нього говорити окремо, він не схожий на багато звичайних виступів. Не схожий загальним настроєм, не схожий сприйманням читаних творів. Тут наочно підтвердився курс „Плуга“ на пересув своїй соціальної бази у бік сільсько-господарського пролетаріату.

Цього дня міг бути глибоко задоволений плужанин: він справді знайшов свого читача.

Це відкриття окрило його новим ентузіазмом.

І дійсно. Треба було бачити, з якою напруженою увагою слухали курсанти „Ксеню“ Загоруйка, вірші Квашука, уривок з „Тракторів“ Хуторського, а надто уривок з „Зеленої фабрики“ Вільхового. „Заля“ під відкритим небом була повна. Ні перегукання паротятів на станції, ні різні шуми збоку, ні вибрики одного п'яного з Мерефи, — ніщо не відвертало уваги слухачів.

Сила записок — і все ділового характеру. Виступи. Скільки тут ентузіазму, бадьорости, віри.

— Товариші письменники взяли нашу думку і наші почуття з серця і виразили у цих творах, що тут ми їх слухали...

— Ми чуємо саме самих себе у цих творах...

— Коли слухаєш, не знаєш, де ти: чи ти у Мерефі перед сценою, чи ти на сільському сході, де в жорстокій класовій боротьбі розв'язуються питання колективізації...

Так оцінив читач (у даному разі слухач) читані твори.

— Прослухані твори впливають у нас нового ентузіазму, вони показують нам ті обрії, до яких ми з напруженою працею йдемо, — такий загальний висновок зробила аудиторія устами своїх промовців (т. т. Мороза, Баранова, Каншукової, Гришкової, Голуба і багатьох інших).

Такий висновок зробили і письменники. І це зрозуміло. Ми знаємо нашу „велику“ критику, знаємо як вона ставиться до багатьох творів з наймитською і взагалі селянською тематикою. Скільки скорпіонів прийняв тов. Загоруйко за ту ж свою „Ксеню“, скільки їх ще може зазнає т. Вільховий за свою „Зелену фабрику“ — і скільки щирих похвал почули тут вони від справжніх своїх читачів.

Отже: 20-го серпня у Мерефі плужани відкрили свого читача, свого „соціального замовця“, віч-на-віч зустрілися з своєю теперішньою соціальною базою — представниками с.-г. пролетаріату.

Вечір перетворився з звичайного виступу на свято культури, на свято художнього українського слова.

І після цього плужанин переконався, що він має для кого писати свої твори, що є кому їх цінувати.

Багато уваги приділив доповідач (В. Заєць) питанням національно-культурного будівництва на Україні та сьогоднішнім (реконструктивним) завданням „Плуга“. Після загальних зборів організовано літературно-рецензевський гурток, що тісно зв'яжеться з групою „Трактор“ і „Плугом“.

Побільше таких палких, ентузіастичних зустрічей зі своїм читачем!

В.

СТАН ЗДОРОВ'Я ПИСЬМЕННИКІВ

У липні місяці було проведено медичний огляд частини письменників, що живуть у Харкові. Із письменників членів „Плуга“ медогляд пройшло 18 товаришів. Медогляд дав невтішні наслідки щодо здоров'я наших письменників, з усіх товаришів-плужан, що пройшли медогляд, не виявлено ні одного цілком здорового. Хвороби в основному виявлені такі: сухоти легенів — 6 чел. неврастенія — 14, недокрів'я — 4, невроз серця — 3, запалення жовчного пухиря — 4, міокардит — 2, психастенія — 1.

ПЛУЖАНИ ЗА РОБОТОЮ

Вільховий П. — працює над другою частиною повісті „Зелена фабрика“. В-во „Радянський Селянин“ видало такі книжки 30-тис. тиражем: „Вся увага виробничих нарад до уборочної кампанії“ та „Про побут в колгоспах“.

Грудина Д. — „Перший рейд“ (подоріж „Думки“ закордон) виходять в Укртеакіновілавові. „На кордоні, на межі“ — нарис про Кам'янецьчину) — виходять в ДВУ. Здав ДВУ підручну книгу „Театр в колгоспі“.

Косарик-Коваленко Д. — здав ДВУ збірку оповідань „Мій азбукт“.

Загоруйко П. — у в-ві „Рух“ друкується роман „Манівцями“, з життя галицьких робітників Бориславських нафтопромислів.

Ковальчук М. — працює над циклом новель з робітничого життя Здав до журналу „Гарт“ одну з новель — „Смерть людини“.

Михаєвич М. — здав до друку в-ву „Северний Кавказ“ дитячу повість „Станичні заграви“. Накладом в-ва „Плужанин“ видається збірка поезій „Антени“. Працює над повістю „Комбайнери“.

Штангей В. — здав до ДВУ такі книжки: по сектору масової художньої літератури — „Трое оповідань“ (збірка) та „Іспит“ (збірка); по сектору літератури для малописемних — оповідання „На варті“. Для в-ва „Плужанин“ виготовував збірку нових оповідань розміром на 6 аркушів „Один день“.

Худяк В. — кінчає повість „Семафори“. Вийшла з друку (ДВУ) дитяча п'єса на 5 дій „Небезпечна гра“.

ЛІТЕРАТУРНЕ ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ

1930 року літературне життя Дніпропетровського в основному зосереджувалося і так званому „Мійськлітоб'єднанні“ та по районних молодняківських групах. Напочатку 30 р. організувалася й оформилася окружна літературна „Молодняк“ і недавно при „Тром“ і утворилася й працює літературна бригада „Нової Генерації“.

МЛЮ (мійське літоб'єднання) поділилося на дві ударні бригади, що мають свої виробничі пляни і в яких є настановлення дати чимало нарисів до газети

про заводи, виробництво, тощо. Взято курс на готування кадрів з робітничого молодичка. Так, на зборах літоб'єднання розглядалась творчість робітничих гуртків МЕСу та Нижньодніпровського.

З молодняківських робітничих груп найсильніша є „Комсомолія“, організована 1928 р. Червоночечелівським РК ЛКСМУ. За два роки „Комсомолія“ зробила понад тридцять виступів по робітничих клубах, керувала комсомольськими гуртками вивчення радянської літератури. „Комсомолія“ перша розпочала рішучу боротьбу з Дніпропетровським АРППом, групою богемників, які з радянською літературою нічого спільного не мали. „Комсомолія“ розклала їх з середини, добила через місцеву пресу та разом з МЛО примусило ліквідуватися. Більшість членів „Комсомолії“ друкуються в місцевій пресі.

З продукції „Комсомолії“ заслуговує на увагу п'єса М. Крицевого „Прорив“, про ліквідацію прориву на заводах Дніпропетровського.

Значну роботу проробило також ІНОВське літоб'єднання (організувалося 1929 р.) Це об'єднання серйозно займалося лабораторною працею. Добрі наслідки цієї роботи в наявності, — члени групи друкуються в місцевій і центральній пресі („Молодняк“, „Нова Генерація“, „Всесвіт“ і інш.) Член групи П. Німців видає збірку оповідань та нарисів „Комуна горить“. Група влаштувала прилюдні вечірки в Дніпропетровському і Новомосковському. Зараз робота групи трохи підупала, бо значна кількість членів перейшла працювати до округової літгрупи „Молодняк“.

Округова літгрупа „Молодняк“, утворена після міської конференції початкувочої письменницької молоді, скликаної з ініціативи „Комсомолії“ та ІНОВців. Наші гасла — п'ятирчка в чотири роки. Наші теми — теми газет та журналів, теми гасел комуністичної партії — декларувала група. До літгрупи „Молодняк“ вступило 15 кращих членів районних літгруп.

Треба ще згадати про роботу літ. бригади „Нова Генерація“, що організована при ТРОМі. Члени бригади т. т. Пустинський і Вейлін написали для ТРОМу п'єсу „СО“, сюжетом якої є боротьба за газ в мартенівському цеху заводу ім. Петровського; група товаришів працює над сценарієм з життя винахідників — раціоналізаторів.

Погодженности та єдности в праці всіх цих літгруп поки нема.

НОВЕ ОБ'ЄДНАННЯ РОСІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У КИЄВІ

Нещодавно відбулася реорганізація Асоціації Революційних Радянських Письменників у Києві („АРП). На місце Асоціації утворено „Виробниче об'єднання російських радянських письменників Києва, — „Коммуна писателів“. До нового об'єднання ввійшли всі члени АРПу, київська група конструктивістів та окремі письменники, що до цього часу не були організаційно об'єднані. Оже „Коммуна писателів“ складається з таких письменників: М. Берлянт, Д. Біргер, А. Гіневський, Н. Денисенко, Л. Дліган, О. Іваницька, Вал. Козлов, В. Малаков, Є. Нежинцев, М. Ойфа, Т. Пільчевська, А. Пільчевський, Р. Скоморовський, М. Світич, В. Смірянов, Б. Турганов, Л. Тютчев, Д. Урін, Н. Ушаков. Обрано управу об'єднання: М. Світич (голова), А. Гіневський (секретар) та А. Пільчевський.

ТВОРЧА КОНФЕРЕНЦІЯ „ЗАБОЮ“

В червні (20 — 24) ц. р. відбулася творча конференція союзу пролетарських письменників Донбасу „Забол“. На порядку денному було: 1. Підсумки „забойського“ доробку та творчі перспективи „Забою“ 2. Наші стильові завдання. 3. Обговорення журналу „Забой“ — бік змісту й зовньо-формальний

Конференція відбулася в м. Сталіноу.

В ЛІТЕРАТУРНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ „ЗАХІДНЯ УКРАЇНА“

— Управа спілки рев. письменників „Західня Україна“ виділяє бригаду з 3 — 4-х членів „ЗУ“ для літературних виступів у роб. клубах і на заводах Харкова. Ця бригада виїде також в робітничі центри України — з Донбас і Дніпропетровське.

— Для зміцнення зв'язку з українською робітничою еміграцією за кордоном, управа „ЗУ“ постановила за кошти спілки вислати бібліотеки для укр. роб. організацій на еміграції у Франції, Німеччині, Бельгії, Канаді й Аргентині. В-во спілки „ЗУ“ розпочало видавати масову бібліотеку. Кожна книжка бібліотеки виходить тиражем в 15000 прим. і коштує від 5 до 10 коп.

— Журнал „Західня Україна“ пробиває собі шлях у найдавні країни світу, де живуть трудящі емігранти з Західньої України. Редакція дістає цілу низку листів від західноукраїнських робітників та від їхніх організацій з Франції, Німеччини, Бельгії, Канади, Аргентини тощо. В цих листах читачі журналу висловлюють свою радість, що журнал почав виходити періодично ціомісяця і запевняють, що вони будуть постійними читачами й співробітниками журналу „Зах. Україна“. Найхарактерніші з цих листів редакція журналу містить в №7-8.

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТ. ОРГАНІЗАЦІЯ НА ПІВ. КАВКАЗИ

У згоді з останньою постановою ЦВК РСФРР на Півн. Кавказі утворюється організація українських пролетарських і селянських письменників цього краю. Ініціативна група, що до неї входять плужани: С. Добровольський, Ів. Луценко і М. Михаевич, звернулася до українських письменників Півн. Кавказу з листом про проведення підготовчої роботи на місцях до з'їзду, що відбудеться в жовтні ц. р., де і буде оформлено цю організацію.

Нові газети й журнали

З 1-го жовтня на Півн. Кавказі видаватиметься краєва газета для малописьменних, новий літературний журнал і поновлюється видання громадсько-політичного журналу „Новим Шляхом“. Краєва „Червона Газета“ з 1-го жовтня переходить на щоденне видання. Крім того, запроєктовано видавати кілька українських газет по великих районах.

Робсельтеатр

На Півн. Кавказі утворюється український пересувний робітничо-селянський театр імени „Червоної Газети“. За організатора й керівника театру тов. Мельник.

ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ БІЛОРУСІ

У поетів і письменників

Скригана Янка — друкує другу книжку прози під назвою „Шукає сонца“. Александровіч Андрей — друкує поему „Цені на сонце“. Видав збірку віршів у серії „Мастацкая слова — масам“. — „Устаноўка“, і в серії „Бібліотэка школьніка“ — „Гудкі“. Зараз опрацьовує для видання окремою книгою віршований роман „Нараджэньне чалавека“ і працює над поемою „Беларусь навыварат“.

Чарот Міхась — працює над сценарієм для Білдержкіна „Агні на балоце“.

Каваль Васіль пише повість „Пасынкі“. Працює над нарисами про колективізацію, видав книжку оцовідань „Крыніца“.

Бядуля Змітрок пише повість з сучасного містечкового життя — „Плылі дні“.

Лімановський Янка пише повість про колективізацію села, готує збірку оповідань, присвячених X-й річниці визволення Білорусі від білополяків.

Глебка Пятро приготував до друку нову збірку поезій „Трылегія жыцця“.

ВЛАДИСЛАВ ОРКАН (ФРАНЦИШЕК
СМРЕЧИНСЬКІ)

1876 — 1930

Оркан помер. Пішов у домовину єдиний досі з видатних польських письменників, що відбивав у своїх творах життя найбільшого селянства. У нас, коли мова йде про польських селянських письменників, насувається завжди думка про Реймонта. А між тим Реймонт по суті є співцем глитаїні й у своїх творах класових протиривств на селі не бачив, чи не хотів бачити, — принаймні не малює сільської бідноти.

Оркан, починаючи з першої своєї повісті, „Коморнісу“ дає картину класової диференціації підгірського села. Характерний також його підхід до минулих історичних подій, — саме його оцінка галицької різанини 1846 року. Коли Жеромський у свої драмі („Туго“) малює збунтованих селян як кровожерчу юрбу, а старий селянин, що зраджує товаришів, розглядається від нього як селянин, що „переміг хама в самому собі переміг у собі звіря“, — тоді Оркан в драмі „Ofiara“ малює ці самі події як класову помсту селян, виконану на шляхті, хоч і обирає на свого героя шляхтича, правда, неповинного в злочинствах своєї класи. Характерною рисою його творчості є теплий ліризм, що просякає весь його доробок і має на меті зробити читача більш вразливим на людську долю. Оркан переважно любить малювати людей добрих і лагідних, інколи майже святих. В цьому розумінні найбільш характерним типом є тип Ани з драми „Провина і Кара“ (1909 р.) де мотив всепрощення толстовського толку доходить апогею.

З інших його творів, що відбивають класові розшарування й боротьбу на селі, можна згадати повість — „W vortokoch“ про класову боротьбу в межах однієї гірської громади, а також історичну повість про Костка Напурського „Kostek Naporski“, 1925 р.) яка малює збройний бунт гірських селян у другій половині XVII стол.

Однак, до розуміння законів і мети класової боротьби Оркан ніколи не підноситься, залишаючись народником типа Стефаніка. Та це і не дивно, — колись представник націонал-соціалізму, він не міг інакше підходити до відбиваних від нього явищ. На його заслугу треба відзначити, що це саме він один з небагатьох польських письменників, який до останнього часу не перейшов до обозу реакції.

Г. М.

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

Шановна редакціє!

Прошу не відмовити вмістити у вашім журналі цього листа.

У № 8 (74) ц. р. „Літературної газети“ була уміщена моя невеличка рецензія на твір Дм. Бездика „Студені Води“ під заголовком „Невдала спроба“, де я оцінював книжку згаданого автора, як невдалу спробу задовольнити художні потреби сучасної дитини шкільного віку (12—16 років).

Працюючи тепер в колгоспі, мені зовсім випадково, 28 чи 29 липня (точно не пам'ятаю), потрапив у руки № 6 „Плуга“, де я й прочитав на мою рецензію статтю О. Сашка.

Не дати відповіді на цю статтю я не міг, хоча б виходячи з того, що читачі й редакція „Плуга“ мою мовчанку оцінювали б не як „знак згоди“ з автором статті, а думали б, що я цілком залишаюсь при своїх думках — з статтю О. Сашка в „корні“ не погоджуюсь.

Уважно прочитавши й продумавши статтю О. Сашка, я прийшов до того висновку, що, дійсно, моя рецензія на „Студені Води“ необгрунтована як сабд-невдала, хоч і з статтю О. Сашка на 100%, як то кажуть, не погоджуюсь, з деякими неправильними на мою думку місцями та зауваженнями.

Головна хиба моєї рецензії це та, що я дійсно підійшов до твору од-нобічно, більше зупиняючись на художніх огріхах автора, які бувають в більшій чи меншій мірі в кожного письменника.

Після „вступного“ слова в рецензії я писав: „Тему автор б ре з життя бідного галицького селянства, що терпить знущання від панів Польщі. Що й казати, тема цікава, особливо, коли її подати, як повість для дітей“. І далі почав зупинятись на огріхах повісті.

Отже, тут хиба моя в тому, що я мало зупинившись на соціальному тлі повісті, почав чиплятись зразу за хиби. Це зробив я неправдиво. І гадаю цілком правдиво „покрив“ мене О. Сашко, що я не підкреслив (вірніше, як видно з наведеної цитати, з рецензії, — мало підкреслив) соціальне значіння твору.

Далі О. Сашко зупиняється на цитаті з рецензії про те, як змальовано окремих типів в повісті. Зразу ж, коли я, після надруківання рецензії прочитав, що: „всіх поліцаїв чомусь змальовано найчорнішими фарбами“ — я сів і написав до редакції „Літературної газети“ листа. Річ у тому, що в чор нетці у мене було написано не так, слова „чомусь“, від якого залежить вся будова і значіння речення, — не було. І до редакції я був написав, що тут вийшла якась помилка, бо ж поліцаї не „святі“. І цього листа був скоро надіслав до редакції після видрукування рецензії. Так що я ще, можливо, раніш О. Сашко зрозумів що в рецензії це написано погано. Чия тут вина?

Не знаючи як написано в рецензії, яку я надіслав до редакції, — я точно не скажу, чи так речення було побудовано чи ні і чи було слово „чомусь“, бо це слово означає ніби претензію. А що рецензія трохи буда змінена — це так.

Ну, і я далі цілком неписьменно „підмінив“ поліцаїв економом. Це звичайно зроблено безграмотно, погано, неправильно покритиковано.

Далі О. Сашко захищає віїта Пірунчика, що він змалювний нетраферетно.

От тут прийдеться поговорити трохи більше. Прочитавши повість, мені найбільше впало, що всі типи в Бедзика змалювані надто схематично, навіть одну постать читач яскраво собі уявити не зможе після прочитання твору. Замість того, щоб художньо відобразити постать того чи іншого героя з його психикою, переживаннями, думками, індивідуальними особливостями Бедзик просто своїми словами (і то двома-трьома) характеризує того чи іншого героя і тому він яскраво не може повстати в уяві читача.

Вирвавши з речення цитату про віїта Пірунчика („поважна особа, такий славний на весь повіт товстун“), О. Сашко пише, що це трафаретом назвати не можна. Це було б так, аби Бедзик таким методом охарактеризував одного героя. Ось я наводжу цитату з рецензії: „Візьмемо хоча б економа“. Він „здоровий чолов'яга, що відзначався на всю околицю своєю силою“. Староста має „барильчане черево“. Віїт „поважна особа, такий славний на весь повіт товстун“. Ось змалювано вам три типи. І невже вони змалювані художньо, соковито? На мою думку отаке змальовання героїв — є траферетне: — один здоровий на всю околицю, другий товстун на весь повіт, третій з „барильчаним черевом“, таке змальовання героїв я соковитим не назову. Які тут перлини найшов О. Сашко? Написав, що селяни всі виснажені, бліді — тому, що завжди у творах б гаті змальовуються грубі, з великими черевами, а бідняки бліді, виснажені. І навіть не раз наша критика писала, що так шаблонно героїв таору подавати не треба. Трохи нижче в статті О. Сашко, захищаючи „оновленого“ Андрія пише, що на 218 ст. ніде не може зустріти придуркуватого Андрія.

Пишучи про це треба сказати, що на ст. 218 Андрій, перше хоробрий хлопець і активно соровся проти панів, враз лякається Жучка: — „Може набити мене хоче“. Оцей то невмотивований страх і зробив чудним героя, що перше нічого не боючись — лякається одного хлопця. Отже я про придуркуватість Андрія написав не тому що він не пізнав Жучка, як пришиває О. Сашко, а за його думки, які зовсім суперечили думкам „першого“ Андрія.

Також ще погано вражає те, що О. Сашко дуже мало, вірніш зовсім не знаючи мене, зловживає словом „педагог“ („педагог, що працює в прикордонній смузі“). Хтось з читачів і справді думає, що я педагог, викладаю в педтехникумі (бо під рецензією написано „педтехникум“) і таке пишу. І тому, треба сказати О. Сашку, що я ще не педагог, а лише студент 1 курсу і аби був педагогом, більш освіченою людиною то напевне б не припустив би тих помилок, що трапились в рецензії.

Взагалі треба сказати, що ця рецензія невдала і приймаючи на увагу цінні зауваження О. Сашка — надалі таких помилок, гадаю, не зроблю. Подякуючись в багатьох місцях з надбавкою сильнішим критиком (я не кри-

тик, як пише Сашко лише пробує писати; більш писав нариси, дрібні оповідання і гуморески) О. Сашком,— свою рецензію вважаю зовсім невда-лю,— її засуджую, і надалі думаю, що таких помилок не допущу.

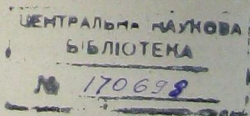
4/VIII — 30 р.

Мих. Стельмах

Від редакції: Редакція „Плуга“ з радістю друкує цього одвертого, самокритичного, як тепер кажуть, листа тов. Стельмаха і зауважує, що контррецензія була скерована не проти нього персонально, але проти са-мого факту вміщення невірної тенденційної оцінки повісти тов. Бедзика на сторінках покійної пам'яті літгазети, органу повзної організації пролетар-ських письменників, що ідуть під прапором марксизму. Адже читачі при-ймають і мусять приймати кожне слово, що вміщується в такого роду ор-га-нах, за „чисту монету“.

ВІД КОНТОРИ ВИДАВНИЦТВА „ПЛУЖАНИН“

Усім передплатникам, що передплатили журнал „Плуг“ на рік з додатками, буде надіслано такі книжки: до № 6 — „Історія господи бога“ Я Га-шека, до № 7 — Гумові покритки А. Марев-ського, до № 8-9 — „Крисогон“ П. Нечая.

ЗМІСТ

	Стор.
С. Пилипенко — „Висмоктав“ — оповідання	3
М. Чміль — „Працювали ми“ — поезія	41
Д. Бедзик — „Чудо“ — уривок з роману	43
К. Гойдар — „Застіжки Сун-фо“ — оповідання	61
В. Нефелін — „Туга“ — оповідання	74
М. Годованець — „Варстатка та кліше“ — байка	78
Т. Орісіо — „Дружні пародії“	79
М. Дукин — „На берегах Перестрибки“ — нарис	82
І. Капустянський — „Беринводи“ — ритмований літрепортаж	94
Ю. Лавріненко — „Проблема стилю“ — стаття	97
Бібліографія: В. Басок — „Розорані межі“ — М. Криворучко, В. Різниченко „Подорож до землі невідомої“ — І. Капустянський	128
Хроніка: У ЦБ „Плуга“. Вечір ентузіазму. Стан здоров'я письменників. Плужани за роботою. Літературне Дніпропетровське. Нове об'єднання російських письменників у Києві. Творча конференція „Забою“. На Північному Кавказі. Літературне життя Білорусі. В. Оркав	134
Лист до редакції	140

**ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!
ПОШИРЮЙТЕ!
ЧИТАЙТЕ!**

ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ

**МАСОВИЙ, ГРОМАДСЬКО - ПОЛІТИЧНИЙ ЛІТЕ-
РАТУРНИЙ ТА БАГАТОІЛЮСТРОВАННИЙ ДВО-
ТИЖНЕВИЙ ЖУРНАЛ**

ОРГАН ЦК ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УКРАЇНИ

„ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ“
ПОДАЄ ЛІТЕРАТУРНИЙ МАТЕРІАЛ, ЦІКАВИЙ
ДЛЯ ВСІХ ЧЛЕНІВ НАШОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ І ДЛЯ
ВСІХ ТРУДЯЩИХ УСРР

„ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ“
НАЙБІЛЬШОЇ УВАГИ ПРИДІЛЯЄ СПРАВІ САНИ-
ТАРНОЇ ОБОРОНИ СРСР І БОРОТЬБИ ЗА НОВИЙ
ЗДОРОВИЙ ПОБУТ ТРУДЯЩИХ

„ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ“
МІСТИТЬ УСІ НОВИНИ З ЖИТТЯ ОРГАНІЗАЦІЙ
ЧЕРВОНИХ ХРЕСТІВ І ЧЕРВОНИХ ПІВМІСІАЦІВ
СРСР І ЗА КОРДОНОМ

„ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ“
МАЄ ВІДДІЛИ: ЛІТЕРАТУРНИЙ, ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ, У МІСТІ Й НА СЕЛІ,
ЮНАЦЬКІ СТОРІНКИ ТОЩО

„ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ“
ВИСВІТЛЮЄ РОБОТУ УЧХ В КОЛГОСПАХ, РАД-
ГОСПАХ, НА ФАБРИКАХ І ЗАВОДАХ, ПРИДІ-
ЛЯЄ БАГАТО УВАГИ ЧЕРВОНОХРЕСНОМУ ЗМА-
ГАННЮ, УДАРНИЦТВУ, УЧАСТІ ЧЕРВОНОГО
ХРЕСТА НА МАНЕВРАХ, У РІЗНИХ ПОЛІТИЧНИХ
КАМПАНІЯХ — НА СІББІ, НА ЖНІВАХ, В ОЗДО-
РОВНІЙ КАМПАНІЇ

„ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ“
КОШТУЄ НА РІК—3 КРБ.; НА ПІВРОКУ—1 КРБ.
75 КОП.; НА 3 МІС.—90 КОП.; ОНРЕМЕ ЧИСЛО
15 КОП. (ПОДВІЙНЕ 30 КОП.)

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ „ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ“
ХАРКІВ, ТЕАТРАЛЬНИЙ МАЙДАН 7,

ПЕРЕДПЛАТУ НАДСИЛАТИ:
ХАРКІВ, СЕРГІЇВСЬКА ПЛ., МОСКОВ. РЯДИ, № 11, ПЕРІОДСЕКТОР ДВУ

